

2392
56

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
LVI.

SCHEDIUS LAJOS
MINT NÉMET—MAGYAR
KULTÚRKÖZVETÍTŐ

IRTA:
DOROMBY KAROLA

BUDAPEST, 1933
PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)
NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE.

A NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK eddig megjelent füzetei:

(Von den in ungarischer Sprache verfassten und mit je einem deutschen Auszug versehenen Arbeiten zur deutschen Philologie sind bis jetzt folgende Hefte erschienen:)

- I. **Thienemann Tivadar:** Német és magyar nyelvújító törekvések. (Bestrebungen auf dem Gebiete der deutschen und ungarischen Sprachreform.) 1912. ... 1.50 P
- II. **Csáki Richárd:** Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. (Quellenkritische und sprachliche Untersuchung der deutschen Schriften des Johannes Honterus.) 1912. ... 1.50 P
- III. **Dr. Hajek Egon:** Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. (Der siebenb.-sächsische Roman um die Mitte des 19. Jahrhunderts.) 1913. ... 2.50 P
- IV. **Roth Alfred:** Tanulmányok (az erdélyi szász) Roth Dánielről. I. Roth Dániel élete. II. Roth Dániel regényeinek és novelláinak forrásai. [Studien über [den siebenb.-sächsischen Romanschriftsteller] Daniel Roth: 1. Das Leben Daniel Roths; 2. Die Quellen der Romane und Novellen Daniel Roths.] 1913. ... 3.— P
- V. **Dr. Huss Richárd:** Az erdélyi szász nyelvjárástanulmányozás mai állása. (Der heutige Stand der siebenbürgisch-sächsischen Sprachforschung.) 1913. ... 2.— P
- VI. **Hollitzer Gyula:** Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet. (Franz Liszt und das literarische Leben in Weimar.) 1913. ... 3.— P
- VII. **Schwarz Friéves:** A soproni hienc övermekdal. (Das Kinderlied der Hienzen in Sopron-Oedenburg.) 1913. ... 4.— P
- VIII. **Szentirmai Gizella:** Mörike Eduard „Maler Nolten” című regénye. (Ed. Mörikes „Maler Nolten.”) 1913. ... 2.— P
- IX. **Czinkotszky Jenő:** Oswald újbánvai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. (Die deutsche Verserzählung Oswalds des Schreibers aus Uihánva-Königsberg in Ungarn aus dem 14. Jahrh.) 1914. 2.50 P
- X. **Schwartz Elemér:** A rábalapinesközi (délbajor) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der (südbayerischen) Mundart zwischen der Raab u. Lainz in Westungarn.] 1914. ... 3.50 P
- XI. **Trócsányi Dezső:** Humboldt Vilmos nyelvbolcsészete. (W. von Humboldts Sprachphilosophie.) 1914. ... 2.— P
- XII. **Kádár Jolán:** A budai és pesti német színház története 1812-ig. Függelékül a budai és pesti német színházak műsora 1783—1812. (Geschichte der Ofner und Pester deutschen Theater bis 1812. Als Anhang das Repertoire der Ofner und Pester deutschen Theater 1783—1812.) 1914. ... 3.— P
- XIII. **Moór Elemér:** A Toldi-monda és német kapcsolatai. (Die ungarische) Toldi-Sage und ihre Zusammenhänge mit der deutschen Sage.] 1914. ... 2.— P
- XIV. **Koszó János:** Fessler Iónác Aurél élete és színerdalmi működése (Iónaz Aurel Fesslers Leben und schöngestiges Wirken.) 1915. 2.50 P
- XV. **Mornau József:** A szecsehevi német (rajnai frank) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der deutschen (rheinfränkischen) Mundart von Szecseheß (Kom. Bács)] 1915. ... 2.50 P
- XVI. **Hollaender Rózsá:** Dérv Julianna (1864—1899.) élete és költészete. (Julianne Dérv's Leben und Dichten. 1864—1899.) 1915. ... 2.— P
- XVII. **Zuber Marianne:** A hazai németnyelvű folvóiratok története 1810-ig. (Geschichte der ungarländischen deutschen Zeitschriften bis 1810.) 1915. ... 3.— P
- XVIII. **Happ József:** Béb község német (középbajor) nyelvjárásának hangtana. [Lautlehre der deutschen (mittelbayerischen) Mundart der Gemeinde Béb (Kom. Veszprém.) 1915. ... 3.— P
- XIX. **Dr. Weber Arthur:** A szepesi nyelvjárás tanulmányozás története. (Geschichte der Zipser Dialektforschung.) 1916. ... 1.50 P
- XX. **Várady Imre:** Gellert hazánkban. (Gellert in Ungarn.) 1917. ... 3.— P
- XXI. **Pausz Gabriella:** Nemes Artner Mária Terézia (1772—1829) és írói köre. [Marie Therese von Artner (1772—1829) und ihr literarischer Kreis.] 1917. ... 3.50 P

Sem. Ir. C. 25/2
56.

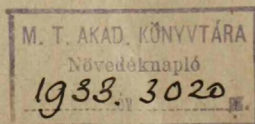
NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
LVI.

SCHEDIUS LAJOS
MINT NÉMET – MAGYAR
KULTÚRKÖZVETÍTŐ

IRTA:
DOROMBY KAROLA

BUDAPEST, 1933
PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)
NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE.

166505

I. SCHEDIUS LAJOS SZÁRMAZÁSA ÉS TANULÓÉVEI.

Schedius Lajos már családi hagyományként kapta örökségbe a magasabb szellemi érdeklődést és a kultura iránti fogékonyságot őseitől, kik polgári származású, szellemi pályán működő emberek voltak. A családi hagyomány Schede-Melissus Pált, a neves heidelbergi humanistát tartotta első kimagasló elődjének.¹ Ezt a feltevést természetesen nehéz igazolni, annyit azonban mindenesetre valószínűvé tesz, hogy a Schedius család a XVI. század folyamán vagy a XVII. század elején telepedett be hazánkba. Pozsony megyében csakhamar több viselője is volt a Schedius névnek, kik valamennyien a német polgárság műveltebb, értelmiségi pályán működő rézszéhez tartoztak. A Schedius halálakor megjelent emléksorok, melyek a Melissussal való rokonságot is említik, Schedius György és Illés nevű régiségbúvárokról is szólnak.

Első kimutatható őse Schedius Kristóf modori ág. ev. lelkész,² aki 1660-ban I. Lipóttól nemesi címet kapott. Azonban már 1674-ben menekülnie kellett, mert a pozsonyi vértörvényszék, mely 730 protestáns egyházi férfit idéztetett meg, mint a Wesselényi-féle összeesküvés résztvevőit, őt is gyanúsította.³ A vádlottak legnagyobb részével együtt Schedius Kristóf is aláírta azt a reverzálist, mely az országból való kiköltözésre kötelezte, s így családjával egy ideig különböző országokban tartózkodott. Volt Boroszlóban, majd Bojanovban (Lengyelország) ahol borkereskedelemmel foglalkozott, 1676-ban pedig a jénai egyetemre iratkozott be a téli félévre. Később is-

¹ I. Emlékszavak néhai id. Schedius Lajos halotti tiszteletére. Pest, 1848. 2. l.

² I. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. XII. 336. h.

³ Rác Károly: A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. Sárospatak, 1874. 156. l.

mét haza térhetett és Modorban (Pozsony megye) visszavonult életet élt haláláig. Utódai továbbra is Pozsony megye területén éltek, ezt bizonyítja az 1754—55. évi országos nemesi összeírás,⁴ mely több Schediusról, köztük egy Kristóf nevűről is tesz említést. Schedius Kristóf később Győrbe költözött s itt mint városi szenátor általános tekintélynek örvendett.⁵ 1783-ban az ev. gyülekezet viceinspektorává választották meg s mint ilyen József császárnál is volt kihallgatáson az ev. templom számára vásárlandó telek ügyében. Schedius Kristófnak és feleségének Plank Katalinnak az 1784-i győri városi összeírás szerint négy gyermeke volt: Kristóf, Ferdinánd, Lajos és Klára, ezek közül Kristóf, Győr vármegyei levéltáros és Lajos tettek nagyobb hírnévre szert.

Schedius Lajos János 1768. december 20-án született Győrött.⁶ Jámbor szellem és józan polgári gondolkodás jellemezték környezetét, melybe beleszületett. A kor szellemi iránya a felvilágosodás, vallási téren a pietizmus határozta meg a győri protestáns kispolgárok életét, mely semmiben sem különbözött a többi nyugatmagyarországi, nagyrészt német ajkú város lakosságának életétől. Csak egy dologban tünt ki Győr ezek közül, u. i. már ekkor nagyszámú magyar lakosa volt⁷ s így Schediusnak (mint később maga is említi) már gyermekkorában egyenlő mértékben volt alkalma a magyar és német nyelv elsajátítására. Környezetének igazi anyanyelve és szelleme azonban teljesen német volt, mint ezt neveltetésének későbbi iránya is mutatja. A helytartótanácshoz intézett kérvényében maga mondja, hogy több alkalma volt a német beszédre, mint a magyarra: „... ego Jaurino oriundus, ubi hungaricae atque germanicae linguae usus pariter hucdum vigeat, utriusque etiam linguae notitia a prima iuventute imbutus sum; quamvis ab aliquot inde annis mihi

⁴ Dr. Iléssy János: Az 1754—55. országos nemesi összeírás. Budapest, 1902. 84. l.

⁵ A következő, győri anyakönyvekből származó adatok Thold Dezső alezredes úr szíves közlései.

⁶ Szinnyi i. m. XII. 336. h.

⁷ Győr életéről l. Lám Frigyes: Egy győri polgár a reformkorszakban. Győr, 1928.

maior semper aderat occasio teutonicum excolere sermonem.⁸

Schedius első neveltetéséről fellengzős szavakkal emlékezik meg Kanya Pál, a pesti evangélikus tanoda tanára a Schedius halála után tartott gyászünnepeken: „Unter der sanften Leitung der trefflichen Mutter mit seinen zwei älteren Brüdern und einer Schwester bis in sein dreizehntes Jahr im väterlichen Hause von ausgezeichneten Lehrern unterrichtet und besonders an Hand des berühmten Professors des Pressburger Lyceums Johann Gross schon im Vaterhause den humanistischen Studien im edelsten Sinne des Wortes gewonnen ...“⁹ Ennek látszólag ellentmond egy másik kortársának, Kertbenynek nyilatkozata.¹⁰ Szerinte Schedius szegény koldusdiák volt, aki jószívú embereknél kapott szállást, ellátást és már korán tanítással kellett fenntartania magát. Ez azonban valószínűleg későbbi éveire vonatkozik.

Az első iskolai oktatást Pozsonyban nyerte a már említett Gross János és Sábel István rektor, illetőleg konrektorsága alatt. A pozsonyi liceum Bél Mátyás működése óta egyike volt a felvilágosodás főcsatornáinak Magyarország felé, ahol különösen a földrajzi és történelmi tanulmányok művelésére fordítottak nagy gondot.¹¹ Schedius csak az alsó osztályokat végezte itt, azonban kétségtelen, hogy az iskola hagyományos szelleme már ekkor hatott rá. Két ifjúkori költeménye elárulja, hogy a kitüntettebb élénk eszű tanulók közé tartozott, aki ünnepélyes alkalmakkor saját költeményével köszöntötte fel az igazgatót.¹²

A magasabb osztályokat már a régi híres soproni gimnáziumban végezte, melyet éppen abban az időben fejlesztettek ki liceummá. Az iskola ekkor akadémiai rangot kapott, tan-

⁸ I. O(rszágos) L(evéltár), Helytartótanács (Helytt.) Lit. pol. 1791. f. 3. p. 130.

⁹ Emlékszavak. u. o.

¹⁰ Kertbeny K. M.: Silhouetten und Reliquien. Prag, 1863. 92. l.

¹¹ I. Szekfű Gyula: Magyar történet. VI. A tizennyolcadik század. Budapest, é. n. 331. l.

¹² Der dankbare Jüngling. Pressburg, 1782., és Ode an Stephan Sabel verdienstvollen Conrektor der ev. Schule zu Pressburg. 1783. A pesti könyvtárakban nem találhatók.

terve 1785-ben készült el.¹³ A gimnázium két felső osztályából három évfolyamú liceumot szerveztek, melyben külön szaktanára volt a filozófiának, teológiának és jogtudomány-nak. Wietoris Jonatán rektor mellett a huszonhét éves Schwartner Márton¹⁴ konrektor volt az iskola eltető lelke, aki akkor jött haza a göttingai egyetemről és töretlen lelkesedéssel fogott munkához, hogy az iskolát a külföldiek színvonalára emelje. Kiváló segítőtársa volt ebben Rakwitz Károly lelkész, aki a görög auktorokat és az ujszövetséget magyarázta nagy sikerrel. Schwartner személyében az akkor meginduló neohumanizmus szelleme vonult be a soproni főiskolába. Winckelmann, Gesner, Heyne működése új utakat mutatott a klasszika-filologusoknak.¹⁵ A klasszikus oktatás célját már nem az antik irodalom formáinak begyakorlásában, hanem az esztétikai izlésnek és az öntevékenységnek fejlesztésében látták. Az ókori irodalommal való foglalkozás nem merül ki többé száraz szövegkritikában és adatgyűjtésben, hanem átfogó képet akarnak nyerni a klasszikus műveltség egész területéről. A segédtudományok egész sora vonul be a klasszika-filológia arzenáljába ennek a célnak a szolgálatában, melyek mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az ókorral foglalkozó tudomány mindinkább elveszti egyoldalúságát és a jelen számára is eleven kulturprogramot tud adni. Ennek az iránynak egyik előharcosa és egyben terjesztője Heyne göttingai professzor,¹⁶ akinek szemináriumából kikerülő lelkes tanárok Poroszországban rövidesen megvalósították mesterük tervét. A göttingai egyetemen tanuló protestáns teológusok révén hazánkba is csakhamar eljutott ez az áramlat, úgyhogy általános jelenség ebben az időben a protestáns iskolák neohuma-

¹³ I. Payr Sándor: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907.

¹⁴ Életét I. Lukács Pál: Schwartzner Márton élete és tudományos jelentősége. Veszprém, 1914.

¹⁵ I. Friedrich Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichtes auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Leipzig, I. 1896. II. 1897., II. 189—208. I.

¹⁶ Heyne Keresztély Gottlob. Életrajzát I. Bursiantól ADB. XII. k. 375.—78. I.

nisztikus irányú átszervezése.¹⁷ Náluk ez annál könnyebb volt, mivel nem voltak a felvilágosodás szellemében készült utilitarisztikus Ratio Educationishoz kötve, hanem tanszabadságot élveztek.

Schwartner hatása alatt a soproni liceum csakhamar a legjobb nevű intézetek sorába emelkedett. Kis János, ki szintén ott tanult, büszkén emlékezik meg az iskola e virágkoráról és a kiváló Schwartner-ről:¹⁸ „Ő a soproni tudományos égen rendkívüli csillagzat gyanánt tűnik fel s oly fényt terjeszte reá, milyen rajta előbb még soha nem tündökölt.... 1786-ban 27 éves korában jöven Sopronba s 1788 márciusban neveztetvén ki pesti professzorrá, ezen 20 hónap alatt tanítványai nagyobb részébe új lelket plántála s az iskolába új és jobb tanítási módszert hozta divatba. Különösen a régi klasszikusok iránt, kiket addig a tanulók helytelen magyarázás miatt igen kevésre becsültek, részint helyes és célszerű magyarázás, részint szívre ható magasztalás által minden jobb érzésűekben tiszteletet gerjeszte. Azon elvet, hogy a gymnasiumban a tudvágy ébresztése és táplálása még az esmeretek terjesztésénél is főbb dolog, senki mélyebb meggyőződéssel nem hihette, mint ő, s azért kevés leckéket tartta e végre adott s villámsebességgel ható rövid intések és utmutatások nélkül.“ Kis János szerint még a göttingai egyetem előadásai sem voltak Schwartner leckéinél különbek: „Schwartner Horáciust és Virgilt, Rakwiz Homér Iliását és János Evangéliumát úgy magyarázták s világosították, hogy sem Göttingában Heyne és Eichhorn, sem Jenában Griesbach és Schütz efféle leckéit nem hallgattam sem több gyönyörrel, sem nagyobb haszonnal.“¹⁹

Schwartner újító módszere és szelleme mellett a rektor Wietoris Jonatán inkább a régi iskolamester típusát képviselte. Azonban hibái mellett nem lekicsinylendők érdemei sem, melyeket Kis János is elismer: „Mi iskolai dolgait illeti, tanítását esmereteinek gondosabb elrendezése s célerányosabban

¹⁷ I. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. Budapest, 1927. I. 349. l. kk.

¹⁸ Kis János: Emlékezései életéből. Bp. 1890. 59. l.

¹⁹ u. o.

intézése által hasznosabbá tehetette volna, mert mélységre, rendszerességre, jó izlésű előadásra kelleténél kevesebb gondot fordíta. Mindazáltal másfelől hallgatóival oktatását csakugyan nem unatá meg. Minden leczkét könnyen s fáradság nélkül megérthetőkkel tudá tenni, gyakran életéből s tapasztalásaiból vett történetecskéket s egyéb mellékleges kicsavardásokat is szőtt közékbe, de a figyelmező s eszesebb tanítvány azokból is, kivált emberismeretre, uralkodó balvélekedésektől s babonáktól menekvésre nézve sokat tanulhata. Tanítványait, különösen a nagyobbakat felette szereté.²⁰

Az iskolai tanításon kívül igen jelentős hatása volt a soproni diákokra annak a sok német és francia könyvnek, melyet Wietoris és Schwartner jóvoltából megismerhettek.

Főleg a felvilágosodás íróit olvasták: Voltairet, Rousseaut, Montesquieut, Helvétius, a felvilágosodás szellemében újonnan értékelt Macchiavellit, Goldschmithet és ezeknek hatása alatt tömegesen keresték fel a németországi egyeteme-
ket.

Schedius tehát már a soproni liceumban közvetlen érintkezésbe jutott a német szellemi élettel, s így természetes, hogy súlyos anyagi nehézségek ellenére mégis keresztül vitte, hogy egyetemi tanulmányait Németországban végezze.

Soproni diákéveinek is maradt emléke egy ünnepi óda alakjában: *Dem Herrn Jonathan Wietoris, Rector und Professor am ev. Gimnasium zu Oedenburg. 1787.* A költemény egyesíti magában a barokk dagályos stílust, a képek halmozását, a felvilágosodás tudásvágyával és a kezdődő új humanizmus egyéniség-kultuszával. A tanár a költemény szerint: „Der Weise, der mit Sehermuth durch das schwerzuenthüllende Gewand der strahlenden Wahrheit durchdringt und den Jüngling einem Engel gleich dorthin locket, wo grünen die Palmen wehn.“ Legfőbb jótette azonban az egyéniség kifejlesztése:

„Ist das nicht himmlische Wohltat
Denp, dessen wichtiger Zweck
Des unsterblichen Ich's
Hoher Vollkommenheiten
Entwicklung ist?“

²⁰ u. o. 55. l.

Hogy hogyan jutott ki Schedius Göttingába, hogy mi vitte őt elsősorban oda, azt nehéz megállapítani. Mária Terézia rendelete folytán csak a protestáns teológusok kereshették fel a külföldi egyetemeket, mivel itthon nem volt megfelelő főiskola számukra.²¹ A káros eszmék beszivárgásától való félelem még ezt az engedményt is gyakran megvonta tőlük. Valószínű, hogy igen sokan mentek ki mint teológusok, csak hogy az engedményt élvezhessék, azonban tanulmányaiknak oda-kint teljesen olyan irányt szabtak, ami érdeklődésüknek legjobban megfelelt. Ezt az egyetemek akkori berendezése is elősegítette, mert ha valaki a teológiai fakultásra iratkozott be, ez korántsem jelentette azt, hogy a lelkeszi pálya lebeg végső célként előtte. Ugyanis az összes egyetemi tanulmányokra előkészítő bölcsészeti fakultáson kívül a jogi és teológiai kar volt az egyetemeken a legtekintélyesebb és leglátogatottabb.²² Aki nem készült kimondottan jogi pályára, hanem magasabb, sokoldalú műveltségre akart szert tenni, ezt legjobban a teológián szerezhette meg. Schedius is valószínűleg Schwartner hatása alatt ment ki és tervei között elsősorban a humánus műveltség és a felvilágosodás megismerése, majd később ennek itthon terjesztése szerepelt, és nem a lelkeszi hivatás.

Anyagilag valami jótévője, az egyházközség vagy a kolégium segíthette, mint azt Kis János is elbeszéli magáról és szegény tanuló társairól. 1788-ban iratkozott be a göttingai egyetemre, mely akkor virágzásának tetőpontján állott.

Az egyetemet 1734-ben alapították azzal a céllal, hogy a teljesen pietista hallei egyetemmel szemben a szabad kutatás és a tanszabadság székhelye legyen.²³ Elsősorban az újonnan feltörekvő állam- és történettudományt akarták itt művelni, s így mint legfiatalabb, egyuttal a legmodernebb szellemű egyetem is lett a Georgia Augusta, melynek már kezdettől német volt a tanítási nyelve. A felvilágosodás szellemében legszükségesebbnek tartott államtudományi, statisztikai, jogi és politikai ismeretek elsősorban a közpályákra készülő, előkelő származású tanulóifjúságot vonzották Göttingába; fiatal

²¹ Kornis i. m. II. 350. l.

²² Paulsen i. m. II. 127. l.

²³ Paulsen i. m. II. 9.—14. l.

hercegek és grófok nagy számban szerepeltek a hallgatóság soraiban, s így az egyetem hamarosan az előkelő és költséges főiskolák sorába emelkedett. Az arisztokráta mellett főleg a külföldiek keresték fel nagy számban, kik itt tájékozódhattak legjobban a német állami és szellemi élet legújabb állapotáról. Magyar diákok is Göttingát keresték fel Jéna mellett legsűrűbben.

Az egyetemnek az új irányokhoz könnyen alkalmazkodó szellemét mutatja az is, hogy az ide meghívott professzorok egyénisége csakhamar új szintre vitt a kutatásba és így az egyetem a neohumanizmus legerősebb váravá fejlődött.²⁴ Ez az új irány a felvilágosodás mechanisztikus világmagyarázatával és utilitarista szellemével szemben felismeri a történelemben ható organikus, sokszor irracionális erőket és értékelésében nem a hasznosságot, hanem a belső értéket veszi figyelembe. Ideálja tehát a harmonikusan kifejlesztett egyéniség, amelyet legtökéletesebben a görögök kalokagathiájában lát megvalósulva, azért fordul érdeklődése az antik világ felé. Herder és Winckelmann úttörő munkája mellett a klasszika-filológusok között Gesner János Mátyás²⁵ volt az első, aki új célt tűzött ki a klasszikus tanulmányoknak: az antik szellemi élet megragadását és új értékelését. Ő alapította a híres filológiai szemináriumot, mely később 1763-tól utóda, Heyne Keresztély Gottlob²⁶ alatt a virágzás tetőpontjára jutott és világhírré tett szert.

A még sok tekintetben polihisztor Gesnerrel szemben Heyne már szakember, emellett igazi humanista, aki az ókor szellemét költőileg is megragadta. A XVIII. század második felében elismert vezetője a németországi klasszikus filológusoknak. Óriási hatása az egyetemről indult ki, ahol előadásait, melyeket az akkori szokás szerint nagyrészt mint „Privatvorlesung“-okat saját tantermében, a lakásán tartott, 80—100-an hallgatták egyszerre, ami az akkori viszonyok között igen nagy szám. Előadásai a két ókori nép egész kultúréletére kiterjedtek s így hallgatóit négy szemeszter tartama alatt teljesen megismertette az antik szellemmel, irodalommal és régi-

²⁴ u. o. 189—208. l.

²⁵ u. o. II. 15—28. l.

²⁶ u. o. II. 34—42. l.

ségtudománnyal. Az elméleti tanítást a szemináriumban tartott gyakorlatok egészítették ki. Tehetségesebb hallgatóit szerezte saját tudományos munkájába is bevonni, egyes auktorok műveinek magyarázata és önálló tanulmányok készítése azonban mindenkire kötelező volt. A göttingai magyar diákok kezdettől fogva élénken résztvettek a szemináriumi munkában. Heyne maga említi Pindaros kiadásának előszavában, hogy két magyar diák, — az egyik Pauer Frigyes Pozsonyból — hathatósan segédkezett neki a szövegkritikában.²⁷

Hogy Schedius is komolyan dolgozó tagja volt Heyne szemináriumának, azt későbbi baráti levelezése is elárulja volt tanárával. A klasszikus auktorok kiadásában is valószínűleg tevékeny részt vehetett, mert hazatérése után első pesti éveiben még élénken érdeklődik egy göttingai kollegájához, Meyerhez intézett leveleiben Heyne Homeros-kiadása és Mitscherlich Horatius-kiadásának munkálatai iránt.²⁸ Schedius göttingiai filológiai tanulmányairól pontos adatok állanak rendelkezésünkre az esztétikai katedra elnyeréséért beadott folyamodványában, melyhez Heyne nagyon megleghangú bizonyítványát is mellékelte.²⁹ Részletesen felsorolja itt a görög és római irodalomtörténet és régiségtan köréből hallgatott előadásokat, különösen kiemelve a művészettörténetet, melynek megértése annál is könnyebb volt számára, mivel a festészetben maga is jártas. Heyne, mint egyik legkedvesebb tanítványát említi: „Schedium ornatissimum iuvenem . . . amplexus sum singulari amore et studio; inter familiares habui, quorum studia extra ordinem regerem, ad lectiones et exercitationes Seminarii philologici admisi habuique auditorem in toto fere litterarum humaniorum ambitu“ etc. Végül kiemeli, hogy a bizonyítványt „libenter“ állította ki, míg más hasonló okmányoknál a hivatalos befejezés: „rogatus haec scripsi“ szokásos.

De nemcsak humanisztikus műveltségét köszönhette Schedius és vele együtt sok magyar diák Heynének, hanem

²⁷ Heyne: Pindari Carmina. Göttingae, 1773.

²⁸ Meyer válasza, mely főleg helyi apróságokat tartalmaz, a M. T. Akadémia levéltárában: Magy. Irod. Lev. 4. r. 154.

²⁹ O. L., Helytt. Lit. pol. 1791. f. 3. p. 130.

legtöbbjüknek későbbi pályájára, a tanítói vagy tanári hivatásra való kiképzést is. Heyne nagyon jól tudta, hogy új elveit csak ilyen szellemben dolgozó középiskolai tanárok munkája által valósíthatja meg, azért még az új porosz középiskolai tanterv megszerkesztése (1798) előtt a leendő tanárok alapos kiképzését tartotta legfőbb feladatának. Tanítványai mint a porosz iskolák rektorai és tanárai valóban el is érték, hogy a neohumanizmus szelleme olyan mély gyökeret vert a német gimnáziumokban, hogy az ott még ma is közismert és elevenen ható erő.

Nagyon természetes, hogy Heyne magyar tanítványai is ezekkel az eszményekkel eltelve jöttek haza és legtöbbjük iskolaszervező munkájában félreismerhetetlen Heyne hatása. Genersich Keresztély késmárki, Kis János, és Schwartner soproni, Barcafalvi Szabó Dávid pataki, Liedemann Márton lőcsei, Budai Ézsaiás debreceni tanár és nem utolsó sorban Schedius tevékenységén a pesti evangélikus népiskola és gimnázium alapítása és később az egyetemen a tanárképzésre irányuló munkálatok körül észrevehető ez a reformtörekvés.³⁰

Heyne mellett Eichhorn János Gottfried,³¹ a keleti nyelvek tanára volt a göttingai tudományos világ egyik legkimagaslóbb egyénisége. Munkássága a tudomány széles területére terjedt ki, ami a modern tudománynak ebben az erősen fel lendülő, de még kezdeti stádiumában természetes is volt. A Kelet tanulmányozásából kiindulva később a szentírásmagyarázatra adta magát és a szent könyveket a felvilágosodás szellemében irodalmi és kulturtörténeti szempontból méltatta. Mint a racionalista bibliamagyarázat egyik előharcosa nagy érdeket szerzett a szent könyvek filológiai kritikája terén. Később általános kulturtörténetet írt, melynek munkálataiba Schediust is be akarta vonni.

Már ennek a két tanárnak működése mutatja a göttingai diákok tanulmányainak irányát és terjedelmét. Alapos és sokoldalú humanisztikus műveltségre tehettek itt szert, kiegészítve teológiai és történelmi ismeretekkel, úgyhogy hazatérve a legkülönbözőbb pályákon helyezkedhettek el. A mai ér-

³⁰ Kornis i. m. II. 244. l. kk.

³¹ Életrajzát l. Siegfriedtől: ADB. V. k. 731—37. l.

telemben vett szakember a legnagyobb ritkaságok közé tartozott.

Schedius is, bár teológus volt, elsősorban Heyne humanisztikus kollégiumaiban és gyakorlataiban vett részt, mint azt később az esztétikai tanszék elnyeréséért beadott kérvénye és Heyne mellékelt bizonyítványa is mutatják.³² Azonkívül természetesen a magyar történelem is erősen érdekelte. A hazai német értelmiség körében már Bél Mátyás működése felébresztette az érdeklődést a történelmi kutatás iránt, mely a XVII. század vége óta széleskörű, szigorú forrástanulmányokat követelt meg művelőitől.³³ A magyar történelemre vonatkozólag azonban Göttingában kevés útmutatást kapott, azért itthoni tanárához, Schwartnerhez fordult tanácsért. Egyik levelében magyarvonatkozású pecsét felfedezéséről tesz említést, ami szintén a Göttingában tanuló hazai ifjúság hazaszeretetéről tesz tanuságot, mely állandóan kereste a magyar vonatkozásokat és kapcsolatokat, hogy ezek feltárásával később itthon használjon. Schwartner válaszában a felvilágosodott tudós egész elégedetlensége jut kifejezésre a hazai tudományos élet hátramaradottsága és a javulásra való csekély remény miatt: „In Göttingen werden Sie es in der ungarischen Geschichte schwerlich weit bringen, Sie müssten nur durch hartnäckigsten Fleiss sich selbst die Bahn brechen, und am Ende dürften Sie mit Ihrer Arbeit und der ungarischen Geschichte selbst unzufrieden seyn, weil in derselben noch unglaublich viele Lücken sind, welche auszufüllen noch kein Buch gedruckt ist. So gross in Ungarn gegenwärtig die Denk- und Pressfreyheit überhaupt ist, so sehr ist dieselbe eingeschränkt in Rücksicht auf Geschichte und Staats-Recht. Man läuft zu leicht Gefahr den Patriotismus oder den Hof zu beleidigen. Doch muss ich es zur Ehre des Wiener Hofes gestehen, dass unter seinen Leistungen die Wiener Censur insonders auch in diesem Fach sehr tolerant ist. Die Geschichte Ungarns ist noch sehr mager, sie hat, wie Sie selbst wissen,

³² O. L. Helytt. Lit. pol. 1791. f. 3. p. 130.

³³ I. Koszó János: Fessler Ignác Aurél a regény és történetíró. Bp. 1923. NPhD. XXX. 15. l. kk.

allerdings viel für den Ungarn, aber zu wenig Reize für den Deutschen.³⁴

Magyar történeti búvárkódásairól nem is maradt fenn semmiféle nyom, ellenben többi tanulmányaiban valószínűleg mindenütt különös figyelemmel volt a magyar vonatkozású kérdésekre. Ezt mutatja a már említett kérvényhez mellékként beadott, tíz fejezetből álló értekezés, valószínűleg szemináriumi dolgozat, mely a Trajánus oszlopán levő dombozművek tárgyát és idejét akarja megállapítani a vallástörténet, numizmatika és egyéb történeti segédtudományok alapján.³⁵ Címe *Commentatio de ἐποχῇ expeditionis secundae contra Dacos in Columna Traiani Auctore Ludovico Schedio Jaurino Hungaro*.

Schedius csak a kérdésnek az eddigi kutatások alapján vitás részleteivel foglalkozik, az oszlop 57., 58., valamint a 64. és 65. segmentumaival. Az előbbiekről a dáciai hadjárat történetének alapos részletezése alapján bemutatja, hogy a Rómában tartott triumphust ábrázolják a 65. segmentum pedig a második hadjárat előtt tartott vota publica-t, illetőleg a háboru kezdetéből vett képeket ábrázol. Jellemző, hogy ezzel a tisztára archeológiai tárgyú dolgozattal igazolta Schedius az „artes pulchriores et amoeniores litterae” vagyis az esztétikai tanszékre való alkalmasságát 1791-ben beadott folyamodványában.

Egyetemi éveinek legfontosabb irodalmi terméke kétségkívül teológiai disszertációja volt, mellyel tanulmányai befejezésekor III. György angol király ösztöndíját elnyerte: *Commentatio de sacris opertis veterum christianorum sive de disciplina quam vocant arcani*. A pesti „Hadi történetek” részletesen beszámol az ünnepségről, melyen a pályadíjnyertes munkákat megjutalmazták és a 26 aranyat átadták a nyerteseknek.³⁶ Ez az ünnepség, mint Heyne az egyetemi karnak mondott ünnepi beszédében kiemeli, nevezetes volt még „no-vo laudis exemplo memorabili illo etiam propterea, quod bini hungari palma insignes e certamine discesserunt”. A másik

³⁴ Schwartner levele: M. T. Akadémia, Irod. lev. 4 r. 154.

³⁵ O. L., Helytt. Lit. pol. 1791. f. 3. p. 130.

³⁶ Hadi és Más Nevezetes Történetek. 1791. IV. 182. l.

győztes magyar Engel Keresztély,³⁷ a későbbi termékeny történetíró volt Lőcséről, aki a történelemből vitte el a pálmát.

Schedius értekezése a hazai könyvtárakban nem található, tartalmáról csak annyit lehet megállapítani, hogy a szigorúan katolikus bécsi udvar kifogásolta katolikussellenes beállítást és ezt később, az esztétikai tanszékre való pályázása alkalmával fel is használták ellene.

A szigorúan vett egyetemi tanulmányokon kívül a göttingai tartózkodás alkalmat adott különböző intézmények és szokások megismerésére, s a környékre tett kirándulásokra. Schedius három évet töltött Göttingában, ezalatt valószínűleg ő is alkalmat keresett a közeli nevezetesebb városok megtekintésére.³⁸ Anyagi erői azonban bizonyára korlátozták, különben talán követte volna legtöbb társának példáját, akik a jénai egyetemen is hallgattak egy-két szemesztert és átrándultak Weimarba is Goethe meglátogatására. Az egykori leírások szerint a göttingai diákélet sokkal csendesebb volt, mint a szomszédos Jenáé. Mint új egyetemen itt már nem honosodtak meg azok a durva diákcsinnyek, melyekről a régi német egyetemek híresek voltak. Találóaan jellemzi ennek a két városnak a diákságát egy kis illusztrált albumlap a frankfurti Goethe muzeumban:

Fleissig und galant dabei: Göttingen
Nicht galant, doch licherlich: Jena.

Előkelő, amellet kedélyes kisvárosi diákélet folyt Göttingában, de azért diákcsinnyek itt is előfordultak. Schedius egy barátja a fiatalon meghalt Broxtermann Teobald Vilmos költő³⁹ néhány tréfás jelenetről számol be a már hazatért Schediusnak és tréfásan panaszolja jótékony őrszellemének elvesztését, aki az éjszakai tréféktől és a hatósági közegekkel való kellemetlen érintkezéstől addig távortartotta.⁴⁰

³⁷ Életét I. Szinnyi i. m. II. 1311. h.

³⁸ I. K. Wurzbach: Biographisches Lexicon des Kaisertums Österreich. 29. k. 149—153. l.

³⁹ Broxtermann Teobald Vilmos 1771—1800. Nemzeti tárgyú eposzai hamarosan feledésbe merültek. Életrajzát I. Heigeltől: ADB. III. k. 373—74. l.

⁴⁰ Levelét I. M. T. Akadémia: Irod. lev. 4 r. 154.

A szorgalmasabb diákokat a tanárok bánásmódja is elvonta a közmondásszerű kicsapongásoktól. Különösen a külföldi vagy valaki által beajánlott tehetségesebb diákokkal közvetlenül érintkeztek, asztalukhoz is meghívták őket és személyes érintkezéssel is hatottak rájuk. Heyne már említett előszavában két magyar ifjúról, mint „in familiaritatem recepti“-ről beszél és Schediust is úgy emlegeti, mint „mihi familiarissimus“.

A tanárok és diákok baráti viszonyát Kis János is említi és kiemeli a legtöbb tanár kivételes jóindulatát a magyar diákok iránt: ...„midőn Göttingában tanult, azt mondták a professzorok, hogy soha ott olly nagyreményű négy magyar egyszerre nem volt, mint az akkoriak t. i. Kis János és Németh László egy szobában, Schedius Lajos és Liedemann Márton egy másikban ugyanazon háznál.“⁴¹ Mindenben segítségükre voltak és különösen a könyvtár használatát könnyítették meg nekik nagyon.

Schedius egész életére mély hatással voltak göttingai évei. Itt ismerte meg a fellendülő modern kutatás szellemét, melyet a pesti egyetem szigorúan megkötött és felülről éber ellenőrzött előadásai sohasem adtak volna meg neki. Megismerkedett az örökké mozgékony rendszeres német szellemmel a külföldön elért tudományos eredményekkel, szellemi szabadsággal és felsőbbbséggel. Magával hozta az akkor meginduló neo-humanizmus szellemét. Természetes, hogy mindezt összehasonlítva az itthoni állapotokkal fájdalmasan tapasztalta hátramaradottságunkat és nem látott nagyobb célt maga előtt, mint ezen segíteni. Ugyanilyen eszmények indították egész generációját is, akik a külföldet szintén megjárták, azonban közös hibájuk vagy talán szerencsétlenségük volt, hogy túlságos sok helyen volt hiány, túl sok helyen kellett segíteni, s így vagy sokfelé kapkodva elforgácsolták erejüket, vagy elszigetelten működtek és nem volt meg a hatásuk a nemzet egyetemére. Ez csak később következhetett be, mikor a magyar származású fiatal nemzedék is megmozdult és egységes frontként állott a küzdelembe eszményeiért. — Általános szellemi

⁴¹ I. Kazinczy Ferenc levelezése. 21. kötet. Bp. 1890—1911. Kiadta Váczy János. III. k. 335. l.

irányán kívül Göttingának köszönhette Schedius azt a közvetítő szerepet is, melyet évtizedeken át viselt a magyar és német szellemi világban, személyes baráti kapcsolatát sok német tudóssal, akik előtt ő képviselte a magyar tudományos világot. Tanuskodik erről az a sok levél, melyet egész életén át különböző kérdésekben hozzá intéztek a szaktudományok legkülönbözőbb területeiről. Tragikuma itt is az volt, hogy a sok vállalt feladatnak, megbízatásnak nem tudott eleget tenni, sok levelet válasz nélkül hagyott s így a magyar-német tudósvilág baráti kapcsolatai mindinkább ellanyhultak.

II. SCHEDIUS A KILENCVENES ÉVEK PESTI IRODALMI ÉLETÉBEN.

Schedius még Göttingában értesült a pesti egyetem esztétikai tanszékének megüresedéséről, azért már onnan folyamodott a katedra elnyeréséért.¹ Igen valószínű, hogy a közben Pestre került Schwartner hívta fel erre figyelmét.

A pesti egyetem esztétikai tanszékét Mária Terézia állította fel 1774-ben, mikor az egyetemet elvette a jezsuitáktól és lényegesen átszervezte.² Első tanára Szerdahelyi György³ váci kanonok volt, a tudományos esztétika első képviselője Magyarországon. A Ratio Educationis utilitarisztikus szellemében az esztétika csak az ajánlott tárgyak közé tartozott, hallgatása nem volt kötelező. II. József emelte a rendes tantárgyak közé „aesthetica et amoeniores litterae” címmel. Felvilágosodott politikájának szellemében II. József az egyetemet is mindinkább ki akarta vonni a még mindig erős jezsuita hatás alól és azért igyekezett az egyetemen még tanító ex-jezsuitákat máshol alkalmazni s helyettük protestáns tanárokat is helyezni az egyetemre. Így tett Szerdahelyivel is. A budai egyetemi főgimnázium igazgatóját Molnár Jánost kinevezte szepesi kanonokká, helyébe lépett Szerdahelyi György s így az esztétikai tanszékét Werthes Frigyes volt stuttgarti tanárnak adhatta, aki a legfelsőbb végzés szavai szerint akkor Bécsben tartózkodott és akit ugyanez „praeclaris qualitatibus suis nobis peculiariter commendatum”-nak nevez.⁴ Werthest Wieland ajánlatára nevezte ki II. József, ki elsősorban ugyanebben az évben kiadott német nyelvi rende-

¹ O. L., Helytt. Lit. pol. 1791. f. 3. p. 130.

² I. Pauler Tivadar: A budapesti egyetem története. Bp. 1880. 68. l. kk.

³ Életét I. Szinnyi i. m. XIII. 805. h.

⁴ O. L., Helytt. 1784. Distr. Bud. Lit. 2. f. 3. p. 19.

tének egyik végrehajtóját látta a magyarul nem tudó, teljesen a kormányzattól függő tanárban.⁶ Hét évi működés után Werthes 1791 januárjában, rövidesen II. József halála után egészségi okokból elbocsátását kérte, amit a legrövidebb időn belül, már februárban meg is kapott. Heinrich Gusztáv igen valószínű feltevése szerint Werthes gyors távozása II. József halálával és az azt követő nagy nemzeti felbuzdulással van kapcsolatban. Mint a németesítő törekvések eszköze nem nagy népszerűségnek örvendhetett a tanári kar és a diákság körében. Német nyelven tartott előadásairól Fejér György leki-csinyló hangon nyilatkozik: „Aestheticam ad calamum dictaverat miserando cum profectu”.⁶ A helytartótanács Werthes elbocsátásával egyidejűleg utasította az egyetemet, hogy gondoskodjék helyettesítéséről.⁷ Gabelhofer egyetemi könyvtáros önként vállalkozott a helyettesítésre és azt a katedra betöltéséig rá is bízta, majd felső utasítás értelmében pályázatot hirdetett a tanszék betöltésére.⁸ A II. József halála után következő általános nemzeti lelkesedésnek érdekes tanujele a helytartótanács felterjesztése erről az ügyről, és az a betöltés, melyet a hivatalos feliratban Makó tanácsnok kézírásával találunk. A helytartótanács véleménye szerint olyan tanerők jelentkezzenek, „qui peculiariter in statu sint Iuventutem hungarum etiam in patria Literatura, quantum haec ad amoeniores artes pertinet et cujus in Lingua quoque materna praeclara exstant specimina erudiendi; ne videlicet ob Linguae apud Professorem ignorantiam domestica sua deinceps etiam cogatur ignorare, (a következő betoldás) *id, quod menti quoque Mttis vtrae culturam literaturae hungaricae tantopere cordi habentis majorem in modum adversaretur.*”

A tanszék betöltése körül azonban igen sok bonyodalom keletkezett, mely a politikai helyzetre és a közhangulatra igen jellemző. Az a rendelkezés, hogy a megüresedett tanszéket nyilvános pályázat útján kell betölteni, nem nyerte meg

⁶ I. G. Heinrich: Friedrich August Werthes in Ungarn. Ung. Revue. 1893. 508—513. l.

⁶ I. Fejér, Georgius: Historia Academiae scientiarum Pazmanianae archi-episcopalis ac Maria-Theresianae regiae literariae. Budae, 1835. 128. l.

⁷ O. L., Helytt. Lit. pol. 1791. f. 3. p. 20.

⁸ u. o.

a helytartótanács tetszését és azért a királyhoz intézett feliratban terjedelmesen kifejti a rendelet káros voltát.⁹ A rendelet szerinte káros, mert 1. eddig mindig a helytartótanács útján beadott kérvények alapján döntöttek a tanszékek betöltéséről, most bizalmatlanságot szülne tehát, ha a király egyszerre másképen intézkednék; 2. a Ratio Educationis elrendeli, hogy a megüresedett tanszékekre az egyetemi tanárok vagy más tudós férfiak minden pályázat mellőzésével jelöljenek három férfit a helytartótanácsnak, az utóbbi években ezzel ellenkező rendelkezés nem jött, 3. sem a nemzet hírnevével, sem az egyetem méltóságával nem fér össze, hogy ennek egy katedrája a konkurzus kockázatának legyen kitéve és azt a látszatot kelthesse, hogy a magyar nemzet ennyi év alatt még nem jutott el odáig, hogy egyetlen egyetemét alkalmas férfiakkal tudja ellátni, hanem az ifjúság nevelését még mindig a véletlennek és egy igen rövid időtartamú vizsgálatnak teszi ki, ahol a tudásról igen kevés, a jelölt egyéb képességeiről egyáltalán nem szererezhető tudomás, 4. mivel a konkurzus téli időre esik, éppen az érdemdús, máshol már elfoglalt férfiak maradnának távol s így a tanszék vagy sokáig helyettesítésre volna utalva, vagy olyan fiatal pályázó nyerné el, aki még maga is diák.

1791. dec.
pályázat

Ez a felterjesztés azonban eredménytelen maradt, mert dec. 23-án mégis meg kellett tartani a konkurzust, melyen húsz pályázó vett részt.¹⁰ A vizsgálat írásbeli és szóbeli részből állott, mindegyiken két kérdésre kellett felelni, melyeket előzőleg öt tagú, egyetemi tanárokból álló bizottság kérdéseiből húztak ki titkosan. A bizottság tagjai Dugonics András a matematika, Koppi Károly a történelem, Kreil Antal a bölcsélet, Schönwisner István a numizmatika tanárai és Gabelhofer Gyula könyvtáros voltak. Az írásbeli kérdés az esztétikai elmélet területéről való volt: „Cum duo praecipue sint, quae Aesthetici quoad mentis dotes a studioso artium et literarum elegantiorum exigunt, scilicet bonus gustus et ingenium aestheticum (Genie): ostendatur in quo eorum indoles et natura

⁹ Helytt. Lit. Pol. 1791. f. 3. p. 284.

¹⁰ A pályázók kérvényei, írásbeli és szóbeli feleletei a hozzájuk tartozó bírálatokkal és az egyetemi magisztrátus, valamint a helytartótanács felterjesztései a pályázat ügyében: O. L., Helytt. Lit. Pol. 1792. f. 9. p. 47.

consistat: an ista ad facultates animae primitivas an derivatas pertineant? et demum e quibus constitutivis constant et a quibus causis resultent?“ A kérdés természetesen a felvilágosodás esztétikájának szelleméből fakad, mely Baumgarten nyomán teljesen intellektualista-pszichológiai szempontból vizsgálja a szépet.¹¹ Fő problémája, hogy a szép megismerése milyen szellemi tevékenység, milyen lelki működésből származik. Leibniz appercepció-elméletéből kiindulva kétféle megismerést különböztet meg: a tiszta képzeteket adó logikai megismerést és a zavaros képzeteket közlő érzéki megismerést, mely utóbbi nem más, mint az *ars pulchre cogitandi*, tudománya az esztétika, a „*scientia cognitionis sensitivae*.“ A korabeli esztétika tehát elsősorban ennek az érzéki megismerésnek a módját és a lelki életnek szerinte fő tevékenységéhez, az értelmi megismeréshez való viszonyát igyekezett tisztázni. Schedius dolgozatában pontosan sorra veszi a kérdés minden pontját és aprólékos lelkiismeretességgel felel rájuk. A feladat első részére adott feleletben megállapítja, hogy az esztétika alapja két lelki képesség: a jóízlés, mely felfogja a szépet és a tehetség, mely létrehozza. 1. A jóízlés („*bonus gustus seu sensus pulchri*“) két részből áll: az érzékelésből és az ítéletből. Mivel ezek természettől mindenkinben megvannak, gyakorlással, tanulással fejleszthetők. 2. Az esztétikai tehetség (*ingenium aestheticum*, Genie) nem más, mint az összes lelki képességek harmónikus fejlettsége és együttműködése, úgy-hogy egyik se nyilvánuljon meg a másik rovására, hanem inkább elősegítsék egymást. (A geniének ilyen tisztán racionális megfontoláson alapuló értelmezése tipikus felvilágosodási jelenség.¹²) A művészi szép létrehozásához elsősorban a következő lelki képességeket tartja szükségesnek: érzékenységet („*facultas sentiendi*, *Empfindung*“), képzelőtehetséget („*imaginatio*“) feltalálóképességet („*facultas fingendi*, *Dichtungsvermögen*“), ítézőképességet („*iudicium*, *Urteilkraft*“) elmés-séget („*ingenium in sensu strido*, *Witz*“), elmeélt („*acumen*, *Scharfsinn*“) és értelmet („*ratio*, *Vernunft*“). Ezután rátér a

¹¹ I. Hermann Lotze: *Geschichte der Ästhetik in Deutschland*. München, 1868. 4. l. kk. és Jánosi Béla: *Az aesthetika története*. Bp. 1915. 65. l. kk.

¹² V. ö. H. Lotze: i. m. 421. l.

kérdés második részére, hogy ez a két képesség a lélek eredeti vagy származtatott tehetségei közé tartozik-e. Már az előbbi felsorolás mutatja, hogy sem az izlés sem a tehetség nem eredeti, hanem derivált lelki képesség, mert mindegyik több elemből keletkezik. A kérdés harmadik részére adott feleletben Schedius azt a fontos problémát fejtegeti, hogy ez a két esztétikai képesség hogyan szerezhető meg. A jóízlés gyakorlás és tanulás által fejleszthető, a költői tehetség hasonlóképpen több körülménytől függ. Természetesen nem tud semmit a józan ész számítását meglepő rendkívüli, istenadta tehetségek fellobbanásáról, hanem egyszerűen megállapítja, hogy az alkotó tehetségre elsősorban a nevelés és életmód van nagy hatással, azok pedig, akiknek a természet már eredetileg megadta a képességeknek ezt a szerencsés harmóniáját, vigyázva őrködjének felette, mert ha elvesztették, vagy rossz irányba térítették, igen nehéz ismét visszaszerezni.

A második kérdés, melyre a pályázóknak felelniük kellett, az irodalomban alkalmazott gyakorlati esztétika területéről való volt, s szintén hű képe a kor felfogásának, mely tiszta észítélet alapján összehasonlíthatónak és pontosan értékelhetőnek tartotta a különböző korok költői tehetségeinek alkotásait: „Comparare Poetas recentiores cum antiquioribus, atque cum ratione definire, utris elegantiae et venustatis maior laus competat?” Schedius feleletében széleskörű olvasottsága alapján az egyes költői műfajok szerint csoportosítja a költőket és hasonlítja össze a régieket az újakkal. Állásfoglalása az irodalomtörténeti szemlélet akkor legmodernebb irányát mutatja, s ebben az összes többi pályázók közül messze kiemelkedik. Míg azoknak legtöbbje tájékozatlanul tapogatózik az antik és modern irodalmak útvesztőjében és beéri egyes ismertebb, főleg antik költők dicséretével, vagy annak megállapításával, hogy az antik kormányzati formák jobban kedveztek a költészet fejlődésének, (Szentjóni Szabó László) addig Schedius tömör jellemzésének alapján értékeli a költőket és ismerteti a Herder, Lessing és a neohumanisták működésén alapuló új irodalmi szemléletet, mely mai értékelésünknek is alapja. Ítéleteiben teljesen német mestereinek felfogását tükrözi. A neohumanistáknak, elsősorban Heynének érdeme volt, hogy a görög költészetnek eredet-

tiségét és felsőbbbségét a latinnal szemben megállapították. Heyne kollégiumai keretén belül elsősorban Homérost és Pindarost interpretálta, a római írók közül főleg csak Horatiust.¹³ Őt követi Schedius, mikor az epikában rámutat Homeros jelentőségére („princeps poetarum”) akit azóta sem mult felül egyetlen költő sem és igen sajnálatosnak tartja, hogy az újabb epikus költők valamenynyien a mesterként Vergiliust követték és nem az ősforrásból merítették. A tragédiában viszont Shakespearenek juttatja az elsőséget, aki a belső szépségekben („venustates internae”), a lélekrajzban és a szenvedélyek ábrázolásában felülmúlja a nagy görög tragikus költők külső, előadásbeli szépségeit. Ebben az ítéletében is félreismerhetetlen Herder hatása; mellette Lessing kritikája is érvényre jut, mert a nagy francia tragikusoktól is elvitatja az igazi belső szépségeket, a többi európai nemzetnek pedig — úgymond — egyáltalán nincs értékes tragédiailrodalma. A kritikai irodalomban való jártassága mellett az egyidejű irodalmi élettel való eleven kapcsolatát mutatja az, hogy nyomatékkal rámutat Schiller értékére.

Ugyanilyen tárgyismeretet tanúsított Schedius a többi műfajok területén is, úgyhogy a bírálóbizottság minden tagját valósággal elkápráztatta fölényes tudásával. Hasonló sikerért ért el szóbeli feleletével is, melyet a következő napon, december 24-én tartott vizsgán az egész filozófiai fakultás és a Kir. Tanulmányi Bizottság elnökének, Brunswick Antal grófnak jelenlétében adott. Itt a feladott kérdésre rögtönzött egyetemi előadás formájában kellett felelni. Ismét elméleti esztétikai, és pedig az esztétika alapjára és lényegére vonatkozó kérdést adott föl e bizottság: „Daturne primum principium ad quod cuncta principia aesthetica possunt revocari? Quale istud? et in species quomodo ad specificam indolem unius cujusque artis sive facundae sive formatricis applicatum enuntiari debet? Recenseantur principia Aestheticae Suprema hucusque a variis prolata et revocentur ad crism.” Schedius előadásában ismerteti a különböző törekvéseket; melyek Baumgarten óta az esztétika alapelveit igyekeztek fölfedni. Cáfolja Baumgarten meghatározását, mely szerint

¹³ Paulsen i. m. 34—42. l.

az érzéki megismerés teljessége a szép („Perfectio cognitionis sensitivae est pulchritudo“), mert nem minden érzékelése a léleknek egyuttal szép is, és visszautasítja Batteux alapelvét is a természet utánzásának szükségességéről, mert nem minden szépnek ez a forrása. Ezekkel szemben a lipcei Heidenrichre,¹⁴ mint legújabb tekintélyre hivatkozik, aki Kant filozófiájának elveit alkalmazza az esztétikára és a szép alkotásnak lényegét abban látja, hogy a lélek érzékenységének bizonyos állapotát mutassa („Vorstellung eines bestimmten Zustandes der Empfindsamkeit“)

Ennek a fejtegetésnek méltatását igen megnehezíti, hogy csak Schedius egyik bírálójának, Kreil Antalnak rövid latin kivonatában maradt fenn, aki azzal a megjegyzéssel kíséri, hogy Baumgarten és Batteux ellen ez nem kielégítő érvelés. Mindazonáltal Kreil és a bírálóbizottság összes többi tagjai is készséggel elismerik Schediusnak a többi pályázó ismereteit messze túlszárnyaló felkészültségét és Schönwisner István kivételével valamennyien Schediusnak ítélik oda az első helyet. Schönwisner is elismeri érdemeit és elutasító állásfoglalását azzal indokolja, hogy Schedius fiatal kora nem szerezne elég tekintélyt a katedrának, hogy Traján oszlopáról írt értekezéséből nem tűnik ki kellőképpen esztétikai tudása, végül pedig, hogy Göttingában kiadott disszertációja alapján nem kívánatos tanárnak egy katolikus főiskolára, mert értekezésében Krisztus jelenlétét az Oltáriszentségben lehetetlen elképzelésnek minősíti. Ez az utolsó kifogás később az államtanácsban is felmerül és majdnem megakadályozza Schedius kinevezését. Schönwisner Istvánnak a január 30-án tartott kari ülésen adott nyilatkozata a viták hosszú sorát nyitja meg Schedius kinevezésével kapcsolatban, melyek éles világot vetnek a helytartótanács és államtanács tagjainak gondolkodásmódján keresztül az egész társadalom és közelet világnézetére, valamint a bécsi udvar kormányzati és kulturpolitikai elveire.

Az egyetemi magistratus u. i. a megtartott vizsgálat alapján első helyen Schediust, másodikon Belnai Györgyöt¹⁵ a

¹⁴ Heydenreich Károly Henrik költő és filozófiai író (1764–1801), Kant esztétikai formalizmusát bizonyos szentimentalizmussal akarta összehangba hozni. Életrajzát I. J. Francktól: ADB. XII. k. 355–56. l.

¹⁵ Belnai György pozsonyi akadémiai tanár. Színnyei i. m. I. 804. h.

pesti egyetem az idő szerint még hallgatóját, későbbi pozsonyi akadémiai tanárt, harmadikon Tekusch Mihályt,¹⁶ szintén Göttingában végzett ev. ifjút, későbbi brünni lelkészt ajánlotta kinevezésre. A helytartótanácsban Brunswick Antal gróf referálta az ügyet, azonban mivel a tanácsosok többsége nem csatlakozott indítványához, azt különvélemény alakjában terjesztette fel. Itt először is kifejti, hogy erre a tanszékre, melynek hallgatói között nemcsak az egyetemi ifjúság, hanem a művészetek iránt érdeklődő sok művelt, de az egyetem kötelékén kívül álló férfiú is van, okvetlenül tapasztalt, tekintélyes tanárt kell állítani. Ezután rátér érvelésének legfontosabb részére, melynek folyamán ebben a korban egyenesen meglepő határozottsággal száll síkra a pesti egyetem katolikus jellege érdekében. Hivatkozik a legutóbbi országgyűlés határozatára, mely a protestánsok kérésére teljesen elválasztotta egymástól a katolikus és protestáns iskolákat, meghagyva nekik a jogot, hogy saját felekezetükből válaszszanak tanítókat. A méltányosság megkívánja, hogy ennek a törvénynek az egész vonalon, a katolikusoknál is érvényt szerezzenek. Már pedig a tudományegyetem katolikus alapítás, ezért csakis a katolikusok kezében lehet. Ennek az ifjúság nevelésére csak előnye lehet, mert a bécsi és más külföldi egyetemek példája mutatja, hogy a különböző vallású ifjúságot is egy felekezetből, a többségből választott tanítók oktatják, hogy a nevelés szelleme egységes legyen. Ezen az alapon tehát az egyetemi magistratus jelöltjei nem jöhetnek tekintetbe; de még egy másik oknál fogva sem: a leendő tanárnál nem az a fontos, hogy tudja-e vajjon az esztétikai tehetség primér vagy derivált lelki képesség-e, s hiábavaló és önkényes az antik és modern költők mérlegelő összehasonlítása is. Hanem az esztétikai szép lényegét, természetét, megjelenését kell megismertetni az ifjúsággal és izlését fejlesztenie, ez pedig elsősorban pedagógiai és nem metafizikai feladat.

Csak természetes, hogy a felvilágosult szellemű és a tolerancia elvére féltékeny helytartótanács nem azonosította

¹⁶ Tekusch Mihály ev. gimnáziumi tanár és lelkész. Színnyei i. m. XIII. 1378. h. Német írói munkásságáról l. Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története NPhD. XXXI. Bp. 1926. 413. l.

magát ezzel az indítvánnyal, és külön megjegyezte, hogy a kathedra betöltésénél elsősorban a képességet veszi tekintetbe. Mindazonáltal a helytartótanács sem ajánlja első helyen Schediust, hanem a budai archigimnázium tudós professzorát, az exjezsuita Tóth Farkast,¹⁷ kinek több évtizedes, kiváló pedagógiai munkájának lenne ez jutalma. A tanácsosoknak csak kis része, köztük a nádor is ragaszkodott az egyetemi tanács indítványa szerint Schedius jelöléséhez.

Az államtanácsban alapos vita után Izdenczy¹⁸ államtanácsos, szokásához híven az uralkodóház katolikus szellemének hízelegni akarva Tóthra szavazott, hozzá csatlakozott báró Reischach is, míg Eger tanácsos Schediust ajánlotta.¹⁹ A nem régen trónra került Ferenc császár ingadozására és befolyásolhatóságára jellemző, hogy bár a királyi resolútióra már rá volt vezetve Tóth neve, azt hirtelen mégis áthúzta, Schediust írva rá helyette ezzel a megjegyzéssel: „Wegen seiner besonderen Fähigkeiten verliehen Franz 31. März 1792.“

Ebben a hirtelen intézkedésben az udvarnál már ekkor nagy befolyásnak örvendő Gabelhofer egyetemi könyvtárosnak, Ferenc titkos besugójának²⁰ kezét is lehet gyanítani, aki a pályaművek bírálóbizottságában is szerepelt, és ott szintén határozottan Schediusra szavazott. Bármint van a dolog, ezzel a döntéssel hosszú viták után ismét protestáns férfiút neveztek ki a pesti egyetemre, amit a protestánsok nagy elégtétellel vettek tudomásul. A kinevezés után Schediust csakhamar beiktatták hivatalába. 1792 május 24-én délelőtt volt a hivatalos beiktatás és még aznap délután megkezdte előadásait.²¹

Schedius hazatérése és működésének megkezdése az 1790-es országgyűlést követő nemzeti lelkesedés idejébe esik. II. József halála jelentős fordulatot jelentett a bécsi udvari kö-

¹⁷ Tóth Farkasról l. Szinnyi i. m. XIV. 367. h.

¹⁸ Az államtanács tagjainak jellemzését l. Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg élete és iratai. Bp. 1926. 30. l. kk., és Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv történetének kérdéséhez. Bp. 1926. 37. l. kk.

¹⁹ A kinevezéssel kapcsolatos tárgyalások iratait l. Bécsben: Staatsarchiv. Staatsrat-Akten (St. R.) 1792/1676.

²⁰ Gabelhofernek, mint besugónak szerepét l. Szekfű: Iratok. 47. l.

²¹ Magyar Hirmondó. 1792. I. 763. l.

rök felfogásában is. Tanácsosnak látták a magyarbarátság hangoztatását, a nemzeti érzésű főurak magukévá tették a magyar művelődés ügyét és mindenki, akinek csak valamelyes szerepe volt a közéletben, tele volt új alkotások, intézmények tervével. A nemzeti lelkesedés magával ragadta a városi német polgárságot is, amely magát nem ugyan származása, de évszázados polgárjogai révén a nemzet igazi alkotórészének tartotta.²² A felvilágosodás racionalizmusa még nem ismert különbséget nemzet és állam között. Ez a felfogás természet-szerűleg megfelelt a bécsi „Gesamtmonarchie” politikájának és így Sonnenfels működésétől kezdve a „Vaterländische Blätter”-ig és Hormayr „Archiv”-jáig állandó volt a bécsi udvar törekvése, hogy felvilágosító munkával, igazi államszerető polgárokat neveljen, akiknél az állampolgári hovatartozás és nem a leszármazás szabja meg egész életük irányát. A felvilágosodás légkörében élő polgárság számára ez a legészszerűbb és legtermészetesebb program volt, így érthető meg, hogy rövid időre egybeesnek a felvilágosult polgárok és a fellobbanó hazafias lelkesedéstől fűtött magyar nemesek törekvései. Elválás, sőt ellenséges szembefordulás csak később, a nép, nemzet és állam fogalmának tisztázódása után lép fel. Addig békés egyetértésben dolgoznak, főképp az általános humanumra törekvő szabadkőműves páholyokban. Az elszórtan jelentkező törekvések ugyanis természet-szerűleg nem maradhattak sokáig egyesítő központ nélkül, ezért már ekkor találunk olyan irányú kezdeményezéseket, melyek különböző akadályok után csak a XIX. század 30-as éveiben valósulhattak meg. A felvilágosodás szellemében dolgozó és minden közhasznú intézmény előmozdítására törekvő hazafiakat ebben az időben a szabadkőműves páholyok egyesítették. Pesten Aigner Ferenc százados vezetése alatt működött szabadkőműves páholy, melynek tagjai túlnyomóan köznemesek voltak.²³ A német polgárság azonban műveltségének tudatában erőteljesen követeli a nagvobb szerepet, ezért számukra 1791-ben külön páholy alakult. Ezt később egyesítik az első páhollyal, majd az eddig külön működő pesti és budai páholyok is egyesülnek. Ennek a hétcsillagról nevezett páholyoknak az

²² I. Mályusz i. m. 8. és 130 l.

²³ I. Mályusz i. m. 130. l.

egyetemi tanárok nagy része tagja volt, s Schedius is felvételt nyert nemsokkal hazatérése után. Az akkor lassan kialakuló pesti társaságban való elhelyezkedése mindenképen meg volt könnyítve. Volt tanára és barátja, Schwartner ekkor már 1788 óta itt volt egyetemi tanár és így valószínűleg ő vezette be mindenhova, elsősorban a szabadkőműves páholyba. Általános humánus és deista szellem uralkodott itt, mely a különböző felekezetek között fennálló válaszfalakat és általában minden dogmatizmust és orthodoxiát mélyen megvetett és az emberiség szellemi és anyagi kultúrájának tökéletes kiépítését tartotta legfőbb feladatának. Ebben a szélső toleranciában tehát egészen természetes a legkülönbözőbb egyéniségek találkozása. A piarista Koppi és a lutheranus Schedius a szélsőséges illuminátus Kreil Antal és a bécsi besúgó Gabelhofer és Strohmeier stb. békés egyetértésben működnek együtt.

Ez annál is könnyebben volt lehetséges, mivel a magyar felvilágosodásnak kezdettől fogva gyakorlatias volt az iránya.²⁴ Az elméleti megalapozásból, mely ennek az áramlatnak uralomra jutását megelőzte, Magyarország már nem vette ki érdemben részét, nálunk a felvilágosodás már kész életforma átvételét jelentette és a hangsúly a felvilágosodás követelményeinek az életben való megvalósításán volt.

Ebben a munkában pedig kölcsönös megértéssel támogathatták egymást a különben igen ellentétes szellemű irányok képviselői. Schedius hazajövetelekor kétségtelenül már a neohumanizmus ideálisabb szellemét hozta magával. Törekvései eleinte német mestereinek szellemében a magasabb szellemi kultúrát szolgáló intézmények megvalósítására irányultak, és lépten-nyomon meglátszik működésén, hogy az új ideál, a „Bildung” lebeg előtte célként. Az itthoni állapotok elmaradottságát látva azonban nem esik nehezére a helyzettel számolni és az uralkodó irányhoz alkalmazkodva erősen gyakorlati tevékenységet kifejteni, amilyen pl. a selyemhernyótenyésztés és gyapotültetés meghonosítása. Ez a kettős vezérfonal egész életén végighúzódik: a felvilágosodás eszmekörében gyökereznek a közjó előmozdítására irányuló gyakorlati kezdeményezései, ezeket azonban mindig összeegyezteti az

²⁴ Szekfű Gyula: Magyar történet. VI. k. 334. l. kk.

ideális „igaz műveltséget“ követelő új klasszicizmus célkitűzéseivel.

Nemsokára Schedius is alkot egy külön kis társasági centrumot. Hazatérése után ugyanis nemsokára megnősül, elveszi Windisch Erzsébetet, az ismert pozsonyi polgármester művelt lelkű leányát, akiben szellemileg egyenrangú, megértő élettársat talál és akivel haláláig boldog házasságban élt. Ezáltal újabb szállal fűzte magát a hazai protestáns német értelmiséghez és annak törekvéseihez. Ezeknek egyik úttörő és legjellegzetesebb hordozója volt apósa, Windisch Károly Gottlieb,²⁵ aki németnyelvű, felvilágosodott szellemű lapjaival és tudományos társaság alapítását célzó propagandájával buzgón és sokoldalúan közvetítette a német kultúrát Magyarországra számára. Sok tekintetben egyenesen szellemi utódjának tekinthető Schedius, aki apósának törekvéseit és célkitűzéseit egy lépéssel tovább vitte.

Schedius és Windisch Erzsébet eleinte szűkös viszonyok között élhettek. Kertbeny²⁶ egyik emlékezésében mondja, hogy nagynénje, Schedius felesége többször emlegette tréfásan, hogy házasságuk első éveiben olyan szegények voltak, hogy nászágyat is majdnem kölcsön kellett kérniök. Később fokozatosan javultak a viszonyok. Schedius házat egyhangúlag mint Pest egyik legvendégszeretőbb és legbarátságosabb portáját emlegetik a kortársak, és ugyancsak Kertbeny állítása szerint Schedius mint félmilliós vagyon birtokosa halt meg.

A 90-es évek táján már valóságos kis szellemi központ Schedius társasága a pesti egyetemi tanárok körében.²⁷ Itt látjuk „a széplelkű Halszkyt“, a német irodalom tanárát, Mitterpacher Lajos apátot, a természetrajz és technológia, Winterl Jakabot a vegytan tanárát, Schönwisner István és Schwartner historikusokat, Kreil Antal filozófust, valamint Dugonits Andrást, a matematika professzorát. Báró Prónay Sándor enciklopédista műveltségű, buzgó lutheránus főúr is sűrűn járt ebbe a társaságba. Ennek a társaskörnek szellemét jellemezni már csak azért is igen nehéz, mert nem elsősorban

²⁵ Életét l. Szinnyei i. m. XIV. k. 1574—75. h.

²⁶ Kertbeny i. m. 92. l. k.

²⁷ l. Toldy Ferenc: Irodalmi társasköreink emlékezete. Kisfaludy Társaság évlapjai 1874—75. 211. l.

közös eszmények hozták össze tagjait, hanem teljesen külső körülmények: közös tanári hivatásuk, esetleg közös vallásfelekezetük, legfőképpen pedig az egy városban élő művelt középosztály egymásraultaltsága. A pesti irodalmi élet kialakulásának kezdeti állapota ez, amelyben még csak az elemei és tapogatózva jelentkező irányai vannak meg a későbbi lassan kifejlődő és határozottabban kifejezett eszmék köré csoportosuló írói köröknek. Schedius társaságában a tanárok szakmája szerint különböző tudományágak voltak képviselve. A történelmen és a klasszika-filológián kívül a felvilágosodás szellemében nagy jelentőségük volt a természettudományoknak, főleg gyakorlati hasznuk miatt. Ebben az erősen felvilágosodott szellemű piaristák vezettek.²⁸ Politikai tekintetben a francia forradalom eszméinek, a népfelség elvének és a világpolgári gondolkodásnak hívei és már származásuk is megmagyarázza, hogy a magyar nacionalizmus távol áll tőlük. Liedemann Sámuel, kivel mint evangélikus vezetőemberrel szintén élénk társadalmi összeköttetésben volt Schedius, buta ideának tartja a nemzetiséget. Molnár János evangélikus lelkész „Politisch-kirchliches Manch-Hermæon” című kátéja pedig egyenesen gyűlölettel fordul minden ellen, ami magyar.²⁹ Schedius helyét ebben az igen sokszínű társadalomban igen nehéz meghatározni. A kor maga zavaros, forrongó, itt nem lehet szó megállapodott állásfoglalásról. Lehetséges, hogy hazatérésekor a Molnár-Liedemann-Kreil-féle szélsőséges irányzathoz tartozott, később azonban, részben a külső körülmények hatása alatt, mindinkább közeledett a felülről helyeselt józan „Staatspatriotismus”-hoz. Ezt emeli ki Schedius köréről Toldy Ferenc is, aki nagyrészt személyes közlések alapján írta meg e társaskör emlékezetét. Szerinte Schedius barátai „philosophiai és historiai tárgyakról német és deák nyelven értekeztek”³⁰ és körükből nem egy hasznos újításnak eszméje pattant ki. Ugyancsak Toldy Ferenc említi, hogy ezek az összejevetelek adtak ösztönzést a házigazda barátjának, Kármán

²⁸ I. Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. 1924. 166. l.

²⁹ Mályusz i. m. 139. l.

³⁰ Toldy Ferenc i. m. u. o.

Józsefnek, hogy magyar írói estéket indítványozzon, melyeket meg is valósítottak báró Podmaniczky Anna, Beleznay Miklós tábornok özvegyének házában. Kármán sokat ígérő, de rövidéletű folyóiratának az Urániának is ez a társaság a bölcsője.³¹ Ez a tény azonban még másra is rávilágít. Mutatja, hogy Schedius már kezdettől fogva bizonyos fokig összekötőkapocs, közvetítő volt az ekkor még meglehetősen szétforgácsolódó szellemi törekvések között. Teljesen német műveltséggel jött haza Göttingából, származása, társasága német volt és bár saját bevallása szerint egyformán beszélt magyarul és németül, az utóbbiban mégis nagyobb volt a gyakorlata. Mégis a legnagyobb könnyedséggel illeszkedett be itthon a különböző magyar szellemű törekvésekbe. Ennek magyarázata részint a felvilágosodás szelleme, a „Staatspatriotizmus” felfogása, részint Schedius egyéni nagy alkalmazkodóképessége. Látjuk, hogy kartársainak németnyelvű és tudományos társaságán kívül Kármán magyar irodalmi kezdeményezései iránt is érdeklődik. Kármán 1791-ben jött Bécsből Pestre; igen valószínű, hogy Schediussal együtt lépett a hét csillagról nevezett páholyba s ismeretségük is itt kezdődött.

Schedius első működési területe a magyar irodalom érdekében a gróf Ráday Pál-féle színtársulattal kapcsolatos. Miután Kelemen László vezetése alatt a részvétlenség és a városi hatóságok ellenállása miatt már csaknem meghíúsultak a magyar színjátszó törekvések, 1792-ben Podmaniczky József báró veszi át a vezetést és újjászervezi az egész társulatot.³² Schediust, mint az esztétika tanárát, tehát szakértőt felkérlik „a tudomány igazgatói” tisztségre. „A nemzeti játszó társaság alkotvánnyá”-ban részletesen körülírják működési körét: „A Játék-Szint illető Tudomány pedig abban áll: hogy a Játék darabok vólta-képpen előadassanak. Annak, ki ezt igazgatangya, hogy netalántán az ő ízlésétől függeni kényszeríttessen a Magyar Közönség, kell egy tudós férfiat társul adni. Ez el-olvashattya egy néhány hetekkel előbb minden elő-adandó Játék darabokat, a helyesebbeket

³¹ Az Urániáról l. Bodnár Zsigmond: Uránia. Kármán és Pajor. Bp. 1880.

³² l. Bayer József: A magyar nemzeti játékszin története. Bp. 1887. I. 146—172. l.

azokból kiválogathattya, jobbithattya és a személyek ki-osztása előtt véleményeivel együtt Censura végett Fő-Igazgató-nak bé-mutathattya. Így, ha melly sértegetések vagy hibás ejtések volnának is a Játék darabban, e képpen annak is eleje vétethetnék".³³ Schedius működéséről semmiféle közlelbi adat nem áll rendelkezésre, hogy azonban résztvett a munkában, azt bizonyítja Endrődy dicsérete: „Schedius Úr-nak a Nemzeti Játékszín körül tett nem kevés fáradsága és az Anya nyelv elő-mozdítását igazán óhajtó igyekezete elegendőképpen megmutatták tiszta Hazafiságát ... ilyeneket tsak egy legjobb hazafitól lehet kívánni".³⁴

Nem sokkal a „Nemzeti Játékszín” feloszlása után új kezdeményezésben vett részt Schedius mozgékony szelleme. Kármán Urániájának első kötetében, az első helyen szerepel *A vallás szeretetreméltó voltá-ról* szóló értekezésével.³⁵ A megtisztelő első hely valószínűleg nemcsak Kármán jó barátjának, hanem a mindinkább népszerűvé váló, sok irányban működő fiatal tudós-nak is szólt. Mivel a lap elsősorban a művelt női társadalom esztétikai képzését tartotta szem előtt, főleg a „szép lelkek”, szempontjából tárgyalja a kérdést. Tartózkodva szól rögtön első beköszöntőre erről a tárgyról, hiszen az első benyomás döntő az egész folyóiratra. A vallással legtöbbször szomorú képzeteket társítanak, azért mert csak olyankor gondolnak rá, ha bajban vannak, ha meghal valaki, vagy ha a lelkiismeret bántja őket. Már pedig éppen ilyenkor van az ember legkevésbé alkalmas állapotban arra, hogy a vallásról véleményt alkosson. A csendes nyugodt percekben kell vele foglalkozni és a lelket nevelni általa a nehéz órákra. Hogy vallásosak legyünk, ahhoz szükséges 1. Istent és a Hozzá való helyzetünket ismerni, 2. nagyrabecsülni, 3. e szerint élni. Ha így vélekedünk a vallásról, sok gyönyörűséget ad: „minden jótettemnél Isten jóvágagyó tekintetét érzem magamon; Isten a szemlélőm. Ezen gondolat előtt eltűnnek mint az Árnyék a Királyi-Szék, Kinzások, Gazdagság és Gyönyörűségek”. Ha mások félreértenek és rosszul bánnak velünk, megvigasztal Isten. Mily nagy tisztesség az Isten munka-

³³ Endrődy János: A magyar játékszín 1792—95. 3. k. 17. l.

³⁴ Endrődy i. m. 18. l.

³⁵ Uránia. 1794. I. k. 1. l.

társának lenni: „Mi jobbíthatjuk a Földet és az Emberi Teremtészetet, nevelhetjük a Teremtések Boldogságát; közelíthetjük az Isten Végéhez, midőn Igazgatónak, Elöljárónak, Tanítónak, Nevelőnek, Atyának, Anyának Hivatalját viseljük“. Dicsekszünk, ha nagy emberek eszközei vagyunk, „valljon nem véghetetlenül nagyobb gyönyörűség-é Istentől rendeltetett hivatalunkat helyesen viselni?“ Kellemes a vallás, midőn nem tiltja a szórakozást, evést, ivást, társaságot, csak mindent idejében és módjával tegyünk. Egész könyvet lehetne írni ezekről, de legyen ez elég „kedves Barátnéimnak arra, hogy azon Szépségeket magok keressék a Vallás kies vidékein“.

Az értekezés tárgyán, feldolgozása módján és előadása hangján félreismerhetetlen a német morális hetilapok hatása. Talán ez volt az oka, hogy Kazinczy, akinek irodalmi ideálja már az antik irodalmak és Goethe meg Schiller klasszicizmusa volt, meglehetősen kedvezőtlenül nyilatkozik róla, valamint az „Uránia“ egész első kötétéről: „Az Uránia első darabja nem érdemli meg a nevét. Schediustól is egyebet vártam, azt, hogy a vallást más oldalról fogja szépnek, szeretetreméltónak festeni és másképen“.³⁶

Ezt a sokoldalú működést és szép, lendülő fejlődést akasztotta meg Martinovics és társainak összeesküvéséről és ennek leleplezéséről szóló hír 1794 augusztus 16-án.³⁷ Martinovicsnak, a hiú kalandornak több mint 1000 tagot számláló titkos társaságokról szóló vallomásai egész sereg közéletben szereplő férfiút hoztak gyanúba.³⁸ Így több egyetemi tanárt is, köztük Barics Bélát, az európai statisztika tanárát, Kreilt, Koppit, Haliczkyt és Schediust, felforgató törekvések vádjai-val illették. A vádak nagyrészt a kivégzett Martinovics, Szentmarjay, Sigray és főképen Szolarcsik vallomásain alapultak és mivel kevés pozitívumot szolgáltatnak, alaposan meg kellett fontolni, hogy milyen lépéseket tegyenek velük szemben. A vizsgálatot még Sándor Lipót főherceg nádor kezdte meg, de hirtelen halála megakadályozta a pör befejezésében. József főherceg nádor 1795 augusztus 29-én felterjesztette Végh Péter

³⁶ Kazinczy lev. II. 384. l.

³⁷ l. Mályusz i. m. 145. l. kk.

³⁸ Domanovszky Sándor: József nádor iratai. I. 1792—1804. Bp. 1925.

37. l. kk.

országbíró véleményét, azonban kellő bizonyítékok hiányában nem javasolta a gyanúsítottak pörbevonását. Németh János jogügyi igazgató elbocsátásukat javasolta. Az országbíró behatódóbb jelentést kért tehát és azt tanácsolta, hogy az elhunyt nádor iratai között keressenek ellenük bizonyítékokat. Így került az ügy az államtanács elé, ahol Izdenczy, a közismert magyarellenes tanácsos csatlakozva a kir. jogügyi igazgató véleményéhez, többek között Kreil, Koppi, Barics, Haliczky és Schedius elbocsátását kérte. A Staatsrat többi tagjai más véleményen voltak: Eger tanácsos szerint állami alkalmazottat kihallgatás nélkül nem lehet elbocsátani, Zinzendorf pedig, miután a súlyosabb vádakkal részletesen foglalkozott, kijelentette, hogy a nyugdíj nélkül való elbocsátás túl csekély büntetés abban az esetben, ha valóban bűnösök. „Ist aber nichts erwiesen, so ist keine Ursache da, der ungarischen studierenden Jugend eine Menge guter Lehrer wegzunehmen um die Barbarei der Nation über welche ... von Komitaten Länderställen ja selbst Gerichtsbehörden so bitterlich geklagt war, zu verewigen“.³⁹

Az ügy így ismét visszakerült a magyar hatóságokhoz, vizsgálat végett. Most Majláth József gróf tárnokmester foglalkozott a tanárok ügyével. Schedius ellen az volt a vád, hogy a kivégzett Őz Pál ügyvédnek legjobb barátja volt és tudomása volt annak felségsértő tartalmú apologiájáról. Miután a többi tanárokra vonatkozó vádakkal is foglalkozott, kijelentette, hogy bár itt vizsgálattal semmit sem lehet kideríteni, még kevésbé ezen az úton az iskolák egészséges szellemét biztosítani, a királynak jogában áll a nem kifogástalan szellemű tanárokat elbocsájtani. Javaslatá egyébként jóindulatú; nyugdíjazást ajánl a legsúlyosabb esetekben (Kreil), áthelyezést a piaristáknál (Koppi), Schedius, Barics és Haliczky pedig még jó útra téríthetők szerinte, tehát maradhatnak. A jogügyi igazgató mindezek után is kitart első szigorú javaslatát mellett és valamennyinek elbocsátását kéri. Ez a szigorúság jól megérthető, ha tekintetbe vesszük az általános riadalmat, melyet Martinovics összeesküvése keltett, s melynek alapján mindenki gyanús volt és különösen az iskolákat, mint a rom-

³⁹ Domanovszky i. m. 40. l.

boló eszmék befogadására legalkalmasabb talajt féltették nagyon minden károsnak tartott új tan beszivárgásától. Hasonló szigorúsággal jártak el később Deling és Kreil illuminátus tanárokkal szemben, akik a kanti filozófia eszméit kezdték terjeszteni.⁴⁰

A jogügyi igazgató felterjesztése alapján tehát Schedius is állását veszítette volna. Azonban a királyhoz küldendő felirathoz a nádor sajátkezűleg kihagyta az ő és Barics nevét és így Schedius egyedül a nádor személyének köszönhetette, hogy hivatalában megmaradhatott.

A Martinovics-féle összeesküvés után következő reakció jó időre mozdulatlan rettegésbe merevítette az egész magyar közeletet. Az eddig magyarbarát nádor, Sándor Lipót főherceg maga dolgozta ki a kormányzás ezután követendő alapelveit a király számára, melyek között az egyetemek és iskolák tanárságának szelleme feletti éber őrködés és minden újító, felforgató törekvésnek gyökerében való elfojtása szerepel.⁴¹ A közvélemény ijedtében megváltozik, maga is reakciós, kormányhű lesz és örül a felforgató elemek kiirtása után a polgári közbiztonságnak. Aki olyan szerencsés volt, hogy minden gyanútól megmenekülhetett, vagy legalább is megszabadult, hálásan és boldogan rejtőzött az ismeretlenség homályába és egyetlen törekvése volt, hogy újabb zaklatásoknak ne tegye ki magát semmiféle szerepléssel vagy működéssel. Mi sem természetesebb, minthogy Schedius is a megfélemlítettek táborába tartozott, s 1795 után néhány évig nem találjuk nyomát semmiféle eredeti kezdeményezésének.

Egyetlen működési területe most az egyetem, a tudományos munka. Itt azonban megmutatja, hogy a lelkesedés, melyet Göttingából hozott, még teljes mértékben megvan benne és igyekszik mestereinek ideáljait itthon megvalósítani. 1795 őszén kérvényben fordul a helytartótanácsához,⁴² hogy a filozófiai kar ifjúságának I. évfolyama használatára Horatius-chrestomatiát adhasson ki, mely könnyebben szerezhető be, mint a teljes Horatius kiadás és az erkölcsöket sértő ré-

⁴⁰ I. Pukánszky Béla: Kant első magyar képviselői és ellenfelei. Prot. Szemle 1924. 294. l.

⁴¹ I. Mályusz i. m. 229. l.

⁴² O. L., Helytt. Lit. pol. 1795. f. 12. p. 72.

szek kihagyhatók belőle. Ugyanilyen alakban szándékozik a filozófiai tanfolyam második évfolyama számára Vergilius Georgiconját kiadni. Az akkori kormányzat szellemére jellemző, hogy ebből a látszólag semmitmondó kérésből milyen hosszadalmas vizsgálat, a felterjesztéseknek és leiratoknak milyen sora keletkezett. A helytartótanács ebből a kérésből azt látta, hogy Schedius előadásaiiban nem alkalmazkodott az 1784-ben kiadott *Systema Studii Philosophici*-hoz, mert az nemcsak a nevezett két latin író ismertetését, hanem a görög és római irodalom összes klasszikusainak beható tárgyalását kívánja jól megválogatott szemelvények alapján, hogy így a tanulók ízlését fejlesszék és kellő alapot adjanak a harmadik évfolyam elméleti esztétikai tanulmányaihoz. Ezért utasította az egyetemi magisztrátust, hogy az ügyet vizsgálja meg és Schediusnak a Systemát alapos tanulmányozás céljából adja át. Egyúttal felszólítja őt, hogy ennek szempontjai szerint készítsen klasszikus irodalmi olvasókönyvet az ifjúság számára, végül pedig a Staatsrat értesítést kér, hogy Schedius alkalmazkodott-e az utasításhoz.⁴³ A nemrégén összeesküvésben való részvétel miatt zaklatott Schedius nem győzi magát eléggé mentetgetni tévedése miatt.⁴⁴ Felhossa, hogy az 1791 óta kinevezett tanárok közül senkivel sem ismertették meg a Systemát, ő tehát attól kért tanácsot az előadásokra vonatkozólag, aki előtte helyettesített (Gabelhofer). Egész lélekkel magáévá teszi a Systema szellemét, a kézikönyvet is teljes igyekezettel fogja minél előbb elkészíteni. Egyedül a görög írók tárgyalását tartja nehéznek, mivel a tanulóknak egyáltalán nincsenek ebben a nyelvben ismereteik. Mint az egyetemi magisztrátusnak a helytartótanácsához intézett felterjesztése mutatja, ezután előadásai a klasszikus irodalom egész területére kiterjeszkednek. Az irodalmi olvasókönyvet azonban ismeretlen okokból mégsem készítette el.

Mint a fentiek mutatják, a filozófiai tanfolyam első két évének anyaga teljesen a klasszikus irodalomra szorítkozott. A Systema szerint a harmadik évben következett a költészet-tan, ékesszólástan és elméleti esztétika. Ebből a tárgykörből fennmaradt Schedius egyik hallgatójának a jegyzete, való-

⁴³ O. L., Helytt. Lit. pol. 1796. f. 9. p. 51.

⁴⁴ O. L., Helytt. Lit. pol. 1796. f. 9. p. 59.

színűleg 1797-ből: *Lineae primae Literaturae Antiquorum et Recentiorum populorum ex praelectionibus Ludovici Schedius* címen.⁴⁵

Mivel az előadás az egyetemes irodalomtörténet rövid vázlatát akarja nyújtani, érdekes betekintést ad Schedius és a keze alól kikerülő generáció irodalmi műveltségébe. Rendszerező elve a műfajok szerint való csoportosítás, valószínűleg didaktikai szempontból, mert hiszen — mint láttuk — a poetika tárgyalása volt a feladata. Modern irodalomtörténeti előadásokról ekkor még szó sem volt az egyetemeken. Az újabb írókat tehát csakis ebben a formában tárgyalhatta. Mindenekelőtt feltűnik, hogy nagy tájékozottságot mutat az összes európai nemzetek irodalmában. Részletesen, nevek felsorolásával foglalkozik minden műfaj keretében a görög, római, olasz, francia, német, angol és magyar írókkal. A dán, izlandi, svájci, lengyel, orosz és finn írókra vonatkozólag irodalmat ad.

Legelőször *Epistolographi* címen az irodalmi levelezésekről szól. Bennünket itt elsősorban a német és magyar irodalom érdekel, azért a többiek mellőzésével csak ezeknek a tárgyalását vettük figyelembe Schedius előadásában. Mint levélíró említi a németek között Gellertet, aki elsőnek keltette fel a szépérzékét és megmutatta, hogy a német nyelv alkalmas a finomságok kifejezésére. Kiemeli erkölcsi jellemét és előkelő írásmódját. Szól itt még Rabenerről, Gleimről, Mendelssohnról, a felvilágosodás kedvelt írójáról („Vir omni veneratione dignus”), Abbt Tamásról, Winckelmann-, Lessing- és Sophie La Roche-ról. A magyarok közül Mikest és Molnár Jánost említi.

Ezekután a dialogusírókat sorolja fel. A németek közül Mendelssohn, Lessing, Herder, Wieland, Fessler szerepelnek itt. Utóbbinak magyar származását is említi. *Dogmatici* néven az elméleti írókat méltatja: Lessinget, Mendelssohnt, Jerusalemet, a felvilágosodott teológust, Zimmermann, a nálunk is sokat olvasott felvilágosodott állambölcselet, Engel János Jakab történetíró és Sonnenfelset, a felvilágosodás bécsi terjesztőjét. A magyarok közül Pázmányon kívül saját korának írói

⁴⁵ A M. Nemzeti Múzeum kéziratárában jelzet nélkül. Az előadásban Uz János Péterről, mint az előző évben elhunyt költőről emlékezik meg († 1796); a kézirat tehát 1797-ből való.

szerepelnek, Ráth Mátyás, a Magyar Kurir szerkesztője, Kazinczy Orpheusával, Molnár János Magyar Könyvházával és Verseghy. A történetírók közül különös figyelemben részesíti ismert göttingai tanárait: Schlötzert és Spittlert, valamint Schillert is. Feltűnő, hogy a magyar történetírók közül csak Heltai Gáspárt és Szekér Joákimot méltatja figyelemre, pedig Pray működéséről később maga írt a „Zeitschrift von und für Ungern“-ben. Utoljára szól a költőkről, itt is műfajok szerint csoportosítva anyagát. Felsorolása alapos tájékozottságról tanuskodik az irodalom egész történetében, főleg azonban saját korának költészetében. A német-magyar kapcsolatokat mindig szem előtt tartja s Giseke nevével is megjegyzi: „Fuit Hungarus, vocabatur *Kőszegi*“.⁴⁶

Mint fenti nyilatkozata is mutatta, Schedius valóban igen komolyan vette tanári hivatását és igyekezett a követelményeknek minél tökéletesebben megfelelni és a felettes hatóságok teljes megelégedését kiérdemelni. Göttingából hozott neohumanisztikus szellemét igyekezett a hivatalos keretek között érvényre juttatni.

Heyne kutatási irányával sehogy sem férhetett össze, hogy görög írókat csak tartalmilag, az eredeti költemények bemutatása nélkül, vagy az eredetét csak hiányosan visszaadó fordításokban ismertesse meg a hallgatókkal. Ezért Schedius már 1796-ban kelt felterjesztésében említette a görög nyelv tanításának hiányát, s mivel ez irányban semmiféle intézkedés nem történt, saját buzgalmából rendkívüli tárgyként kezdte tanítani a görögöt.⁴⁷ A pesti egyetemen ez valóban merész újítás volt és kezdetben alig lehetett több mint 1–2 hallgatója. Hogy mennyire nem volt nálunk talaja a görög nyelvnek, azt az is mutatja, hogy mikor 1806-ban végre katedrát kapott a görög nyelv, akkor sem lendült fel jobban tanulmányozása.

⁴⁶ Valószínűleg Schediusnak erre a kijelentésére támaszkodott az a sokat vitatott, általánosan elterjedt tévhit, mely szerint Giseke neve a „Kőszegi“-vel függ össze. V. ö. Heinrich Gusztáv: Giseke Miklós Detre. EPhK XVIII. Bp. 1894. 815–22. l.

⁴⁷ Pauler Tivadar i. m. 355. l. 1793-ra teszi ennek idejét. Azonban Schedius még 1796-ban panaszkodik a hallgatóknak a görög nyelvben való járatlanságáról, tehát valószínű, hogy csak akkor kezdte meg a görög nyelv tanítását. Az Ordo Praelectionum-ban csak 1806-ban a görög nyelv tanszékének felállítását követően szerepel az előadás.

Tanárt nem neveztek ki, hanem Schediust bízták meg a helyettesítéssel. Az első évek munkájáról és eredményéről tanúskodik az egyetemi tanács 1810-i felterjesztése a helytartó-tanácsához, melyben Schedius számára rendkívüli tárgyak tanításáért járó remunerációt kér és egyben kimutatást közöl az első évek eredményéről.⁴⁸ Eszerint Schedius 2, illetve 3 órában adta elő a görög nyelvtant, nagyrészt teljesen kezdőknek, kik még a betűket sem ismerték. Szemeszterenként 5 és 12 között váltakozott a hallgatóság létszáma, melynek kb. a fele vizsgát is tett az év végén. Azonban ezeket rendszerint különösebb érdeklődés fűzte a görög nyelvhez, többségük evangélikus, akik esetleg az akkor már német mintára átszervezett kollégiumokból hozták magukkal az érdeklődést, kívülről főleg zsidó és görögkeleti tanulók hallgatták. Ez a kis-számú, de annál buzgóbb hallgatóság azután szép eredményeket is ért el, a kimutatás szerint Aesopust, Plutarchost, Homéroszt és Anakreont olvasták. Hogy mélyebb gyökeret nem tudott verni Magyarországon a német neohumanizmus és a görög nyelv tanulmányozása, annak a különleges viszonyokban, az egész iránynak a magyar fajtól való idegen voltában van a magyarázata.⁴⁹ Schedius törekvése elszigetelt jelenség volt, s nem lehet csodálkoznunk, hogy az első évek lelkes munkája után a várt eredmény hiánya lehangozta, és igaza lehet Hunfalvynak, hogy ekkor már senkiben sem ébresztett kedvet a görög iránt, s hogy még az igeragozásig is alig jutott el egyetemi előadásaiiban.⁵⁰

Az esztétika szintén csak rendkívüli tárgy volt a Ratio Educationis utilitarisztikus szelleme szerint s így az ifjúság, mely csak az állami hivatalokra való képesítést kereste az egyetemen, nem nagyon látogatta az előadásokat. Idővel annyira csökkent a rendkívüli tárgyak tanszékein a hallgatóság száma, hogy a helytartótanács információt kért „cur tam pauci imo uti constat nulli praelectiones aestheticas frequent“.⁵¹ Az egyetemi tanács véleménye szerint kötelezővé kel-

⁴⁸ O. L. Helytt. Lit. pol. 1810. f. 8. p. 135.

⁴⁹ J. Kornis i. m. II. 250., 306. l.

⁵⁰ Hunfalvy Pál: A görög nyelv ügye Magyarországon. Bp. 1890. 45. l.

⁵¹ O. L., Helytt. Lit. pol. 1810. f. 8. p. 135. és 1811. f. 8. p. 77,

lene tenni ezeket. A tanuló ifjúság helyett azonban akadtak Schediusnak az egyetem kötelékén kívül álló hallgatói, kik valóban művelődési vágyból hallgatták esztétikai előadásait. Így pl. a pesti színház tagjai közül néhányan, ügyvédek, zenészek és főleg költők.⁵² Szemere Pál is többször beszámol Kazinczyhoz intézett leveleiben Schedius előadásairól, s mikor 1809-ben az a veszély fenyegeti, hogy be kell vonulnia, szenvedélyesen jelenti ki: „ha Schedius letzkéitől elvonnak, desperálnom kell“.⁵³ Az egyetemi előadások tartalmára és menetére következtetni tudunk. Ismeretes, hogy az egyetemi tanárok cenzurázott és jóváhagyott vezérkönyvek használatára voltak kötelezve. A tanszabadságnak, tehát még az árnyéka is idegen volt a pesti egyetemtől. Természetes, hogy a szabadgondolkodású göttingai egyetemről hazatérő Schediusnak a legsötétebb hátramardottságot jelentette ez a rendelkezés. Tanárságának első évében „Aesthetica et Amoeniores litterae“ című kollégiuma mellett kézírata van feltüntetve az „Ordo Praelectionum“-ban, mint az előadás vezérfonala.⁵⁴ Ebben Schedius részéről aligha lehet merész újítást feltételezni, valószínűbb, hogy itt is szívesen takaródzott a rendelkezések és fennálló szokások hiányos ismeretével, mint azt már fentebb láttuk. A Horatius-antológia ügyében történt vizsgálat után azonban itt is óvatosabb és saját kézírata mellett a hivatalos vezérkönyv, Szerdahelyi munkája is fel van tüntetve.⁵⁵ Ebben az időben saját kézírata alapján tartott előadásai is csak az átvett, hagyományos felvilágosodott esztétika területén mozoghattak, saját rendszere csak később alakult ki.

Mint látjuk, az egyetem kevés teret engedett a Göttingából hazahozott, felvilágosult-humanista elveinek megvalósítására. Azért kedvező alkalom volt erre a nem régen alakult

⁵² A hallgatóság név szerint fel van sorolva Schedius kimutatásában; l. a 48. jegyzetet.

⁵³ Kazinczy lev. VI. 283. l.

⁵⁴ Ordo Praelectionum in Regia Universitate Hungarica Pestini pro Anno 1792/93.

⁵⁵ u. o. 1795/96.

és lendületes fejlődésnek induló pesti evangélikus egyházközség kulturális munkájában való részvétel. A hazaérkezésének évében mégcsak 5 éves multra visszatekintő evangélikus gyülekezet szelleme megfelelt Schedius törekvéseinek.⁵⁶ A vallásnak racionalista-naturalista felfogása uralkodott itt, tehát igazi felvilágosult szellem. Lelkésze Molnár János volt, aki a szabadkőműves páholy életében jelentékeny szerepet játszott.⁵⁷

Az evangélikus egyházközség is, úgy mint Schedius, pályája elején állott, kezdeti nehézségekkel küzdött, így természetes, hogy Schedius itt is teljes erejével munkába állott és mindjárt kezdetben oly szorosan összeforrt felekezetével, hogy élete végéig annak legtekintélyesebb tagjaként tisztelték. Az első években a hála is fűzhetette hitsorsosaihoz, mert Kertbeny szerint hazaérkezve első támogatást náluk talált.⁵⁸

1795-ben újjászervezik az egyházközséget és Schediust jegyzővé választják meg. Működése azonban nem merült ki a jegyzői tisztség viselésében. A felekezeti életben is a felvilágosító munkának látta legnagyobb jelentőségét, ezért legelső terve az egyházközségi iskola megalapítása volt. Ezt a tervet már 1794-ben felveti és sürgeti az iskola felállítását, valamint alkalmas tanító meghívását. 1798-ban alakult meg az iskola Bogsch János modori tanítóval az élén, 20 tanulóval. Az iskola felügyelői Molnár János és Schedius lettek. Sokoldalú működésének szövedékébe tehát új szál fűződik be: a pedagógiai munkásság. Láttuk, hogy Heyne Göttingában milyen nagy fontosságot tulajdonított az alapvető oktatásnak és a tanítók helyes képzésének. Schedius tervei között is valószínűleg ott szerepelt az iskola későbbi minél teljesebb kiépítése és pedagógiai elveinek megvalósítása. Egyelőre a meglévő szűk keretek között vetette latba egész energiáját, a legkisebb ügyekkel is törődött, konferenciákat tartott a tanítókkal, jelen volt a vizsgákon, tanácsaival támogatta a tantes-

⁵⁶ I. Doléshall C. A.: Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde, Bp. 1887. 5. l. kk.

⁵⁷ I. Mályusz i. m. 139. l.

⁵⁸ Kertbeny i. m. 92. l.

tületet. Itt is mint a neohumanizmus tipikus képviselője jelenik meg, akinél a legfőbb ideál az ember természetes képességeinek kifejlesztése által elért műveltség. Azért az iskolaügyeknek sokkal nagyobb fontosságot tulajdonít, mint a gyülekezetben csakhamar felvetődő templomépítési kérdésnek. Emiatt olyan ellentétek merültek fel, hogy 1799-ben egyidőre megválnak iskolafelügyelői hivatalától is.

III. SCHEDIUS A BÉCSI PATRIOTIKUS TÖREKVÉSEK SZOLGÁLATÁBAN.

Mikor a Martinovics-összeesküvést követő zaklatások megszűntek, lassan felocsúdik a társadalom az elnyomás miatti rémületből és ismét lépések történnek új intézmények létesítésére, az irodalmi és általában a szellemi élet felvirágoztatására. Távol van ekkor még Pest attól, hogy irodalmi központ legyen, tulajdonképpen szellemi élete sincs. A magyar szellemi törekvések elszigetelten állnak egymástól s még az újonnan megjelenő könyvekről sem lehet egykönnyen tudomást szerezni. A németországi fejlett irodalmi életet és virágzó könyvpiacot ismerő Schedius csakhamar újító lépésre határozza el magát, 1798 tavaszán kiad egy kis füzetet: *Allgemeines Verzeichnis der inländischen Bücher, welche auf dem Pester Josephi Markt des 1798 entweder ganz neu gedruckt, oder verbessert, oder sonst wieder aufgelegt erschienen sind und noch künftig herauskommen sollen.*

Vállalkozása nálunk annyira új és ismeretlen volt, hogy jónak látta célját és szükségességét az előszóban részletesen kifejteni. Eszerint Németországban az ilyen könyvvásári katalógusok már két és fél évszázada igen hasznos szolgálatot teljesítenek és tulajdonképpen „teljesen érthetetlen a többi nemzetek viselkedése, melyek ezt a sajátos és kiváló intézményt még nem utánozták“ Tipikusan felvilágosodott észjárása szerint még józan megfontolási képességét is kétségbevonja azoknak, akik ennek az újításnak szükségességét nem látják be. Hazánkban — úgymond — egyebek között elsősorban a megfelelő anyag hiánya volt az oka, hogy idáig nem jelentek meg ilyen katalógusok. Az íróknak részint saját kiadásukban kellett a könyveket megjelentetni, vagy mecénást keresni, s a könyvek még lopva is nehezen kerülhettek a nyilvánosságra; kinek és miről jelenhettek volna meg katalógusok? Azonban

néhány éve fellendült nálunk is a könyvkereskedelem s lehetségessé tette ezt a vállalkozást. A kezdet nehézségeire azonban igen jellemző Schedius panasza, hogy kérésére Magyarország és Erdély 30 nyomdája közül csak 4—5 küldte meg a könyvújdonságok címét. Szerepelnek a katalogusban Weber és Schauuff Pozsonyból, Trattner, Weigand és Kilián Pestről, az Egyetemi nyomda és Landerer Katalin Budáról és Gerold Bécsből. Jellemző, hogy ezek mind német nyomdák, de ez másként nem is lehetett, mert a könyvnyomtatás Magyarországon ekkor még teljesen a németek kezében volt.¹ Eredetileg évente két füzetet akart kiadni, mégpedig a József- és Lipótnapi vásár alkalmából. Azonban elegendő anyag híján csak egy-egy füzet jelenhetett meg tavasszal. Hogy az újítást népszerűsítse, ismételten kifejti a füzetkéek hasznos voltát:² 1. a tudós könnyebben tájékozódhatik az új könyvekről, 2. a kormányzat könnyebben és méltóbb módon szerezhet tudomást az irodalom szelleméről, mint a cenzorok jelentéseiből, 3. a hazai és külföldi könyvkereskedelmet fellendítik. Valószínű, hogy a katalogusok hasznát nem is vonta kétségbe senki, ellenben az újításnak más ellensége akadt, mégpedig féltékenységből. Landerer, a legrégebb budai nyomda tulajdonosa,³ aki büszkén szerette magát mint nemzeti könyvkiadót emlegetni, megtagadta újdonságainak közlését és maga adott ki „Vásári Könyvtár” címen könyvjegyzéket, melyben hangoztatja, hogy az ilyen katalogusoknak magyar nyelven kell megjelenniök és egyben „nyilvános rágalmakkal” illeti Schediust.⁴ Itt tehát már megkezdődik az a később mindinkább erősödő áramlat, amely a felébredt magyar nemzeti önérzettel és büszkeséggel elutasítja a német írók újító törekvéseit, mint akiknek munkája idegen szellemű, idegen eredetű, tehát a magyar jövő megalapozásához legalább is felesleges. Schedius és a hazai német értelmiségnek hozzá közel álló tagjai eleinte még kitartanak elveik mellett és védelmezik azokat,

¹ V. ö. Gárdonyi Albert: A magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században. Bp. 1917. 1—20. l.

² Az 1799. évi füzet előszavában.

³ Gárdonyi i. m. 5. l.

⁴ Landerer Vásári Könyvtára a pesti könyvtárakban nem található, a fentiek Schedius Verzeichnis-ének előszavából valók.

azonban lassan észrevétlenül nyelvükben is magyarrá válnak. Landerer támadására Schedius elkeseredetten fakad ki: „Freilich, wer mit neidischem Herzen jede Sache verdammt, deren Urheber nicht er selbst ist, wer keine geläuterten Begriffe von Vaterlands Liebe besitzt und nur nach eigennützi-gen Grundsätzen zu handeln gewohnt ist, deren Beyfall dürfen wir nicht erwarten.“⁵ Ami a katalógusok nyelvét illeti, már itt kifejti nézetét, melyet később a „Literarischer Anzeiger“-ben és a „Zeitschrift von und für Ungern“-ben részletez: Magyarországon az összes tulajdonképeni könyvkereskedők németek, vagy legalább is értenek németül, a külföldiek pedig, akiknek érdekeit elsősorban szolgálják ezek a jegyzékek, szintén nagyrészt németek. Magyarországon egyáltalán nincs, vagy alig van tudós, aki ne értene németül legalább annyit, amennyi ezeknek a megértéséhez szükséges. A külföldi tudósoktól pedig még nem lehet kívánni, hogy magyarul értsenek. Azonkívül meg kell gondolni, hogy a külföldiek közül a németek törődnek legtöbbit a magyar irodalommal, tehát illő, hogy kölcsönös előzékenységgel könnyítsük meg fáradozásukat.

Jellemző ebben a nyilatkozatban az az önkénytelenül megnyilvánuló német önérzet, mellyel anyanyelvének elterjedtségéről szól, másrészt azonban öntudatlanul már a magyarsággal azonosítja magát, mikor hálásan elismeri az éppen akkor meginduló nagy érdeklődést a magyar kultúra iránt. Itt tehát már megjelenik az a tényező, mely eddig sem Schedius sem a többi felvilágosítónak működésében nem szerepelt: a nemzeti hovatartozás kérdése. A kérdés jelentősége később egyre inkább fokozódik, míg végre elhatározó fontosságú lesz, hogy véglegesen a magyarság vagy német-ség mellett vallanak-e szint német származású íróink.

Schedius kitartó fáradozása következtében évenként gyarapodott a füzetkéek tartalma, egyúttal jelezve a hazai könyvkereskedelem fellendülését is. Az 1800-i jegyzék már 42 oktáv oldal terjedelmű és a könyvujdonságokon kívül közli a Magyarországon született, vagy itt élő íróknak névsorát is. Ezzel Schedius újabb tervének megvalósítása felé

⁵ Az 1799-i füzet előszavában.

tesz lépéseket. Ugyanis, mint a Verzeichnisben közölt nyilatkozatában mondja, szándékában volt egy írói lexikon kiadása a Meusel-féle Gelehrtes Teutschland mintájára,⁶ melyben közli az író vezeték- és keresztnévét, születésének helyét és idejét, az iskolákat és a tudományos intézményeket, ahol képzését nyerte, a hivatalokat és méltóságokat, melyeket eddig betöltött és betölt s végül teljes és pontos jegyzékét összes eddig megjelent műveinek. Ehhez a munkához az írók támogatását kéri, még pedig adatok közlését, az eddigiek kiegészítését és javítását. Az 1800-ban megjelent füzetben 538 íróat sorol fel, németeket, magyarokat, szlávokat és latinokat; köztük 75 pestit.

Schedius valóban majdnem egész élete folyamán gyűjtötte az adatokat írói lexikonához, mely 61 oldalnyi terjedelemben kéziratban fönn is maradt.⁷ Kb. 2560 íróat sorol fel életükre és működésükre vonatkozó rövid jegyzetekkel és azok forrásaival. Az utolsó feljegyzés 1822-ből való. Természetesen a hazai német írók is szerepelnek benne, sőt olyanok is, akiket igazán csak születésük fűz Magyarországhoz, mint pl. a később említendő Zach Ferenc. Érdekes lett volna tehát a mű abból a szempontból is, hogy kiket tartott Schedius magyar íróknak.

A vásári könyvjegyzékek utolsó füzete egy éves megszakítás után 1802-ben jelent meg, mivel 1801-ben a háborús viszonyok miatt csak 40 újdonsága volt a magyar könyvpiacnak. Schedius a békés időktől javulást vár, azonban az előszó már bizonyos rezignációval állapítja meg a vállalkozás eredménytelenségét és kilátástalanságát: „Stolz und hohe Meinung von sich selbst, Blödsinn und Trägheit; Furcht und Schüchternheit zerstreuen bey uns die Kräfte . . . So zerstreut, vereinzelt, divergierend, wie die literarischen Kräfte bey uns jetzt wirken, können sie nicht einmal ihre eigenen egoistischen Absichten erreichen, geschweige denn zu höheren Zwecken, zu beträchtlicherem Einfluss auf das

⁶ Meusel János György 1773-tól kezdve szerkesztette a Hamberger György Kristóftól 1767-ben megindított „Gelehrte Teutschland“ oder „Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller“ c. írói lexikont.

⁷ A M. N. Múzeum Kézirattára: Quart. Lat. 31. Egyes feljegyzések találhatóak a M. T. Akadémia kézirattárában is: Történl. 2 r. 11. sz.

Wohl des ganzen gelangen.“ Ehhez az utolsó katalógushoz úgy kellett „összekoldulnia“ a címeket. (Az 1801 és 1802 évről összesen 165 művet sorol fel, 60 magyart, 61 latint, 37 németet, 5 szlávot, és 2 görögöt.)

A könyvjegyzékkel egyidőben még további lépéseket is tett Schedius a magyarországi bibliographia érdekében. Az 1798 és 1799 években hetenként 4 oldalas terjedelemben jelent meg kiadásában a *Literärischer Anzeiger für Ungarn*, mint a „Neuer Courir aus Ungarn von Kriegs- Staats und Gelehrten Sachen“ melléklete.⁸ Az *Anzeiger* tartalma, külső alakja és egész beosztása pontos másolata a jénai *Allgemeine Literatur Zeitung*nak. Ez a lap a Nicolai által meghonosított felvilágosodott szellemű kritikának tipikus képviselője volt.⁹

Nem a magasabb irodalmi kritika ez, hanem népszerű és népszerűsítő. Célja nem a könyv esztétikai elemzése, az eszmék mélyére hatolás és az értékek és hibák kimutatása által a szellemi élet tudatos irányítása, hanem a kor utalitarisztikus szellemében elsősorban gyakorlati. Meg akarja ismertetni a könyveket a művelt nagyközönséggel, vele eleven kapcsolatot akar létesíteni, hiszen a kiadók szempontjából fontos, hogy az olvasók ízlését ismerjék és hozzá alkalmazkodni is tudjanak. Legfőbb ideáljuk a nemzet, azaz a hazalakosságának irányítása, melyet racionalista elképzelés szerint tudatos szellemi ráhatással vélnek elérni.

Míg Németország rohamosan fejlődő szellemi életében ez az irány már régen túlélte virágkorát, nálunk Schedius *Anzeiger*-e vakmerő újítás, úttörő jelenség volt és csak lassan akarta előkészíteni az igazi tudományos kritika útját, melyről eddig Magyarországon szó sem volt.

Schedius ezért igen óvatosan nyul ehhez a kényes kérdéshez: „Ob eine kritisch-literärische Zeitschrift in der gegenwärtigen Lage der Dinge für die wissenschaftliche Cultur unseres Vaterlandes Bedürfnis sey? — diese Frage dürfte wohl bey uns sehr verschieden beantwortet werden.

⁸ Tartalmát ismerteti Zuber Marianne: A magyarországi németnyelvű folyóiratok története 1810—ig. Bp. 1915. NPhD. XVIII. 69. l.

⁹ l. Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. Hg. v. P. Merker u. W. Stammler. II. 145. l.

Man fürchtet den Unfug des Rezensentenwesens, der in Deutschland und England auf einen hohen Grand gestiegen ist, in die bisher so friedlichen Hütten der ungarischen Literatur einzuführen, woraus nichts als gegenseitige Erbitterung, gelehrte Klopffechtereien, unmoralische oder wenigstens unmännliche Sucht nach papierner Celebrität usw. unter den Gelehrten erfolgte und also gar kein Vortheil für die Aufnahme der wahren Gelehrsamkeit und Cultur zu erwarten stünde“.¹⁰

Mások ugyan megengedik, hogy az esetleges kárt, amit az ilyen kritikai tevékenység okozhatna, a jelentékeny előnyök ellensúlyozzák, azonban Magyarországon jelenleg olyan csekély az irodalmi működés, hogy nem volna elég anyag a folyóirat számára és főképpen nem vonná magára elég széleskörű közönség érdeklődését. Ezekre az ellenvetésekre Schedius a felvilágosodás eszmekörének jellegzetes optimizmusával adja meg a feleletet. Nézete szerint igenis szükség van a folyóiraatra, mert a tudósok csak így tarthatják figyelemmel a tudomány állapotát, számukra fontos, hogy a tudományos könyvek között el ne tévedjenek. A művelt nagyközönségnek is szüksége van áttekintésre és az egész nemzetre hasznos, ha ismeri a tudományos alkotásokban való gazdagságát vagy szegénységét, hogy ennek alapján az írói működés irányítható legyen.

Schedius kritikájának irányelveit is kifejti: az írók számára irányítást akar adni: „redliche, richtige, öffentliche Darstellung dessen, was das Werk Wahres, Gutes und Schönes enthält,“ hogy igaz érdemeiknek elismerése által ismereteiknek és tehetségiüknek további célszerű felhasználására buzdíttassanak. Az esetleges tévedésekre is rá akar mutatni baráti hangon.

Azonban nemcsak a hazai irodalom, hanem a külföld szempontjából is szükség van az „Anzeiger“-re: „Die Rezensionen der Jenaer Allgemeinen Literatur Zeitung sind durch Druckfehler der ungarischen Wörter hässlich entstellt und sind nur rarae natantes in gurgite vasto, ein blosser Anhang zur Allgemeinen Literatur, der grösstenteils zu den-

¹⁰ Lit. Anzeiger 1798. Vorbericht.

Verächtlichen Seitenblicken passt, womit auch oft der nächstbenachbarte deutsche Gelehrte auf uns und unsere literarischen Bemühungen herabsieht“. Mint patriótáknak meg kell gondolnunk, hogy, ha alapos megfigyelés alapján úgy látjuk, hogy az utolsó 10—15 évben termékenyebb volt nálunk az irodalom talaja, mint előtte egy egész században, akkor nem lehet kicsinység előttünk, hogy ezt figyelemmel kísérjük.

A folyóirat tartalmát három pontban állapítja meg: A rövid és méltányos recenziókon kívül hozni fog rövid cikkeket, különböző tárgyakról, tévedések és helytelen adatok helyesbítését és különféle híreket.

Az „Anzeiger“ két évfolyamában nagyrészt tudományos és ismeretterjesztő könyvek ismertetését találjuk a legkülönbözőbb tudományszakokból, köztük igen sok az iskolakönyv. Érdeklődési irányát főleg az úgynevezett „Kisebb közlemények“ című rovat mutatja. Schedius alkalmazkodását a hazai felvilágosodás akkori programjához az is bizonyítja, hogy humanista műveltsége és ideáljai ellenére, csaknem kizárólag természettudományi és gyakorlati tárgyú cikkeket közöl. Van itt cikk Kietailbel Páltól a parádi ásványvizről, Teschedik Sámuel szarvasi gazdasági iskolájáról, a Mátra hegységről, stb. Mindezek már a „Zeitschrift von und für Ungern“-hez vezetnek át.

A vegyes hírek között legérdekesebb a következő: „Übersicht von zu hoffenden Werken und den gegenwärtigen Beschäftigungen mehrerer ungarischen Gelehrten.“ Értesülünk itt Schwartner, Dugonics, Kovachich Márton jogtörténetíró, Engel Keresztély történész, Veszelszky Antal botanikus, Kis János és Kietailbel Pál előkészületben lévő munkáiról. Ezek az írók Schedius szűkebb köréhez tartoztak, ezektől tehát könnyen megtudhatott valamit munkásságukról és terveikről, hogy azonban később az egész magyar tudományos világról közölhessen hasonló híreket, azt csak túlzott optimizmusában hihette.

A sok természettudományi és praktikus találmányt ismertető hír között érdekes egy művészeti híradás is, mely szerint Haydn Józsefnek „unseres allgemein bewunderten

Landmannes“ Teremtés című oratóriuma nyomtatásban is megjelent.

A „Literärischer Anzeiger“-t szívesen fogadta a valószínűleg nagyrészt tanárokból álló olvasóközönség. Ezt bizonyítja az a szerkesztőhöz intézett levél, melyet Schedius mint törekvéseinek megértő elismerését büszkén közöl folyóiratában. Eszerint az „Anzeiger“ jelenleg „az egyetlen és éppen azért annál nagyobb érdemű tudományos folyóirata Magyarországnak.“¹¹

Ez a szíves fogadtatás és a mindinkább gyarapodó tudományos anyag arra az elhatározásra bírta Schediust, hogy ily irányú törekvéseinek betetőzéséül most már tudományos folyóiratot adjon ki.

Már 1799-ben közli ezt a tervét Miller Jakabbal, a Széchenyi könyvtár őrzőjével, aki Anzeigerjét állandóan támogatva közleményeivel és egyben további érdeklődését is kéri.¹² 1802-ben jelenik meg azután a *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur*.¹³

Már a címben megadott hármас célkitűzés jellemzi a lapnak a felvilágosodás eszmeköréből való származását. Univerzális érdeklődés a tudomány minden ága iránt és ezzel a felvilágosító munkássággal a közjó előmozdítása. Schedius tudatosan csatlakozik ahhoz az irányhoz, melyet előtte már a „Privilegierte Anzeigen“, az „Ungarisches Magazin“, a „Mercur von Ungarn“ és a „Siebenbürgerische Quartalschrift“ követett, mert ezeket, mint folyóiratának szellemi elődjait előszavában említi. Ezekhez, és saját eddig kiadott időszakai irataihoz hasonlóan a Zeitschrift is kettős célt akar elérni: a hazai tudományosság fellendítését és szellemi életünknek a külfölddel való megismertetését. Ilyen orgánум már régen hiányzik — mondja bevezetésében — és ennek sok káros következményét tapasztaljuk. „Selbst der benachbarte emsige, jeden Beytrag zur Erweiterung seiner

¹¹ Lit. Anzeiger 1799. 18. sz. 79. l.

¹² 1799. máj. 15.-én kelt levelében. M. N. Múzeum Kézirattára. Quart. Lat. 781. 158. sz. levél.

¹³ A „Zeitschrift“ cikkeinek ismertetését l. Zuber i. m. 71—91. l.

Kenntnisse so gern aufnehmende deutsche (ja, was noch auffallender ist, selbst ein grosser Teil unserer eigenen gelehrten Mitbürger) lernte die Anstalten zur Aufnahme intellektueller und moralischer Kultur nur unvollkommen kennen. Daher das tiefe Stillschweigen, das in Werken der Ausländer, welche die Geschichte der neueren Literatur behandeln, über den gegenwärtigen Zustand unserer Literatur herrscht, daher die ziemlich allgemein verbreitete Meinung von diesem Reiche, als ob es noch in tiefer Barbarey und Unwissenheit läge usw.“

Ezeket a bajokon akar folyóirata segíteni még pedig háromféle közlemények segítségével: Hosszabb földrajzi, történelmi és irodalmi értekezésekkel; tudományos és szépirodalmi könyvek bírálatával, az úgynevezett „Intelligenzblatt“-ban az írókról közölt személyi hírek, valamint a tudományos és közhasznú intézmények állapotára vonatkozó adatok közlésével.

Az első rovatba tartozó tanulmányok kiválasztása igen szerencsésnek mondható. A kor szellemének megfelelően elsősorban a „közhasznú tudományok“ köréből vett értekezések szerepelnek. Adalékok a magyar történelem kevésbé ismert részletekérdéseihez a történelmi kutatásnak ekkor már széleskörű forrástanulmányokat követelő művelői körében általános érdeklődésre tarthattak számot. Hasonlóképpen hangsúlyozza Schedius a felvilágosodás szellemében az ország földjének és természeti kincseinek minél tökéletesebb megismerését és ennek alapján a gazdasági élet javítását. Praktikus orvosi ismeretek és egyéb, hasznos intézmények megvalósítására irányuló tervek közlése egészíti ki a folyóiratot ebben az irányban. Ugyanezt a szellemet árujják el az irodalom és nyelvészet körébe vágó értekezések, melyeknek száma a többiekhez viszonyítva elég csekély. A nyelvészet terén főleg a szepesi német nyelvjárások¹⁴ és a

¹⁴ Romy György: Beytrag zu einem Idiotikon der sogenannten Gründnerischen deutschen Zipser Sprache (IV. k. 4. sz.) és Genersich János: Versuch eines Idiotikons der Zipser Sprache (V. k. 1—3. sz.) v. ö. Weber Arthur: A szepesi német nyelvjárástanulmányozás története. NPhD. XIX. Budapest, 1916. 27—36. l.

magyar nyelvújítás kérdései¹⁵ érdeklik. Hogy a német nyelvjárásokat vizsgáló cikkeknek széles teret engedett a folyóiratban, az igen érthető. Saját anyanyelvéről, tudományos és irodalmi munkásságának nyelvéről volt itt szó, azonkívül mint német-magyar kulturközvetítő a német nyelvnek magyarországi sorsa is különösen érdekelhette. A magyarországi németiség nyelve és története iránt a felvilágosodás tudománya egyébként is egyre fokozódó érdeklődést mutatott.¹⁶ Azonban nem kevesebb figyelmet fordít a magyar nyelv fejlődésére, a meginduló nyelvújítás vitáira, sőt éppen a Zeitschrift-ből ismerhetjük meg gondolkozásának alapelveit ebben a kérdésben. Hogy eddig összes kiadványai miatt jelentek meg németül, azt több ízben kifejtette, s ebben, mint, ahogyan maga is mondta, semmiképpen sem lehet a magyar nyelv lebecsülését látni. A magyar nyelvnek Magyarországon való használatát és minél tökéletesebb kifejlesztését ő is fontosnak tartotta, ezt bizonyítja, hogy Kulcsár István magyar nyelvi pályázatának helyet adott a Zeitschriftben: „Auf welchem Grade der Cultur steht gegenwärtig die ungarische Sprache; durch welche Mittel wäre ihre weitere Ausbildung am besten zu befördern und wie können diese Mittel am zweckmässigsten angewandt und am sichersten ausgeführt werden?“ A pályázat, melynek díját Kis János nyerte el, nem találkozott egyenlő helyesléssel, ami a magyar irodalmi élet akkori állapotából könnyen érthető. Kazinczy gúnyos hangon ír róla Kis Jánosnak 1805 június 14.-én: „ha báró Prónay Sándor, Teleky, Schedius lesz a bíró, mi lesz ott?! Csudálad, hogy Schediust is ide zárom. Az ő lelke tudja, hogy én őtet becsülöm, még pedig igen nagyon és szeretem is. De, aki Himfyt úgy recenseálta, mint az ő Zeitschriftjében recenseáltatt, nem támaszthatja-e azt a gyanút, hogy ezt is hibásan itéli

¹⁵ Beregszászi Pál: Etwas über die Magyarische Orthographie (IV. k. 2. sz., V. k. 3—5. sz.), Über die Natur und Eigenheiten mancher magyarischen intransitiven Zeitwörter (VI. k. 6. sz.); Révai Miklós: Untersuchungen über die ungarische Sprache (III. k. 6. sz.)

¹⁶ I. G. Petz: Zur Geschichte der Erforschung des ungarländischen Deutschtums. DUHBL. II. (1930.) 81—100., 183—192., 276—289., III. (1931.) 92—107. I.

meg?¹⁷ Jellemző, hogy éppen Kazinczy ír így, aki a bécsi rendőrminisztérium által feladott, egyenesen a magyar nyelv ellen irányuló tübingai pályázaton gyanútlanul részt vett.¹⁸ Schediusnak a magyar nyelv iránti érdeklődéséről ugyanebből az időből még más bizonyíték is van. Az 1802-i országgyűlésen Pozsonyban tartózkodó Miller Jakabhoz, a Széchenyi könyvtár későbbi igazgatójához intézett leveleiben többször hozza szóba a magyar nyelv ügyét: „Von dem Landtage oder besser Reichstage haben wir ausser den in dem Wiener Diarium enthaltenen Nachrichten nur noch das gehört, dass einige wegen des Vortrags in der ungarischen Sprache sich stark verwendet haben, man will also die Landessprache recht poussieren.“ Azonban később így folytatja: „Was bisher in Ungern durch Ungern nicht ausgeführt werden konnte, dass wird jetzt zu unserer Beschämung ein Deutscher bewirken. Nouseul ein Hofschauspieler von Wien hatte in Raab, Totis, Papa, Komorn, Waizen, ungarische Melodramen mit 6 anderen Personen seines Gefolges aufgeführt und allenthalben ungemein viel Lob und Beyfall eingeerntet. Aber in Pesth und Ofen erlauben ihm die Direktoren des Theaters nicht auf dem Theater aufzutreten. Er muß ein Winkeltheater im Hackersaal u. dgl. aufrichten um für die Nation in ihrer Sprache zu spielen.“¹⁹

A folyóirat másik állandó rovata az újonnan megjelent könyveket ismerteti. Kitűzött célja szerint ez a rovat szolgálta leginkább a magyar és külföldi szellemi kapcsolatok kiépítését, mert csak olyan művek ismertetésére szorítkozott, melyek egyrészt a magyar tudományos és irodalmi életet a külföld előtt képviselték másrészt, mint külföldi művek magyar vonatkozásuknál fogva itthon tarthattak érdeklődésre számot. A könyvek ismertetésére vonatkozólag Schediusnak most is ugyanaz az álláspontja, mint amit az Anzeigerben követett. A magyar irodalmi élet fejletlenségére való tekintettel nem közöl kritikákat, nehogy sértődéseknek legyen oka, csak ismerteti az újdonságokat. Ezt az állásfoglalást az „Annalen der Österreichischen Literatur“ élesen támadja

¹⁷ Kazinczy lev. III. 377. l.

¹⁸ l. Szekfű: Iratok. 72. és 304–305. l.

¹⁹ M. N. Múzeum. Kézirattár. Quart. Lat. 781. 129. sz. lev.

mint gerinctelenséget és tudománytalanságot: „Diese Anzeigen sind das, was uns am wenigsten an diesem Journale gefällt. Sie sind um nichts besser als Buchhändler-Ankündigungen, scheinen wohl auch von Buchhändlern oder den Autoren selbst eingeschickt zu seyn. Man lernt daraus oft nicht einmal den Inhalt, vielweniger den Wert der angezeigten Werke kennen. Der Hr. Hg. erklärt, dass er bloß Anzeigen, keine kritische Rezensionen liefern wolle. Wozu soll aber ein solcher literarischer Eyertanz? Recensent fürchtet, dass der Hr. Hg. der es mit keiner Partey verderben zu wollen scheint auf diese Weise es mit allen Parteyen verdirbt. Rien n'est beau que le vrai!“²⁰

A magyar költészet fejlődését nagy figyelemmel kíséri. Kisfaludy Himfyjének, Baróti Szabó Dávid, Révay Miklós és Virág Benedek verseinek, Dugonics Etelkájának és Csokonai Dorotttyájának megjelenését nagy elismeréssel és tetszéssel jelenti be és ismerteti. A magyar irodalmi élet akkori állapotát érdekesen jellemzi Kazinczy lekicsinylő nyilatkozata a Zeitschriftben megjelent Himfy bírálatról. „Nem tudta, mi a dal, mi az ének; nem tudta mi a trochaeus láb, nem látta hogy Himfy Petrarcát követte, még a kicsinységekben is, még a Lajstrom csinálásban is, s dalai Sonettek akartak lenni, énekei Canzonettek!“²¹ A névtelen recenzens pedig bizonyára jó szolgálatot vélt tenni a magyar irodalomnak részletes, magasztaló hangú bírálatával és ezzel kapcsolatban a magyar nyelv szépségének, minden gyengéd érzést kifejező hajlékonyságának hangoztatásával. Az ének és dal szónak fordítása Lied és Gesang-gal nem nevezhető olyan nagy hibának és az is érthető, hogy a német recenzens, minden valószínűség szerint maga Schedius, nem ismerte rögtön fel Himfy versmértékét.

A magyar irodalmi újdonságokon kívül Schedius főleg különböző nyelvű fordításokkal foglalkozik, a göttingai neohumanizmus szellemében különösen a latin remekírók átültetésével. A modern irodalom azonban még igen gyéren van képviselve fordításokban, csak Chateaubriand Atalajá-

²⁰ Annalen der Österreichischen Literatur 1805. S. 112—120.

²¹ Kazinczy lev. III. 377. l.

nak magyar és Gellert Das Band című pásztorjátékának szerb fordítását említheti. A hazai német irodalom köréből G. A. Belnay „Das neue Theater der Deutschen. Eine lustige Komödie“ c. Pozsonyban 1804-ben megjelent darabja igen kevés elismerésben részesül a bíráló Schedius részéről. A Rösler Kristóf kiadásában megjelenő „Musenalmanach auf das Jahr 1804“ azonban már alkalmat ad arra, hogy a költészet művelésének fontosságát hangsúlyozza „da wir in Gefahr sind eben durch unsere einseitige Cultur zu der wir uns emporarbeiten wollen, nun in eine desto grössere Barbarey zu versinken.“

Hogy a fellendülő magyar irodalom költői művei, a német nagyságokon elősködő polgári versgyártók és a különféle alkalmi költők magyar, német és latin termékei egyenlő komolysággal részesülnek bírálatban, dicséretben és buzdító elismerésben Schedius folyóiratában, az külön jellegzetességet és történeti érdekességet ad ezeknek az ismertetéseknek.

A kortörténet szempontjából igen érdekes az „Intelligenzblatt“ vizsgálata. Nagy érdeklődést tanusít Schedius a Széchenyi Ferenc által alapított Nemzeti Könyvtár iránt. Igazgatójához, Miller Jakabhoz szoros barátság fűzte, így tehát könnyen értesült minden újításról, gyarapodásról és többször közölt katalógus-részleteket és egyéb tudósításokat. Az iskolák ügye is érdeklődése középpontjában van. Csaknem minden szám ismertet egy-egy új, főleg gyakorlati hasznú intézetet, így a keszthelyi georgikont, a szarvasi gazdasági iskolát, Liedemann Márton lőcsei nevelőintézetét, a Vácott felállítandó siket-néma intézetet és másokat. A leánynevelés fontosságát is sokszor hangsúlyozza. Különös figyelemmel kíséri azt a földrajzi expedíciót, mely a nádor támogatásával Bogdanich és Lipszky pesti mérnökök vezetése alatt Magyarország területének pontos felmérését és a kor követelményeinek megfelelő térkép készítését tűzte ki célul. Schedius maga is intenzíven kezdett ebben az időben foglalkozni a földrajzzal és csillagászáttal és ezen a téren is nagy tervei voltak, melyek közül a térkép kiadását később meg is valósította.

Hogy milyen helyet foglalt el a Zeitschrift a magyar szellemi életben, arra nézve érdekes az előfizetőknek az

egyes évfolyamokhoz mellékelt névsorát megvizsgálni. Természetszerűleg csak igen kis körű olvasóközönségre terjedt ki hatása. Az előfizetők száma eleinte 200—250, később talán valamivel több, mint 300-ra becsülhető. Legtöbben a német származású evangélikus tanárság és lelkestség köréből valók. A nagy evangélikus tanintézetek, mint Pozsony, Lőcse, Késmárk, és Sopron, mind több példány előfizetésével szerepelnek. Rajtuk kívül még nagy számban járatták a lapot a mágnás családok, egész Magyarországból, főleg azonban Pestről és Budáról. Főispánok, a vármegyék többi magasrangú tisztviselői és a két fővárosból főleg a helytartótanács tagjai szerepelnek az előfizetők között. Nagy számban járatták a folyóiratot a katolikus klérus tagjai is, főleg a dunántúli városokból; a püspöki székhelyekről kanonokok, teológiai tanárok, azután különböző szerzetesek, főleg piaristák és bencések. Magyar, különösen nemesi nevek csak elvétve fordulnak elő az előfizetők között, egyetlen kivétel Marosvásárhelyen a magyar nyelvű művelő társaság tagjainak kis csoportja Aranka György vezetésével. Ezeket azonban az erdélyi szárszág képviselőin keresztül szorosabb szálak is fűzték Schediushoz, akit 1795-ben tagjaik közé és Magyarország számára jegyzőjükké választottak.²²

Természetes, hogy a folyóirat munkatársai is ebből a körből kerültek ki elsősorban. Liedemann Márton lőcsei tanár, Engel Keresztély történetíró, Schwartner Márton pesti egyetemi tanár, Miller Jakab könyvtáros, Beregszászi Pál nyelvész, Kietabel Pál egyetemi adjunktus, Tertina Mihály főgimnáziumi tanár, Tessedik Sámuel a szarvasi gazdasági iskola alapítója, Unger János Károly piarista, gróf Batthyány Vince földrajzi kutató, Schraud Ferenc pesti orvoskari egyetemi tanár, Schönwisner István a numizmatika tanára, Éder József abbé erdélyi levéltári kutató, Genersich Keresztély az ásványtan tanára, csupa ismert név az akkori hazai tudós világból, akik a különböző magyar városokban

²² I. Szinnyei i. m. XII. 336. h. Schedius közreműködésének egyetlen bizonyítéka, hogy a Nyelvűvelő Társaság munkáinak első darabját elküldte Gvadányi Józsefnek, amit az igen szíves hangú levélben köszönt meg. Levele a M. T. Akadémia levéltárában: M. Irod. Lev. 4r. 154.

a tudományt művelték és kiknek működését a kormányzat is jóindulatú figyelemmel kísérte.

Ha az ismertetett szépirodalmi és tudományos művek kiválasztását figyelembe vesszük, akkor hasonló eredményre jutunk, mint az előfizetők körének megállapításánál. Az ismertetett költők az egyetlen Csokonai kivételével, aki azonban szintén közel állott a dunántúli írói körökhöz, mind a dunántúli katolikus és evangélikus költők soraiból valók. Ha pedig a tudományos művek szerzőit hozzávesszük, akik majdnem mind német származású liceumi vagy egyetemi tanárok, csak teljesebbé válik a kép.²³

Igy igen érthető, hogy Kazinczy, kinek köre ekkor már kialakulóban volt, nem a legnagyobb elismeréssel fogadta Schedius vállalkozását. Levelezésében, mely az összes irodalmi eseményeket éber szemmel figyeli, jóformán semmiféle méltatását nem találjuk a Zeitschriftnek. Ez talán a folyóirat kevésbé szépirodalmi irányában is lelheti magyarázatát, azonban Kazinczy ellenszenve is kétségtelen.

Ami a folyóiratnak másik célját, a külföldi, különösen a német szellemi élettel való kapcsolat megteremtését illeti, már sokkal nagyobb eredményeket ért el. A magyarság jóhírnevét nem egyszer megvédte vagy helyreállította a külföldi magyar vonatkozású munkák tévedéseinek helyesbítésével (így a Lipcsében megjelent „Gallerie der Menschen, a Handbuch der neuesten Erdbeschreibung und Statistik“ c. munkákban és Josef Hager: „De Var-Hunnorum pariter atque Hungarorum Disquisitio“ című művében).

A külföldi tudósok és tudományos intézmények figyelmét Schedius felhívta a magyar szaktudomány teljesítményeire, s folyóiratában egymásután közli a magyar tagok felvételét idegen tudós társaságokba. Ezeket az eseményeket mindig, mint az egész hazát érő elismerést büszkén adja közre.

Hogy mennyire elérte a Zeitschrift célját Németországban, azt mutatják az egyes lapok elismerő nyilatkozatai. A „Göttinger Gelehrte Anzeigen“-ben maga Heyne részletesen ismerteti a Zeitschrift cikkeit, majd így ír a magyarokról:

²³ V. ö. Farkas Gyula: A magyar romantika. Bp. 1930. 150. l.

„Bewundernswürdig ist das Bestreben dieser edlen Nation bey allem, was ihre Betriebsamkeit und ihren Mut niederhält, sich dennoch in der gelehrten Cultur empor zu arbeiten.“²⁴ A hallei „Allgemeine Literatur Zeitung“ pedig hasonló kimerítő ismertetés után ezt mondja: „Es freut den Rezensenten sehr dem Publicum anzeigen zu können, dass diese Zeitschrift zugleich ein ehrenvolles Document der literarischen Cultur von Ungern ihren 3 Jahreslauf angetreten und an ihrem Wert und Gehalt nicht nur nicht ab, sondern zugenommen habe.“²⁵ Az „Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Staaten“,²⁶ a Vaterländische Blätter²⁷ hasonló, meglepő elismeréssel ismerteti Schedius folyóiratát. Több külföldi tudományos intézet tagjává választotta, így a göttingai, jenai és weimari tudós társaságok.

A Zeitschrift jó híre és saját fiatalkori személyes ismeretségei révén, egyre több német tudós fordul Schediushoz kérdéseivel, főleg magyar problémák kapcsán. A kezdődő romantika érdeklődése ez már. Ez a lázas tevékenység végül is annyira megtámadta amúgy sem túlerős szervezetét, hogy 1799 júniusában hosszabb időre meg kellett szakítania egyetemi előadásait, melyeket csak a következő év végén, alapos balatonfüredi gyógykezelés után folytathatott ismét.²⁸ Orvosa egy időre teljesen eltiltotta a szellemi munkától, így érthető, hogy 1804-ben rossz egészségi állapotára való tekintettel megszünteti a Zeitschrift von und für Ungern-t. Bár 1806-ra újabb folyóiratot ígér a közönségnek, ezt már nem váltotta be, mert ekkor már más kérdések foglalkoztatták.

A század utolsó évei Schedius legtermékenyebb korszaka. Időrendben és szellemét tekintve is még egy vállalkozása tartozik ide, a Pesten alakítandó természettudományi társaság terve.

A természettudományok iránti érdeklődést valószínűleg legelső gyermekkoráig lehet visszavezetni, a pozsonyi isko-

²⁴ 1805. 127—128. és 2044—47. l.

²⁵ 1804. III. 153—163. l.

²⁶ 1805. 112—120. és 1809. 230—238. l.

²⁷ 1810. 183. l.

²⁸ A szabadságolására vonatkozó iratokat l.: O. L., Helytt. Lit. pol. 1799. f. 9. p. 107.

lában nyerhette a legelső ösztönzéseket. Később inkább a humanisztikus tárgyakkal foglalkozott, azonban baráti köre nagyrészt a természettudományok tanáraiból állott és a *Zeitschrift*ben is nagy teret engedett ennek az iránynak.

Tudós társaság alakítására vonatkozó tervek ekkor már hosszú multra tekintenek vissza hazánkban. Az első talán Fischer Dávid késmárki orvos kísérlete volt, aki Pesten nyelv-művelő társaságot akart alapítani. Az 1730-i pesti vásáron röpcédulákat osztott ki, sőt még Németországba is küldött felhívást támogatásra. Terve azonban nem sikerült.²⁹ Két évvel később Germethe tanácsos Pozsonyban tervezett hasonló társaságot,³⁰ majd 1760-ban Bod Péter.³⁰ Windisch Károly Gottlieb pozsonyi polgármesternek 1761-ben alakított, kb. 8–10 tagból álló társasága német polgárok felvilágosodott szellemű egyesülése volt hasznos ismeretek terjesztésére.³¹ Ugyanez volt a célja Tersztyánszky Dániel 1770 évi tervezetének is,³² míg Bessenyei „Jámbor szándék”-a 1781-ben már a magyar nyelv művelését tűzte ki célul.³⁰ Révai Miklós is dolgozott ki 10 év múlva tudományos akadémiai tervet 1790-ben „*Planum erigendae Eruditae Societatis Hungaricae*” címen.³⁰

De míg ezek valamennyien kizárólag a magyar nyelv művelését vagy általában a tudományosság ápolását tűzték ki célul, addig Schedius és társainak alakítandó társasága már haladást mutat ezekkel az általánosan körvonalazott tervekkel szemben. Ők határozottan szaktudományok művelésére, ezeknek hasznosítására akarnak szövetkezni. Ebben a nemben tehát úttörő ez a kísérlet, elődjének csak Winterl János Jakab pesti egyetemi tanár törekvéseit lehet tekinteni 1784-ben, melyeket Schedius tervezete is említ.³³

A társaság tervét először Schediusnak Miller Jakabhoz

²⁹ I. Hanskarl Erzsébet: Budapest irodalmi életének kialakulása. 1686–1780. Bp. 1928. 35. l.

³⁰ I. Szász Károly: Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Bp. 1880. 12–13. l.

³¹ Kürschák Piroska: Windisch Károly Gottlieb (Kéziratos disszertáció) 1919. 64. l.

³² I. Fináczky Ernő: Adalékok egy magyarországi tudós társaságnak 1770. évi tervezetéhez. Századok. 1904. 369–372. l.

³³ I. Zuber i. m. 58. l.

intézett 1802. március 19.-én kelt levelében találjuk:³⁴ „Wir haben hier eine gelehrte Gesellschaft gestiftet für Naturkunde Ökonomie und Medizin. Der Palatin ist bereits seit dem 6-ten März Protector desselben und seit dem 14-ten ist Graf Josef Esterházy Praeses davon.“ Már ez a pár sor jellemző fényt vet az alakuló társaságra. Feltűnik, hogy legfőbb pártfogását maga a nádor vállalta el, aki minden intézményt lelkesen üdvözölt, mely a nemzet kultúráját vagy gazdasági életét valamiképen fellendíthette. Az ő pártfogása jogot adhatott arra a reményre, hogy a király okvetlenül engedélyezni fogja a megalakulást. Itt már tehát nem a kormányzat ellen vagy legalább is tudta nélkül indul meg a kezdeményezés, hanem Schedius és az alapító tagok tudatosán belekapcsolódnak az államnak a nemzet felvirágóztatására vonatkozó terveibe és a felülről nyújtott segédkezet igyekeznek megragadni. Ezt bizonyítja az is, hogy elnökül Esterházy József gróf helytartótanácsost kéri fel, akinek személye szintén tekintélyt adott a megmozdulásnak és aki a maga részéről szintén tehetett lépéseket a megvalósítás érdekében.

Legelőször a társaság alapszabályait állítják össze és ki is nyomatják: „*Plan zu einer ungarischen Gesellschaft für Naturkunde, Ökonomie und Medizin.*”³⁵ A terv névtelenül jelent meg, azonban Schedius levelezéséből kitűnik, hogy ő fogalmazta. Hamarosan lépéseket tesznek a hivatalos engedélyezés érdekében. A királyhoz intézendő kérvényt Schedius maga írta meg és az alapítótagok valamennyien aláírták. Május 16-án már értesíti Millert, hogy a kérvényt Esterházy-nak benyújtották és arra kéri, hogy nézzen utána, milyen sorsra jutott a helytartótanácsnál.³⁶ Esterházy, úgy látszik, a helytartótanács megkerülésével egyenesen a kancelláriába nyújtotta be a kérvényt, de innen június 1-én visszaküldték a helytartótanácsban való megtárgyalás végett.³⁷ Itt maga Esterházy referálta az ügyet a kérvény és a tervezet ismerte-

³⁴ M. N. Múz. Kézirattár. Quart. Lat. 781. 127. sz. levél.

³⁵ Pesth. bey Franz Joseph Patzko. 1802.

³⁶ M. N. Múz. Kézirattár. Quart. Lat. 781. 129 sz. levél.

³⁷ O. L. Kanc. 1802. 5523. és 6842.

tésével.³⁸ A kérvény hivatkozik a természettudományok szükségességére és a Ratio Educationisnak intézkedésére, mely ezeket a tárgyakat az iskolába bevezette, valamint a királynak, mint a nagy Mária Terézia méltó unokájának érdeklődésére, mellyel a maga nemében páratlan császári természettudományi gyűjteményt és a schönbrunni botanikus kertet megalapította. Említi a velünk egy kormányzat alatt élő osztrákokat és cseheket, kiknek Linzben, illetőleg Prágában van gazdasági tudományos társaságuk. A kérvényezőkhöz hivatása a tudomány terjesztése, eredményt azonban csak legfőbb pártfogással érhetnek el. Jelenleg a béke áldásai lehetővé teszik, hogy mecénások segítségével megalakuljon a társaság. Céljaként a külföldi tudományos eredmények gyors elterjesztését, a hazai munkásság összegyűjtését és a külföldinek ismertetését, a gazdálkodás javítását, a természeti ismeretének elterjesztését és az orvostudomány fellendítését sorolják fel. A kérvényből és a nyomtatott tervezetből nem annyira öncélú tudományos társaság képe bontakozik ki, mint inkább olyan intézményé, mely az elméleti tudományokat: a zoológiát, botanikát, ásványtant, kémiát, fizikát gyakorlatilag értékesíti. Mikor programjukban mocsarak lecsapolásáról, mesterséges öntözésről, stb.-ről beszélnek, nem annyira a tudósok, hanem inkább a felvilágosodás népjóléti törekvéseitől áthatott gazdasági reformférfiak. Hangsúlyozzák Magyarország természeti kincsekben való gazdagságát és ezeknek kiaknázását elsőrangú kultúrfeladatúl állítják oda.

A gyakorlati célkitűzés mellett azonban ott szerepel az elméleti is. Négyféle kiadvány is szerepel terveik között: 1. az ülések jegyzőkönyveinek kivonata, 2. időszaki folyóirat, 3. Acta Societatis (előadások értekezések), 4. a tagok névsora. A kiadványok nyelve a német és a latin lett volna, mert ezeket a nyelveket a külföld is megérti, másrészt mert megvan a szükséges szókincsük. Ismerve Schediusnak a magyar, illetve a német nyelv használatáról a „Literatur Anzeiger“-ben, és a „Zeitschrift“-ben kifejtett nézeteit, egyáltalában nem meglepő, hogy a természettudományi társa-

³⁸ O. L., Helytt. Lit. pol. 1802. f. 9. p. 120

ság kiadványainak nyelve is német, vagy latin lett volna. Olyan tudományos intézmény, mely a külföld érdeklődéséből is számot kért, csakis általánosan ismert világnyelven szólalhatott meg Schedius szerint, ki mint a felvilágosodás lelkes híve, a nemzetközi kulturkapcsolatok kiépítését és fenntartását minden más célt megelőző fontosságúnak tartotta.

A tervezeten mint alapítótagok szerepelnek Schediuson kívül Festetich János gróf, mint pártoló, Schraud Ferenc orvostudományi professzor, Winterl Jakab a kémia és botanika tanára, valamint adjunktusa Kietabel Pál, Schmidt György a geometria, Tomtsányi Ádám a fizika tanára és Kulcsár István, a „Hazai és Külföldi Tudósítások” szerkesztője.

Természetes, hogy a helytartótanács a legnagyobb jóindulattal fogadta a tervet és felterjesztésében kéri a királyt, hogy az engedélyt már lehetőleg a következő iskolaév kezdetére adja meg, hogy az ülések is megkezdődhessenek. A várva-várt engedélyt azonban mégsem kapták meg. A terv valószínűleg a Staatsratban akadt meg, ahol Izdenczy magyarellenes állásfoglalása hiúsította meg.³⁹

Öt évvel később, 1807 májusában a Staatsrat kérdést intézett a helytartótanács közvetítésével a természettudományi társaság megalapítására engedélyt kérő professzorokhoz, hogy még mindig gondolnak-e régi tervükre.⁴⁰ A válasz meg lehetőszen sokáig késett, csak november 5.-én nyújtják be a helytartótanácsnak az összes alapítók aláírásával ellátott latin nyilatkozatot, Schedius fogalmazásában, saját írásával mellékelve hozzá a társaságnak még 1802-ből származó tervezetét latin fordításban.⁴¹ A késést azzal okolják meg, hogy elsősorban a társaságot támogató mecénásokat kellett megkérdezni szándékuk felől, mert ők lényeges tagjai, „essentia lia membra” a keletkező intézménynek. Mindezeideig azonban csak két jötevőjüktől kaptak választ, akik továbbra is biztosítják segítségükről az alapítókat. Mivel a többi válasz megérkezését valószínűleg csak az késlelteti, hogy a meg-

³⁹ V. ö. Szekfű: Iratok. 89. l.

⁴⁰ O. L., Helytt. Lit. pol. 1807. f. 8. p. 189.

⁴¹ O. L., Helytt. Lit. pol. 1807. f. 8. p. 459½.

kérdezettek Pesttől távoleső helyeken laknak, az aláírók bíznak benne, hogy ezek is kedvezőek lesznek, és a maguk részéről kijelentik, hogy a társaság megalapítására most is ugyanazzal a lelkesedéssel gondolnak, mint annakelőtte s egyben megújítják kérelmüket a legfelsőbb jóváhagyás, illetőleg engedélyezés iránt. A helytartótanács a Tanulmányi Bizottság ajánlásával terjeszti fel ezt a kérvényt Bécsbe 1808 január 19.-én. Az utolsó leirat ebben az ügyben 1808 június 3.-án érkezett a helytartótanácsához Erdődy József gróf és Majláth György gróf aláírásával, mely a helytartótanácsot felhatalmazza, hogy ha a professzorok kielégítő összegű alapítványt tudnak felmutatni nekik, az alapítást engedélyezze és a továbbiakat saját jogkörében intézhesse.⁴² Hogy a társaság mégsem alakult meg, annak ezek után már csak az lehetett az oka, hogy mégsem akadt elég adakozó főúr, aki anyagi alapját megvetette volna.

Már a természettudományi társaság terve és tagjainak összetétele is azt mutatja, hogy Schedius életének ebben a második jelentős szakában teljesen azonosítja magát a kor-mányzat szellemével, a bécsi birodalmi gondolattal, mely az egyes tartományok kulturális és gazdasági fellendülése által a központi hatalom biztosítására és a nyugatról fenyegető veszedelemmel szemben védelemre törekedett.

Érdekes, hogy az eredeti hivatása szerint esztétikus, neo-humanista Schedius érdeklődése, mint tolódik el mindinkább a természettudományok irányában. Tipikus kortünet ez is. Fő mozgóató eszméje a használni akarás volt. Eleinte saját szakmájának területén vélte ezt megvalósítani, később azonban a mindenütt megnyilvánuló hézagokat, a munkás kéz és szaktudós hiányát látva, maga akart mindenben segíteni, ha ez képességét és erejét messze túl is haladta. Hogy a 800-as években olyan intenzíven a földrajzi kutatás felé fordult, abban a nádornak is lehet valami része. Ez ugyanis ekkor indított meg egy nagyobb szabású expedíciót, Magyarország területének pontos felmérésére és a kor színvonalán álló térkép készítésére. A budai csillagvizsgáló intézet mérnökei, Lipszky János és Bogdanich Dániel végezték a munkát, mely-

⁴² O. L., Helytt. Lit. pol. 1808. f. 8. p. 203.

Felbelen!

be Schedius is belekapcsolódott. Élénk levelezés indult meg közöttük ebben az ügyben, hamarosan a bécsi cs. és kir. csillagász Triesnecker Ferenczel is felveszi a kapcsolatot.⁴³ A legérdekesebb ismeretséget ezen a téren Pasquich Jánosnak köszönheti, ki a budai csillagvizsgálóban dolgozott, de összeférhetetlen természete miatt 1799-ben külföldre ment és hosszabb ideig a góthai hercegek csillagvizsgáló intézetében a Seebergen talált otthont, melynek igazgatója a pozsonyi születésű Zach Ferenc hazánkfia volt. Pasquich nagy mértékben felkeltette Zach érdeklődését a magyar viszonyok és tudományos törekvések és természetesen a térképkiadásra vonatkozó munkálatok iránt is. Zach első Schediushoz intézett levelében⁴⁴ felajánlja támogatását és tapasztalatainak közlését a meginduló munkához és egyben kéri Schedius közreműködését a kiadásában megjelenő „Allgemeine Geographische Ephemeriden” számára. Schedius nagy örömmel ragadja meg az alkalmat ilyen érdekes, tudományos kapcsolatra. Levelében, — amelynek lényeges tartalmát Zach válaszából ismerjük meg — különféle itthoni eseményekről és az általános helyzetről tájékoztatja Zachot, h iradásait azonban szigorúan bizalmasan kéri kezelni és megtiltja, hogy azokból bármit is nyilvánosságra hozzon. Zach számára eleinte érthetetlen ez a félelem és sajnálattal állapítja meg, hogy Magyarország talán az egyetlen kultivált országa Európának (Spanyolország mellett), melyről a többi népeknek semmiféle értesülésük nincs. Az osztrák kormányzat igen rosszul teszi, ha még ilyen ártatlan irodalmi, vagy statisztikai közlésekért is kellemetlenkedik valakinek. Bizonnyos, naiv iróniával meg is kérdezi, hogy könyvismertetéseket talán csak mégis szabad küldenie. Schedius erre Novotny Honoratus piarista „Sciagraphia” című könyvét ismerteti, mely a magyarországi tudományos intézményekről szól s így megismertetése magyar szempontból hasznos az „Allgemeine Geographische Ephemeriden” olvasóival. Egyuttal megengedi, hogy híreket közöljön leveleiből, de csakis „mit

⁴³ Triesneckernek leveleit l. a M. T. Ak. levéltárában: M. Irod. Lev. 4 r. 154.

⁴⁴ Zach levelei a M. T. Akadémia levéltárában u. ott.

Bedacht.“ Az Allgemeine Geographische Ephemeriden“ hasábjain ezután valóban többször jelentek meg hírek Magyarországról a „Correspondenz — Nachrichten“ rovatban „Aus einem Schreiben von Ludwig v. Schedius Prof. d. Aesthetik, auf der Pester Universität in Ungarn“ címen. Különösen Lipszky és Bogdanich kiküldetését kíséri nagy figyelemmel és nem fukarkodik a bőkezű uralkodóház és a minden jót előmozdító nádor dicséretével sem. „Diese wahrhaft königliche Verordnung erscheint erst dann in ihrem hohen Werthe, wenn man bedenkt, dass sie jetzt im November erging, zu einer Zeit, wo die auswertigen politischen Verhältnisse die volle Aufmerksamkeit unseres Monarchen erfordern und wo bey den ungewöhnlichen Ausgaben, die zur Erhaltung unserer Armeen und zur Bestreitung anderer ausserordentlichen Staatsbedürfnisse notwendig sind, jeder andere zur Beförderung nützlicher Wissenschaften weniger geneigte Fürst solche neue Ausgaben für entbehrlich gehalten hätte. Am meisten hat wohl auch zu Bewirkung dieses Befehls die mächtige Empfehlung und Fürsprache unseres Erzherzogs Palatinus beygetragen, dessen Liebe für das Studium der Geographie sehr gross ist, daher auch wir auch derselben schon manche Verbesserung und Bereicherung der Geographie unseres Landes (z. B. Valys Geographisches Lexikon von Ungarn in ungarischer Sprache) zu verdanken haben.“⁴⁵

Schedius „Anzeiger“-jéből is közöl Zach érdekesebb híreket, ismerteti a keszthelyi Georgikon kiváló tantervét⁴⁶ és ismételt elismeri a kormányzat bőkezűségét, mellyel minden tudományos munkát így pl. Kietabel Pálnak fizikai kutatásait is előmozdítja a költségek fedezése által.⁴⁷ „Eine sehr günstige Resolution, die den Eifer für die Wissenschaften, der die meisten Mitglieder dieser hohen Landes Stelle beseelt, deutlich beweiset.“

A legnagyobb érdeklődéssel természetesen a készülő térkép munkálatait kíséri Zach és addig is míg az megjelenik, lapjában közzé tesz egy iskolai térképet Magyarországról, melyet Schedius bocsátott rendelkezésére. A maga részé-

⁴⁵ Allgemeine Geographische Ephemeriden. III. k. 1799. 107—113. l.

⁴⁶ U. o. III. k. 324—26. l.

⁴⁷ U. o. IV. k. 272—78. l.

ről többször gyakorlati tanácsokkal, pontos adatok közlésével, és főleg egy szektáns küldésével támogatja Schediusék vállalkozását. A sűrű levelezés, és a magyar viszonyok iránt való érdeklődés lassan patriotikus érzelmeket támaszt a messzeszakadt Zachban, és állandóan sajnálattal hangoztatja, hogy a jezsuiták intrikái miatt kénytelen hazájától távol lenni, kik még most sem hagyják nyugton, hanem névtelen fenyegető levelekkel zaklatják folyóiratának állítólagos jakobinus tendenciája miatt. Pedig milyen szívesen tenne még több szolgálatot hazájának! Mikor egy új csillagot fedeznek fel, pontosan megadja lelőhelyét és az utasításokat az obszerváláshoz. Szégyelné — úgymond — magyar bárói rangját,⁴⁸ ha Magyarországon nem tudnák a csillagot felfedezni. „Werden denn meinen braven, klugen Landsleuten die Ceres und Pallas ganz unsichtbare Gestirne bleiben, so wie den Lappen und Samojeden? Oh könnte ich mich doch nach Ofen hinaubern nur auf eine Minute, damit ich das Fernrohr nach diesen zwey merkwürdigen Himmels Gästen nur richten könnte! Sie sehen liebster Freund, der igaz Madgyar steckt noch immer im Blute bey mir; ein jeder für sein Fach. Cicero pro domo sua, und ich möchte, dass mein liebes Vaterland doch auch eine Rolle in der Astronomie spielte, es kann es, es hat Mittel, es hat Köpfe. Nur muss der Topf recht geschüttelt und gerüttelt werden.”⁴⁹

Ebből az igen érdekes levelezésből az is kitünik, hogy az 1802-ben tervezett természettudományi társaság valószínűleg nem eredeti terve volt Schediusnak, hanem csak Zach tanácsára kezdett vele foglalkozni. Ő ügylőcszik valami földrajzi intézet megalakítását akarta eredetileg a kormánytól kieszközölni, mely az ország felmérését és térkép készítését vezette volna. Zach sorai ugyanis csak ilyesmire vonatkozhatnak: „Dass das geographische Institut in Ungarn nicht zu

⁴⁸ Wurzbach i. m. 59. k. 70. l. A Zach család magyar nemességét 1765-ben kapta Mária Teréziától, 1799-ben Zach Antal generalis hadi érdemeiért bárói rangot kapott, melyet öccsének Ferencnek is megadtak 1801-ben.

⁴⁹ 1802. ápr. 9-én kelt levelében.

Stande kommen wird, bedauere ich von Herzen. Aber zu was brauchen sie vor der Hand einen Fond? Man mache zuerst ein freiwilliges Privat-Institut. Wenn dieses etwas leistet, so gibt sich das übrige von selbst. Ich habe dem Anschein nach ein curioses Systéme. Ich behaupte nemlich keine Regirung hat sich um Religion und um Wissenschaften zu bekümmern, beyder muss frey gegeben werden.“ Érvelésében említi az angol királyt, aki mint király semmit sem tesz a tudományért, ellenben annál többet, mint magánember. És a saját helyzete is hasonló. Ha a csillagvizsgáló számára szüksége van valamire, nem kell Sachsen-Gotha-Altenburg uralkodó hercegének őfenségéhez fordulnia, hanem egyszerűen bemegy a tudományt kedvelő Lajos Ernő szobájába és a kérés ezzel „une affaire de deux minutes“-é lesz, nem pedig úgy, mint különben lenne: „une affaire de deux ans.“⁵⁰

Ezek a sorok élénk fényt vetnek az akkori magyar és külföldi viszonyok különbségére, amit Zach természetesen nem ismerhetett. Schediusék megpróbálták az egyéni kezdeményezést, de mint láttuk, a talaj még arra sem volt alkalmas. Általában csaknem minden megmozdulás, tudományos kezdeményezés csak epizódszerű félénk kísérlet, melynek legtöbbször nincs folytatása, mert nem igazi, természetes szükségleten alapul, hanem csak egy-egy lelkes újító egyéni tervein, vagy legfeljebb egy véletlenül összerakult baráti kör álmain.

Ilyen volt Schediusnak csaknem minden külföldi kapcsolata. Zachhal három évig sűrűn levelezett, azután megszakadt közöttük az összeköttetés. Zach megvált az „Allgemeine Geographische Ephemeriden“-től, melyet Bertuch és Gasparri vettek át és folytattak „Monatliche Correspondenz“ címen. Ők is kérték még udvarias levélben Schedius részvételét, de tagadó választ kaphattak, mert Schedius neve nem szerepel többé a lapban.

Ugyanezekben az években még több külföldi tudóssal vette fel Schedius az érintkezést, amiről hosszabb-rövidebb ideig tartó levelezés tanuskodik. A sok összeköttetést részint

⁵⁰ 1801. ápr. 30-án kelt levelében.

a Zeitschrift elterjedtsége és magas színvonala magyarázza, mely a Németországban már úgy is feltűnedező érdeklődést erőteljesen Magyarországra irányította, részint Schedius külföldi utazásai, melyek alkalmat adtak a régebbi ismeretségek felújítására és újak kötésére. Pontos adatok nem állnak rendelkezésre, az utak időpontjára és pontos irányára vonatkozólag. Csak egyes levelekből⁵¹ lehet ezekre következtetni. 1802 körül Németországban volt, ahol elsősorban a jól ismert Göttingát kereshette fel, de megfordult Jénában, Lipszéban, Nürnbergben és valószínűleg Münchenben is. Levelesládájában több jénai és göttingai bizonyítvány van báró Prónay Miksa és János számára, ugyancsak több levél található, mely az ő neveltetésükre vonatkozik, igen valószínű tehát, hogy németországi útja az ő egyetemi tanulmányaikkal volt kapcsolatban. Wurzbach is említi, hogy előkelő családok szívesen bízták rá gyermekeik tanulmányainak vezetését és házában is állandóan voltak növendékei „akiket valláskülönbség nélkül hasznos polgárokká nevelt”.⁵²

Göttingában elsősorban két legnevesebb tanárával, Heynével és Eichhornnal vette fel az érintkezést. 1802 május 26-án ír először Heynének, valószínűleg még utazása előtt. Heyne még jól emlékszik régi tanítványára, élénken érdeklődik munkássága és eredményei iránt. Gondoskodik a Zeitschrift ismertetéséről a „Göttingische Gelehrte Anzeigen”-ben és több magyar tudós és közéleti férfiú mellett Schedius felvételét is javaslatba hozza a tudományos társaságban, amit általános tetszéssel fogadnak. Másik tanárával, Eichhornnal érdekes tudományos kapcsolatba került, azonban sajnos ez is hamarosan megszakadt. Eichhorn ugyanis készülő nagy munkájához „Geschichte der Literatur von ihrem Anfange bis auf die neuesten Zeiten” Schedius közreműködését is megakartá nyerni, hogy a Magyarországról szóló részek összeállítását vállalja el. (1805. május 12.) Két év múlva 1807 jú-

⁵¹ Főleg Heyne és Eichhorn Göttingából, Beck Dániel egyetemi tanár Lipszéből, Kilián Vilmos orvos Jénából és egy Murr nevű vámhivatalnoknak Nürnbergből kelt leveleiből. A leveleket l. a M. T. Akadémia levéltárában u. o.

⁵² Wurzbach i. m. 29. k. 149—153. l.

lius 6-án megsürgeti a munkát, mert könyvének III. és IV. kötete, melybe Schedius ismertetései kerülnek, 1808 husvét-ján fog megjelenni. Az eddig elkészült köteteket minta gyanánt küldi, hogy egységes legyen munkájuk, végül meleg érdeklődést tanúsít a magyar viszonyok iránt: „Wie oft habe ich nicht über die Nachrichten von dem Beyfall, den Sie und ihre Gelehrten Bestrebungen in ihrem Vaterlande gefunden haben, gefreut und bey den Schilderungen Ihres Wohlergehens das Addat Deus perpetuitatem hinzugefügt.“ Kérését szeptember 18.-án megismétli, ebből a levélből kitűnik, hogy Schedius ekkor elkezdte a munkát, azonban a kívánt időre még sem küldte el az ígért cikket, csak megnyugtatta, Eichhornt a munka haladása felől. 1808 január 25.-én Eichhorn örömet fejezi ki ezen, majd 1808 szeptember 1-én a napóleoni háborúkkal kapcsolatban ismét szól Magyarországról: „Ich nehme nahen Antheil an dem literarischen Aufblühen des lieben Ungarn; die Wissenschaften, die sich nächstens auf der Flucht befinden werden, müssen doch ein Asyl haben: vielleicht sollen sie es dort finden. Könnte ich doch von Deutschland sagen, dass nicht alles rückwärts geht! Wie glücklich war unser literarischer Zustand vor 20 Jahren und wie bedauernswürdig ist er jetzt! und wer weiss, was nach 10 Jahren aus ihm geworden ist? Glück und Segen Ihnen, dass Sie für Ihr Vaterland nicht ermüden, und was nicht zum 1-tenmal gelungen ist, noch zum achtenmal versuchen“.

1809 március 14.-én hivatkozik arra, hogy egy göttingai magyar diákkal levelet küldött Schediusnak és hogy műve megjelenését minden oldalról sürgetik. Ezután Schedius úgy látszik, nem írt többet, mert Eichhorn utolsó levele 1810 május 31-én ezt panaszolja fel. Szól itt az egyetemi életről és előadásairól is. Minden szépen fejlődik a háború után, sok magyar hallgatója van, kiket kis kolóniában lát maga előtt.

Lehetséges, hogy a napoleoni háborúk zavarai akadályozták meg Schediust abban, hogy összeköttetését Eichhornnal továbbra is fenntartsa és kérését teljesítse, azonban az sincs kizárva, hogy óvatossági szempontból hallgatott el

egyszerre. A kormánykörök előtt nem lehetett rokonszenves az ilyen külföldi érintkezés, különösen ebben az időben, mikor minden és mindenki gyanus volt és a külföldtől a legteljesebb elzárkózásra törekedtek.⁵³

Ugyancsak politikai okokból nem vette fel Schedius a kapcsolatot Hegellel sem, aki 1807-ben a jénai egyetem ösztömlása után Bambergben szerkesztett egy kis lapot a „Bamberger Zeitung“-ot és ennek számára kért politikai és egyéb tudósításokat Schediustól Magyarországra vonatkozólag.⁵⁴ Hegel személyes ismeretségükre hivatkozik, melyet valószínűleg Schedius németországi útja alkalmával kötöttek, de ennél még sokkal több reményre jogosítja Schediusnak „vom In- und Auslande so sehr geschätzten Bemühungen, Ihr Vaterland mit sich selbst und die Auswärtigen mit dem selben bekannt zu machen.“ Schedius, mint a Habsburg monarchia lelkes patriótája, nem küldhetett cikkeket a franciákkal tartó Bajorországban megjelenő bambergi újságnak, mikor még kevésbé veszélyes helyzetekben, így Zachhal folytatott levelezésében is szinte túlzottan óvatos volt.

Ezekhez hasonló kéréssel fordul Schediushoz a „Jenaische Literatur Zeitung“ szerkesztője, Eichstädt⁵⁵ is. Az „Allgemeine Literatur Zeitung“ ugyanis kiadójával, Schütz Keresztély Gottfried⁵⁶ professzorral együtt 1803-ban Halleba költözött át és ott mint „Hallische Literatur Zeitung“ jelent meg. Jénában Goethe megbízásából Eichstädt szerkesztette a helyette meginduló „Jenaische Literatur Zeitung“-ot.⁵⁷ Az ujonnan fellendülő folyóirat nagy gondot fordított a sokoldalúságra, így fontos volt a szerkesztő Eichstädt számára, hogy Magyarországnak is meglegyen a szakavatott referense.

⁵³ Eichhorn irodalomtörténete Schedius közreműködése nélkül 1805–1813-ig jelent meg Göttingában Vandenhoeck és Ruprecht-nél: *Geschichte der Literatur von ihrem Anfange bis auf die neuesten Zeiten*. 7 Bde in 12 Abteilungen.

⁵⁴ I. Sas Andor: Hegel Magyarországról. Athenaeum. 1917. 358–365. l.

⁵⁵ Eichstädt Henrik Károly Ábrahám egyetemi tanár. Életrajzát l. Halmtól: ADB. V. 742–43. l.

⁵⁶ Életrajzát l. R. Hoche-tól: ADB. XXXIII. 111–115. l.

⁵⁷ l. Merker-Stammler i. m. II. k. 28. l.

1805 január 1-én ír először Schediusnak, 1805 szeptember 29.-én már a küldött cikkeket köszöni meg neki.⁵⁸

További kapcsolat nem volt Schedius és a Literatur Zeitung között, s nem valószínű az sem, hogy Beck⁵⁹ lipcei professzor felkérésének eleget tett volna, aki a „Leipziger Literatur Zeitung“ számára kért tőle magyarországi híreket és könyvismertetéseket. Báró Aretin Kristóf⁶⁰ a müncheni udvari és központi könyvtár igazgatója ekkor meginduló „Neuer Allgemeiner Anzeiger“ című folyóirata számára kéri Schedius közreműködését,⁶¹ azonban kérésének teljesítését semmiféle adat nem bizonyítja.

Utazása alkalmával kötött többi futólagos ismeretségének is van nyoma. Kilián Konrád Joakim jénai orvostanár⁶² ismeretségükre hivatkozva, egyik könyvét küldi a Schedius elnöksége alatt működő természettudományi társaság számára, melynek terveiről valószínűleg ő maga beszélt neki. Breyer Károly Vilmos Frigyes⁶³ a jeni egyetemen a történelem tanára is érdeklődik a Zeitschrift iránt és meglepő részvételéről biztosítja Schediust. Könyvek megszerzésében is többen támogatták. Ugyanilyen futólagos kapcsolatban volt Hager Józseffel,⁶⁴ a neves orientalistával, aki egy kínai szöveg fordítását küldte meg neki és a nagy osztrák orientalista Hammer-Purgstall Józseffel,⁶⁵ aki Schwartner számára küldött hozzá egy török szövegfordítást. Teljesen magánügyben fordult hozzá egy alkalommal Müller János, az ismert német történétíró, míg Fessler Aurél arra kérte, hogy történelmi munkája számára szerezzen előfizetőket Magyarországon.⁶⁶

⁵⁸ Leveleit l. a M. T. Akadémia levéltárában, M. Irod. lev. 4 r. 154.

⁵⁹ Beck Keresztély Dániel. Életrajzát l. Ecksteintől: ADB. II. 210-12. l.

⁶⁰ Életrajzát l. v. Inamatól ADB. I. k. 518—19. l.

⁶¹ Münchenből 1806 május 29-én kelt levele a M. T. Akadémia levéltárában u. o.

⁶² Életrajzát l. v. Heckertől ADB. XV. k. 739. l. 1803. máj. 3-án kelt levele a M. T. Akadémia levéltárában u. o.

⁶³ Életrajzát l. Wegeletől ADB. III. k. 324—25. l. 1803. júl. 1-én kelt levele u. o.

⁶⁴ l. Wurzbach i. m. VII. k. 196—199. l. Levele u. o.

⁶⁵ l. Wurzbach i. m. VII. k. 267—289. l. 1799. jun. 3. kelt levele u. o.

⁶⁶ Fessler Buckow bei Beeskowból 1808 szept. 8-án és okt. 20-án és Saratovból 1814 május 13-án, valamint Müller János Győrből 1803 márc. 22-én és Bécsből 1803 máj. 6-án kelt levelei u. o.

Mindezek a rövidéletű összeköttetések is azt mutatják, hogy a magyar-német szellemi kapcsolatoknak Schedius volt akkor egyik legjelentősebb képviselője. Hírnevének * köszönhetette azt is, hogy Grimm Jakab hozzá fordult felvilágosításért a magyar mondákra vonatkozólag.⁶⁷ A németek éppen úgy ő hozzá utasítottak mindenkit, aki Magyarországról akart tudni valamit, mint ahogy Magyarországon őt tartották a német viszonyok legalaposabb ismerőjének. Igen sokan jöttek hozzá ajánlásokért egyes német tudományos férfiakhoz és pl. Kazinczy is említi, hogy Schedius ismeretsége fontos azok számára, akik Göttingában boldogulni akarnak.⁶⁸

A külföldi kapcsolatok lassú elmaradásával szemben az osztrák állampatriotizmus szellemének elhatalmasodását mutatja Schedius tevékenységének mindinkább gyakorlati célokat követő iránya. A Zeitschrift megszűnése után csaknem két évtizedig nem jelenik meg tollából elméleti tudományos cikk vagy munka egy-két recenziót kivéve. Ellenben teljes erővel nekilát az evangélikus iskolaügy megszervezésének. Még a második Ratio Educationis megjelenése előtt elhatározza az evangélikusok egyetemes gyűlése 1804-ben, hogy a közoktatást egységesíteni kell.⁶⁹ A tanulmányi rendszer tervezetének elkészítésével Schediust és Lovich Ádámot⁷⁰ bízzák meg, akik 1805-ben már az egyetemes gyűlés elé terjesztik a munkát, mely nyomtatásban is megjelent: *Systema rei scholasticae evangelicorum aug. conf. in Hungaria*. A tanterv Schedius egyéniségében összeolvadó különböző irányok hatását mutatja, főleg a neohumanizmusét, a felvilágosodás gyakorlatiasságáét és Pestalozzi elveit. A gimnázium tantervén főképp a göttingiai neohumanizmus hatása látszik. Az öt osztályú gimnáziumnak csak három alsó évfolyamában szerepelnek a reáliák, a felső évfolyamban a humanista tárgyakon van a hangsúly. A görög nyelv tanulását a III. osztályban kezdik, a IV. osztály teljesen a poétikának, a latin költői

⁶⁷ I. Heinrich Gusztáv: Grimm Jakab levele Schediushoz. EPhK. 1898. 829. l.

⁶⁸ Kazinczy lev. VIII. 21. l.

⁶⁹ I. Kornis i. m. II. 353. l. kk.

⁷⁰ Lovich Ádám ev. superintendens. Életrajzát l. Szinnyi i. m. VII. k. 1438. h.

irodalomnak, a német és magyar klasszikus irodalmi olvasmányoknak van szentelve. Természetes, hogy a görög irodalomtörténet és mitológia is helyet foglal itt, sőt mintegy betetőzésül a pszichológia és logika is. Az V. osztály a liceumi évfolyamok magasabb humanisztikus tárgyaihoz szolgál bevezetésül. Itt már esztétika, pedagógia, filozófiai viták, valamint költői és prózai stílusgyakorlatok szerepelnek a tantervben. A liceum két évfolyama a humanisztikus tárgyak tekintetében megfelel a mai középiskola VII. és VIII. osztályának. Itt azonban a tanítók kiképzésére is tekintettel volt már Schedius ugyancsak Heyne mintájára és azért ezekben az osztályokban kateketikát és pedagógiát is adtak elő.

Schedius gyakorlati érzéke azonban felismerte, hogy ez az iskolatípus nem elégítheti ki a széles rétegek igényét, azért már kezdettől fogva nagy híve a felvilágosodás tipikus iskolafajának, a polgári iskolának. A „Systemá“-ban ennek tantervét is kidolgozzák, mely a polgári életben szükséges gyakorlati ismeretek megszerzését biztosítja. A magyar nyelv természetszerűleg nem játszik szerepet Schedius tantervében. Gimnáziumának célja a magasabb humanisztikus műveltség elsajátítása, ennek nyelve tehát a latin, a polgári iskola pedig az ekkor még majdnem teljesen német városi polgárság igényét tartva szem előtt, szintén nem lehetett magyar. A Systema bármilyen alaposan átgondolt és magas színvonalú iskolarendszert körvonalazott meg, nem volt megvalósítható, mert a hazai viszonyok nem voltak rá elég érettek.

Schedius pedagógiai munkássága sokkal eredményesebb volt gyakorlati téren, az evangélikus egyházközség népiskolájában, melynek 1811-ben felügyelője lett. Amennyire lehetett, legalább itt vitte keresztül reformjait, melyek a népiskolai oktatás terén főleg Pestalozzi módszerének bevezetésére és következetes érvényesítésére irányultak. Ezeket az elveket, valamint az iskola szervezetét 1816-ban nyomtatásban is közreadta: *Die Schule der ev. Gemeinde A. C. zu Pest.*

Schedius ebben az időben egyre közelebbi viszonyba került a nádori udvarral s így az elsők közé tartozott, akik a nádornak s rajta keresztül a királynak minden tervét készségesen igyekeztek megvalósítani. Ilyen munkakör volt a térképkészítés mellett (amely 1806-ban valósult meg) az ipar

fellendítése, s mint ennek egy ága a selyemhernyótenyésztés meghonosítása. Schedius már 1802-ben könyvet ad ki erről a kérdéstről.⁷¹ Azonban itt is csakhamar a gyakorlati tevékenység mezejére lépett és a báró Prónay család birtokán Tóth-Almásan, öt mérföldnyire Pesttől, mintaszerűen vezetett selyemhernyótenyésztetet nyitott, melyet egy Blaskovich nevű intéző vezetett.⁷² Az intézmény olyan tekintélyre tett szert, hogy Károly főherceg generalissimus három gyakornokot küldött ide a módszer elsajátítására. Ugyanekkor Schedius a hazánkban meghonosítandó gyapottenyésztés kérdésével s az ezzel kapcsolatos kísérletekkel is foglalkozott és erről a „Vaterländische Blätter“-ben cikket is írt: „Weitere Aufklärungen über die Versuche mit der Anpflanzung der Baumwollstaude in Ungarn.“⁷³ Ez a túlságosan sokoldalú érdeklődés már a kortársaknak feltűnt és miatta Schediusnak több támadást is el kellett viselnie, főleg az irodalmi körök részéről. Az „Annalen der Literatur und Kunst“ egy névtelen cikk-írója egy bírálattal kapcsolatban ezt írja Schediusról: „Die Aeusserung, als ob Hr. Prof. Schedius die Dinge mit einem zu ästhetischen Glase betrachte, möchten wir nicht gerne unterschreiben. Wer mehr Oekonom ist, als Professor, wer sich so sehr mit der Seidenkultur beschäftigt, wie Hr. P. Schedius, der muss doch keine gar so ästhetische Ansicht der Dinge haben...“⁷⁴

Más tekintetben azonban igen hozzájárultak ilyen irányú érdemei Schedius tekintélyének növeléséhez. 1806-ban a királytól elismerése jeléül arany szelencét kapott, 1810-ben pedig a „Finanzhofkommission“ Bécsbe hívja, mint szak tekintélyt a selyemtenyésztés ügyében tartandó tanácskozássokra. Collin József Henrik udvari tanácsos⁷⁵ levelében a következőket írja: „Die Finanzhochkommission weiss, wie angelegen sich Euer Wohlgeboren seyn lassen, zu allen An-

⁷¹ Vollständiger Unterricht über die vorteilhafteste und leichteste Art des Seidenbaues für das Königreich Ungarn. Pest, 1802.

⁷² I. Vaterländische Blätter. 1808. 94. és 219. l.

⁷³ I. Vaterländische Blätter. 1808. 403. l.

⁷⁴ 1809. I. k. 85. l.

⁷⁵ Collin József Henrik a bécsi reformtörökvések egyik vezető egyénisége, hazafias drámaíró. Életét l. F. Laban: Heinrich Joseph Collin. Wien 1879.

stalten mit zu wirken, welche den künftigen Flor der Industrie des Königreiches Hungarn befördern können. Sie weiss Ihre Einsichten zu schätzen und Ihren Eifer zu verehren. Da nun unter den Mitteln die Handelsbilanz weniger passiv zu machen, ebenfalls wie natürlich die Beförderung der Seidenkultur im Banate und im südlichen Theile des Königreiches Hungarn zur Sprache kam, so wurde beschlossen, Ihre Einsichten in diesem Fache in Anspruch zu nehmen und Ihre Vorschläge ab zu warten. Die Grösse des Kapitals, welches auf diesen Zweig zu verwenden kommen kann, wird die Finanzverwaltung nicht abschrecken wenn der Nutzen im Voraus ewident gemacht sich darthun lässt... Die Finanzverwaltung erwartet sich von Ihrer Güte, die Sammlung aller in diesem Fache in Hungarn erschienenen Schriften gegen Vergütung der Kosten mit Ihrer einsichtsvollen Beurtheilung. Was Euer Wohlgeboren mir übrigens von Vorschlägen zu Industrial-Anstalten vertrauen wollen, soll in treue Hände gelangen. Euer Wohlgeboren dürften es vielleicht nicht beschwerlich finden, Ihren Vorschlägen sogleich eine Aktenform zu geben und sie unter Berufung auf mein Schreiben an die Finanzhofstelle zu richten.“ Jellemzõ, az a kérédés, amit egy mellékelt cédulán intéz Schediushoz: „Noch eins! Wenn die Babrica wirklich ein so kostbarer und *gesunder* Pfeffer ist, als Sie mich versicherten, wie kommt es, das der stärkste Zug des Pfeffers — nach Hungarn geht?“

Schedius a legnagyobb készséggel vállalkozik a feladatára és csak gyengékedésére való tekintettel kér rövid haladékot: ... es wird mein grösstes Bestreben dahingerichtet sein den blos auf das allgemeine Beste abzielenden Wünschen einer hohen Finanz Hofkommission und Sr. Exc. des würdigen Chefs derselben in allen von Ew. Hochgeboren berührten Rücksichten nach meinen Kräften sobald als möglich zu entsprechen. Bey dem höchstschmerzlichen Gefühle, das mich immer ergreift, so oft ich über die für die ganze Monarchie nachtheiligen Unvollkommenheiten und Mängel der Industrie in Ungarn nachdenke, konnte mir nichts erfreulicher seyn als die Gelegenheit mir dargeboten zu sehen wo ich meine Beobachtungen und Combination über diesen Gegenstand Männern vorlegen kann, deren tiefe Einsichten und über alle

kleinlichen Rücksichten erhabener Charakter das vollkommene Vertrauen erregen und damit die grösste Hoffnung einer wohlthätigen Erhellung dieser Schattenseite des Königreichs Ungarn und der österreichischen Monarchie überhaupt gewären.“⁷⁶

Már az eddigiekből látható, hogy a bécsi udvar tervei, a központi gondolat irányítása alatt szellemi és gazdasági fejlődésnek induló tartományok együttműködésére igen szépen haladtak a megvalósulás felé. Magyarországon általánosan olvasták a bécsi lapokat („Annalen“, „Vaterländische Blätter“) és Bécsben is értesülve voltak a magyar viszonyokról. A közigazgatás szervei révén, személyes kapcsolatok is voltak a két főváros között. Nagy lépést jelentett a vezető-egyénségek közeledése szempontjából az 1809. év, mikor a bécsi társaság nagy része Magyarországra menekült Napoleon elől. Itt a pesti vendégszerető házakban hosszabb-rövidebb ideig időzve alkalmuk volt a magyar viszonyokkal közelebbről megismerkedni.⁷⁷ Hormayr, Gentz, Collin és Schlegel Frigyes voltak ez alkalommal a bécsi szellemi élet vezető alakjai közül Pesten. Természetes, hogy Schedius valamenynyit megismerte és ekkori szellemi irányára igen jellemző a velük való kapcsolata.

Pesti tartózkodása alatt Schlegel jutott vele közelebbi viszonyba, azonban kapcsolatuk úgyszólván teljesen a közvetlen érintkezés idejére szorítkozott. Pedig az esztétika és az irodalomtörténet elég érintkezési pontot szolgáltatathatott volna későbbre is, azonban Schedius érdeklődése ekkor már távol volt a tisztán irodalmi és esztétikai kérdésektől s így Schlegellel való találkozása csak rövid ideig tartó irodalmi, illetőleg még inkább nyelvészeti érdeklődésre vezetett nála. Schlegel érdeklődésének központjában ugyanis ekkor éppen az összehasonlító nyelvészet volt és természetes, hogy Pestre érkezve első dolga volt magyar nyelvmester után nézni. Schedius Horváth Istvánt küldi hozzá, kinek tudományos haladását nagyon a szíven viselte és hasznos útmutatásokat

⁷⁶ Levele Bécsben: National Bibliothek. Autographensammlung. Schedius XIII. 24.

⁷⁷ I. Bleyer Jakab: Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. Bp. 1910. 7. l. kk.

várt számára Schlegeltől. Hatása alatt úgylátszik Schedius is elkezdett a nyelvészettel foglalkozni és teljesen magáévá tette Schlegel álláspontját. Szinte vak lelkesedéséről Horváth István is tanuskodott egy Szemeréhez intézett levelében: „Képzeld őtet Schedius imádtan imádja, pedig Schlegel Schediusal tudományra nézve nem mérkőzhetik.“⁷⁸

Schedius főleg Schlegel legújabb könyvével foglalkozhatott (Über die Sprache und Weisheit der Indier 1808.), melyben ez a nyelveket flektáló és agglutináló csoportokra osztja. Az inflexió, tökéletesebben fejlett indogermán nyelvekkel szemben Schlegel szerint a magyar az affixumos nyelvekhez tartozik. Schlegel sokat vitatkozott ezen Horváth Istvánnal, akitől több új szempontot kapott. Schedius, aki maga nem volt nyelvész, nem hatolt különösebben a kérdés mélyére csak eddigi nyelvészeti nézeteit egészítette ki a Schlegeltől hallottakkal. Révai Miklóshoz, a nagy magyar nyelvtudóshoz már régebben barátság fűzte (erről tanuskodnak Révainak hozzá intézett levelei⁷⁹) s nyelvészeti kérdésekben is az ő álláspontjához csatlakozott. Valószínűleg az ő hatására lehet visszavezetni, hogy a magyar nyelvet határozottan keletinek tartotta, melynek szelleme, hangzása és egész felépítése eltér az európai nyelvekétől. Ezt hangoztatja az „Annalen der Österreichischen Literatur“ 1802. évfolyamában megjelent Himfy bírálatában is, melyben csaknem kizárólag a nyelv szempontjából ismerteti a művet és a versek jövődőbeli fordítójához így szól: „wir müssen ihn bitten vor erst zu versuchen wieviel abendländische Sprachen von dem Feuer und dem Schmelze der orientalischen (unter welchen die ungarische Sprache eben so gut gehört als die persische) vertragen können, ohne zu flammend, zu üppig, zu überladen und wieviel sie davon entbehren können, ohne zu kalt, zu arm, zu nackt zu werden.“⁸⁰

Schedius az ekkor meginduló nyelvújítási harcból sem vette ki különösebben részét. Nem csatlakozott egyik párthoz sem, csak Schlegel nézetét hajtogatta állandóan a nyelvek

⁷⁸ Kazinczy lev. VII. 50. l.

⁷⁹ A leveleket l. a M. T. Akadémia levéltárában: M. Irod. lev. 4 r.

⁸⁰ Annalen 1802. 67. l.

keleti vagy nyugati szelleméről. Elevenen ír erről Kazinczy több levelében is. Így Kis Jánosnak: „Az egészen előregedett Schedius holmit beszélt az Orientalizmus és Occidentalizmus felől, czifrán, de üresen. Miben áll az Orientalizmus? A szóokban? A szók hajtogatásaiban? Összefűzésekben? A forró képekben, figurákban? Vagy ő akada el, s nekem ez látszik, vagy én nem értettem. Azt fogadta, hogy gondolatjait papirosra teszi. Szemere azt mondja, hogy mindig ígér olyat, de az olyat soha nem teljesíti.”⁸¹ Kazinczy nyelvújításában Schedius úgy látszik azt látta, hogy a keleti típusú magyar nyelvet a nyugatiak mintájára akarja fejleszteni és ezt nem találta összeegyeztethetőnek a nyelv belső törvényszerűségével. Erről folytatott eszmecseréjükről is ír Kazinczy Kölcsénynek: „Schedius a theaterbe jőve hozzám. Másnap meglátogattam. Haben Sie meine philologische Excursion von Dayka und Báróczy gelesen? — Ja. — Erinnern Sie sich, was ich dort gesagt habe? — Recht sehr wohl. — Was halten Sie davon? — habe ich recht, oder die Puristen? — Billengett. Azt mondta, igen és hogy nem. — Die ungarische Sprache ist eine orientalische Sprache und Sie wollen sie zum Occidentalismus ziehen. Jó szándék, de azt úgy kell tenni, mint midőn az ötvös olvaszt össze két metallumot. Nem mint midőn a fugok kilátszanak. Csendesen hallgatám fecsegését...”⁸²

Természetes, hogy a nyelvújítók számára nem ez a teljesen önkényesen felállított elméleti meggondolás volt a probléma és találóan jegyzi meg Kölcsény, hogy „ha Schedius magyarul írna senki inkább nem neologizálna mint ő.”⁸³

Schedius azonban ekkor valóban még nem igen írt magyarul s nyelvészeti nézeteiről tervezett cikke is csak ígéret maradt. Sőt a nádor kívánságára ekkor fordította németre Kisfaludy Sándor „Hazafiúi szózatát”-t.

A romantikusok pesti látogatása egyidőre csak szorosabbra fűzte viszonyát a bécsi törekvésekhez, mint ez különösen Hormayrral folytatott levelezéséből kitűnik. 1809-ben

⁸¹ Kazinczy levelezése XIII. k. 504. l.

⁸² Kazinczy lev. XIII. 562. l. Ugyanilyen értelemben tehetette Schedius azt a sokat emlegetett megjegyzést, hogy a magyar nyelv „incapax culturae.” l. Kazinczy lev. III. k. 6. l.

⁸³ u. o. XIII. 19. l.

Hormayr⁸⁴ is élvezte Schedius vendégszeretétét, erről 1810 január 10-i levelében hálásan emlékezik meg. Egyben kéri, hogy újonnan megindított folyóiratát az „Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst“-ot cikkeivel támogassa.⁸⁵ „Mit Freuden benütze ich die Gelegenheit des nach Ofen abgehenden geheimen Archivar — Officialen Emmert.⁸⁶ um Ihnen vollste Dankbarkeit für die vielen frohen Stunden, welche ich in Ihrer Gesellschaft zugebracht habe. — (!) Möchte uns doch bald eine frohere Gelegenheit wieder zusammen führen und ich neuerdings Zeuge seyn können des schönen und seltnen Vereins weitverbreiteter Erudition und der liebenswürdigen Formen, Ihnen Beweise geben können von jener unveränderlichen Hochachtung und wahren Ergebenheit zu der ich mich gegen Sie bekenne. Sie wissen, dass die äusserst beunruhigenden Nachrichten welche ich in der Hälfte Novembers von meiner Familie aus Wien erhalten hatte, meine Abreise über Hals und Kopf beschleunigten. Von dem Herrn Geheimen Rath Baron von Podmanitzky konnte ich nur schriftlich und vom Grafen und der Gräfin Vinzenz Batthiány, weil eben dazumal beyde krank lagen, gar nicht mehr Abschied nehmen. Ich bitte Sie mich diesen hochverehrten Freunden ins Gedächtnis zurückzurufen. Ich warte nur auf das Erscheinen der Fortsetzung meines österreichischen Plutarchs, um selbst an sie zu schreiben. Ihnen, verehrter Herr Professor schliesse ich inzwischen eine Übersicht und die ersten Blätter einer Zeitschrift bey, die ich mit noch einigen andern Litteratoren hier herausgebe, und die für die wenigen Tage ihres Erscheinens schon ein erstaunliches Glück gemacht hat. Sie können sich wohl denken, wie unendlich willkommen mir irgend welche, auch noch — kurze Beyträge von Ihrer Hand seyn müssen. Auch würden bedeutende Winke und Geisselstreiche über Vorfälle und Gebrechen der neuesten Tage gar sehr an ihrem Platze

⁸⁴ Hormayr József báró a bécsi hazafias törekvések egyik főirányítója. V. ö. Joseph Wihan: Matthäus von Collin und die patriotisch-nationalen Kunstbestrebungen in Österreich zu Beginn des XIX.-ten Jahrhunderts. Euphion 1901. E. H. 5., 93—199. l.

⁸⁵ Levele a M. T. Akadémia levéltárában: M. Irod. lev. 4 r. 154.

⁸⁶ Emmert Ádám József képzett zenész, l. Wurzbach i. m. IV. 35. l.

seyn, da ich fest entschlossen bin einen gewissen Grad der Freimüthigkeit mir durchaus nicht abstreiten zu lassen.“

Schedius minden valószínűség szerint megigérte részvételét s hamarosan személyes tárgyalásra is nyílt alkalom, mert éppen akkor hívták a selyemtenyészés ügyében Bécsbe. Hogy azonban valóban írt-e Schedius valamit az „Archiv“-ba, azt nem lehet megállapítani, mert az első évfolyamokban, majdnem az összes cikkek névtelenül jelentek meg.

1813-ban Hormayr elfogták és Munkács várában tartották őrizet alatt,⁸⁷ úgyhogy csak 1815-ben vehette ismét át az „Archiv“ szerkesztését. Ekkor ismét felveszi Schediussal az érintkezést: „Obwohl mein unvergesslicher Graf Nepomuk Mailath mich vor geraumer Zeit ihres Andenkens, ja sogar ihrer gütvollen Mitwirkung für mein Archiv verzeichnet hatte, glaubte ich mich dennoch von Ihnen, verehrungswürdigster theuerster Freund! welchem ich vor Sieben Jahren so viele frohe und lehrreiche Stunden zu danken hatte, schon ganz vergessen als mich ihre lieben Zeilen vom 28 Juny auf allerangenehmste überraschten. Einerseits sind mir selbe ein ungemein werthes Andenken ihrer überaus schätzbaren Freundschaft, anderseits waren Sie von einer Gabe begleitet, deren ganzen ausgezeichneten Werth ich sehr wohl zu schätzen weiss, sowohl ihres gediegenen und äusserst merkwürdigen Inhaltes wegen aber auch weil ich dadurch hoffen darf mit einem Manne in Berührung zu kommen, wie Gregor von Berzevitz,⁸⁸ dessen hohen Werth Ich seit lange schätze. Empfangen sie dafür meinen vollsten tiefgefühlten Dank.

Anfangs verflossenen August übernahm ich selbst wieder die Redaction meines nun schon im siebenten Jahre blühenden Archives post varios Casus post tanta discrimina rerum. Es hat seit der Zeit um mehr als 400 Leser zugenommen. Ich

⁸⁷ Hormayr hazafias szereplése az 1809-i tiroli felszabadító háborúban és Napoleonnal szemben elfoglalt ellenséges magatartása, 1813-ban az osztrák-francia alliance következtében kedvezőtlen szint kapott, ezért államfogságba vetették, ahonnan csak Napoleon lemondása után szabadult ki. V. ö. Wurzbach i. m. 279. l.

⁸⁸ Berzeviczy Gergely földbirtokos, közgazdász. Életét l. Gaál Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei. Bp. 1902. — Schedius valószínűleg Berzeviczy egy cikkét küldte Hormayrnak.

darf sagen, dass es nicht nur in Österreich sondern bei dem tiefen Sinken der Journalistik im deutschen Süden und Norden keinen unbedeutenden Platz behaupte. Leider war Ungarn und alles Ungarische von jeher eine grosse Lücke in derselben. Die Waffe der Publizität ist eine mächtige Waffe und wo wäre sie nötiger als gerade in Ungarn. Ein gemischtes, in der Hauptstadt erscheinendes Journal, das nicht in Ungarn herauskommt, sich nicht bloß mit Ungarn beschäftigt, taugt ganz vortrefflich hinzu! Wie manches Werk der Finsternis kann da ans Licht gerissen, wie manche Verfolgung beschämt, wie manches schlummernde Talent mächtig geweckt werden? Könnte ich Ihnen doch mündlich sagen, wie sich über den ungarischen National-Charakter meine Begriffe fast bis zur wehmütigen Rührung umgestimmt haben seit meinem letzten nicht glücklichen vier-monatlichen Aufenthalt im tiefsten Ungarn, in Munkács, wo ich unzählige Beweise wahrhaft ritterlicher Teilnahme erhielt. Eben meines Archives wegen wendete ich mich, da ich ihre Stimme solange nicht vernahm, durch den Grafen Majláth unmittelbar an Gregor Berzevitzy, an Franz Kazinczy, an Baron Medniansky Neutraer Comitatz, (!) an Professor Rumi etc. Erweisen Sie doch mir und meinem Journale die Freundschaft mir an handen zu gehen, welche Männer ich noch für meine Zeitschrift zu gewinnen trachten soll? Da ich Ungarn ganz vorzüglich im Auge behalten möchte, würde ich mich in jede billige Bedingnis einlassen und sogar den Raum des Journals erweitern, wenn ich auf genugsame Beiträge in die Dauer rechnen könnte. Möchten doch Sie theuerster Freund so ausgezeichnet durch ihre Kenntnisse, so reich an Verbindungen wenigstens für den Anfang den Mittelpunkt dessen bilden, was sich in Ungarn zu Nutz — und Frommen meines Journalles sammelt. Sollte Graf Vinzenz Batthiany, welchem und der Gräfin ich mich vielmahl empfehle, nicht zu bewegen sein zu einer Zusammenstellung seiner vortrefflichen Ansichten über das Verhältniß des ungarischen Handels zum Welthandel und über die Mittel Ungarns Flor dadurch zu erheben. In der Zips, die ich bei einer Gelegenheit in seltsamstem Incognito durchreiste vieles gesehen, viele gesprochen habe,

sind ganz vortreffliche Männer, aber ich weiss nicht einmal ihre Ulocation genau genug, um Briefe sicher an sie zu adressieren. Was macht Kissfaludi? Schreiben Sie mir doch auch ein Wort über ihre gegenwärtige Beschäftigung und über ihre lebenswürdige Familie. Ein *gelehrtes Österreich* herzustellen ist eine der Hauptangelegenheiten meines Archives. Auch dieses empfehle ich Ihnen besonders, kurze biographische Notizen von Ihnen selbst und von anderen ausgezeichneten Männern würden mir höchst willkommen sein. Durch den Überbringer dieses, Herrn von Müller beim Generalkommando werde ich Ihre gefällige Zuschriften immer sehr schnell und sicher erhalten und obwohl Sie den nächsten Brief von mir wahrscheinlich von Wien erhalten, bitte ich Sie gleichwohl noch nach Brünn zu adressieren.“⁸⁹

Hogy mennyiben teljesítette Schedius Hormayr kéréseit, azt nehéz megállapítani. Hormayr irodalmi hagyatéka elhaladt; Schediustól egyetlen hozzá intézett levél sem található. Gróf Majláth Kazinczyhoz intézett levelében⁹⁰ említi ugyan, hogy Schedius is megígérte részvételét és ő ezzel támogatja kérését Kazinczyhoz, hogy szintén segítse Hormayrt vállalkozásában. Azonban az Archiv 1810–20-ig terjedő évfolyamaiban nincs közlemény Schediustól, még csak olyan chiffre alatt sem, mely esetleg ő rá engedne következtetni. Pedig a folyóirat különösen 1815-től kezdve valóban intenzíven foglalkozik Magyarországgal és magyar munkatársai is mind többen lesznek. Berzeviczy Gergelyen kívül, kit mint a fenti levél mutatja, Schedius hozott össze Hormayrral, igen sok közlemény szerepel Rumytól, gróf Majláthtól és báró Mednyánszky Alajostól.

Ismerve Schedius és Hormayr baráti viszonyát nem valószínű az a feltevés, hogy Schedius ismét csak elvállalt valamit és mégis csak ígéret maradt az „Archiv“-ban való közreműködése. Sokkal valószínűbb, hogy ügyesen kitért a feladat elől, mert ekkor már nem „ein gelehrtes Österreich“ lebeggett

⁸⁹ A Brünnből 1816. júl. 13-án kelt levelet l. a M. T. Akadémia levéltárában: M. Irod. lev. 4 r. 154.

⁹⁰ Kazinczy lev. XIV. 267. l.

szeme előtt, mint azt Hormayr levele említi, hanem a magyar nyelv és irodalom kiművelése. Teljesen az akkor meginduló „Tudományos Gyűjtemény” előmunkálatainak szentelte erejét, s ennek első számában megjelenő cikke szinte szimbóluma annak a lelki változásnak, melyen ezekben az években átment s melynek most fordulópontjához érkezett.

IV. SCHEDIUS A MAGYAR NEMZETI REFORMTÖREKVVÉSEK SZOLGÁLATÁBAN.

A XIX. század második évtizedében már kialakulóban van a pesti irodalmi élet. Az írók előtt nyitva állanak az előkelő főúri házak is s így lassan a különböző felfogású és irányú szellemek találkoznak.¹ Különösen kitűnt gróf Teleki László királyi táblabíró háza, melynek rendes vendégei voltak Jankovich Miklós a gazdag régiséggyűjtő, Horváth István és Fejér György. Megfordult itt Virág Benedek, Kulcsár István, Fáy András, Szemere Pál, ifj. gr. Teleki József és Schedius is tagja volt ennek a társaságnak. Gyakran éles viták keletkeztek, melyekben, — mint Toldy Ferenc mondja — Szemere élesen, Schedius símán vett részt. Egy másik sokat látogatott ház a Kulcsár Istváné volt, hol a vidéki írók is megfordultak. Helmeczy Mihály, Kazinczy, Ungvárnémeti Tóth László és Kisfaludy vitték itt a szót. Vitkovits Mihálynál is alakul egy kis kör, melyben főleg írók vesznek részt és különféle irodalmi kérdéseket vitatnak meg.

Érdekes apróságokat örökít meg ebből a társaséletből Kazinczy levelezése, melyből egyuttal kitűnik a németnyelvű és gondolkozású Schedius igyekezete, hogy a magyar szellemű társaságba teljesen beleilleszkedjék, bár e törekvésekben nem egyszer komikussá is válik. A magyar nyelvet ugyan gyermekkorától ismerte, de igen valószínű, hogy rendszeresen csak ebben az időben kezdett magyarul beszélni és így különösen a költői nyelv finomságai iránt, melyre ebben a fellendülő korban költőink olyan büszkék voltak, nem sok érzéke volt. Szemere említi Kazinczynak, hogy Schedius a neki felolvasott szonettekben nem vette észre,

¹ I. Toldy Ferenc i. m. 212. l., v. ö. Farkas Gyula: A magyar romantika. Bp. 1931. 48. l. kk.

hogy azok mértékesek.² Máshol meg egy érdekes jelenetet ír le: „A Holmi K. Megítéltetéseit Schediusnak Horvátunk szállásán a Triász jelenlétében olvastam fel. Nem szólott semmit az accentuált és quantitások nyelv felől. De világos, hogy azt hitte, hogy a magyar nyelv accentuált nyelv és nem quantitások s Himfyt az accentuált német nyelv, prosodiájának fő törvénye s fundamentoma a gyökér accentus szerént így scandálhatta: Mint a — vādak — az ér — dőben — A há — lāk à — vízekben — Máda — rāk a — léve — gőben — És ő — zēk a — berekben. Vigan léjtve *fútkarózza* Űztem kicsiny bájaim. S innen támadt az a hite, hogy Himfy trochaicusokban van írva“.³

Egy más alkalommal Berzsenyi volt a beszéd tárgya: „Professor Schedius a Közelítő Telet declamálta, a Báró⁴ pedig közben-közben glosszálgata, kérdezte s Schedius felele p. o. hogy bimbaja ex bimbó, mint ajtaja, hintaja, bírója.“⁵

A Kritikában Schedius igyekezett bizonyos középutat megtartani, hogy senkit se bántson meg: „A báró a sokság után itéli a versek becsét. Említém, mit mond Schiller Bürger rezenziójában, Schiller pro domo sua, mond. De Schedius mosolyga, úgy t. i., hogy azon mosolygás mind a bárónak, mind Schillernek javallás és nem javallás egyben volt ad formam: felül is, alul is, benne is.“⁶ Ez ellen a határozatlanság ellen Kazinczy többször élesen kikelt: „Én Pesten ismerek egy igen nemes lelkű embert, de aki olly gyenge, hogy sohasem tudja, hogy feketét fog-e mondani annak az embernek, a ki belépend hozzá, vagy fejért, mert nem tudja, hogy az fejr-e vagy fekete. De ime nyílik az ajtó s egy szabad fejű ember lép be s így ő is szabad, most egy setét lélek lép be s ő is setét. Még a setét nem méne el tőle, s már ismét jó egy nem setét; s így ő sem nem setét sem nem világos s ez még szenvedhető, ha csak negative van. De bezzeg mikor osztán nyakon kapja a

² Kazinczy lev. X. 152. l.

³ u. o. 211. l.

⁴ br. Prónay Sándor.

⁵ Kazinczy lev. XIV. 302. l.

66

megbántott gőg s annak érzése, hogy más halad, holott ő vesztegel“.⁶

Azonban éppen Schediusnak ez a jellemvonása tette lehetővé, hogy a legkülönbözőbb irányú írókkal is baráti viszonyban legyen és így a nyelvújítás, az írói és hazafias felfogás körül vívott legélesebb harcokban is megőrizte tekintélyét és közkedveltségét minden párt hívei előtt. Néhány gúnyos megjegyzést tesznek rá ugyan emiatt, főleg a szélsőségesebb elemek, de mivel semmilyen téren nem volt vezető egyéniség, ez sem neki, sem a társaságnak, melyben élt, nem tünt fel különösebben. Schedius ebben az időben már a tekintélyes, minden oldalról elismerést élvező, de éppen ezért semleges egyéniség, aki a kormány és a vezetőkörök teljes bizalmát bírja, sok irányú összeköttetése van s mintegy természetesen, hogy neve ne hiányozzék egy hazafias, vagy irodalmi megmozdulás, egyetlen előkelő társaság névsoráról sem.

Ilyen alapon foglalt helyet Schedius a „Tudományos Gyűjtemény“ szerkesztőségében is, mely az ekkor még nagyon ellentétes irányú magyar tudós- és íróvilágot akarta valamiképen egyesíteni.⁷ A katolikusokat Fejér György prépost, a lutheránusokat Schedius, a kálvinistákat Pethe Ferenc gazdasági író képviselte, kiknek személyében nemcsak különböző vallási felfogás, hanem ellentétes hagyományú műveltség és különböző származás is találkozott. Kazinczy nem nagy bizalommal nézi a vállalkozást és gúnyosan „nem szent Háromságnak“ nevezi a szerkesztőket.⁸

Az ellentéteket ekkor még csakugyan nem lehetett át-
hidalni; ennek jellemző bizonyítéka az is, hogy a sima mo-
dorú és ellentéteket lehetőleg kikerülő Schedius egy évnél
tovább nem vett tevékeny részt a Tudományos Gyűjtemény
szerkesztésében, sőt cikkei sem szerepelnek a későbbi év-
folyamokban. Kazinczy tehát azt is helyesen megjósolta,
hogy Schedius „csak névvel lesz Redaktor.“⁹

⁶ Kazinczy lev. XVI. k. 194. l.

⁷ l. Farkas Gyula i. m. 90. l. kk.

⁸ Kazinczy lev. XV. 166. l.

⁹ u. o. XVI. 138. l.

Cikkei és vitája, melyekkel a T. Gyűjtemény hasábjain szerepel, igen jellemzőek az egész kor szellemére, Schedius egyéniségére és ekkori szereplésére is.

Az első kötetben akkor sokat vitatott kérdésről értekeznek: *A Nemzetiségről*.¹⁰ A felvilágosodás felfogása, mely a nemzetet az állammal azonosította, akkor már kezdett háttérbe szorulni. A mindenütt felébredő nemzeti öntudat megmutatta, hogy a nemzeteket nem az országhatárok, és a kormányzat, hanem belső erők alkotják és tartják össze. Ezt a gondolatot, melyet Herder vitt be hatalmas erővel a köztudatba, Schedius is magáévá teszi, anélkül azonban, hogy a felvilágosodás mechanisztikus elméletével végleg leszámolna, vagy az új álláspontot a régitől pontosan elhatárolná. Értekezésén látszik, hogy a probléma még nincs tisztázva, még keresi a fogalmakat, a pontos meghatározásokat és azt a módot, mellyel a nemzetek szerves fejlődéséről szóló tanítást a régi társadalmi szerződés általánosan elfogadott keretébe bele lehet illeszteni.

Mint igazi neohumanista ezt a cikket is a klasszikus irodalomra és bölcselőtre való visszapillantással kezdi és röviden bemutatja, hogy „a Nemzet, Nép, Ország (Status)” fogalmakat, melyek ma annyi zavart okoznak, egyik régi filozófus sem határozta meg kellőképpen. Az újabbak közül Montesquieuvel az élükön a felvilágosodás íróit említi, kik közül Villers francia író közelíti meg legjobban a valóságot, azzal az elmélettel, hogy az erőszaktól való menekedés és a szükséges dolgok könnyebb megszerzésének kívánsága bírta rá az embereket, hogy többen egy társaságot alkossanak. Idézi még a felvilágosodás állambölcséletének néhány közismert íróját Zimmermant, Bonstettet¹¹ és másokat, majd rátér saját elméletének ismertetésére. A nemzet az emberek olyan egyesülése, melynek „minden utóbbi határozatai csak a társaságnak önnön belső vóltából, vagyis maga erejéből s

¹⁰ Tudományos Gyűjtemény. 1817. I. 57—61. l., v. ö. Szekfű: Iratok. 10. l. kk. és 97. l. kk.

¹¹ Villers: Über die Universitäten und öffentlichen Lehranstalten im prot. Deutschland. Übers. v. Hagen. Lübeck, 1808. J. G. Zimmermann: Vom Nationalstolze. 1752. C. v. Bonstetten: Über Nationalbildung, Zürich 1802.

természetéből fejlődhettek ki.“ Tehát a nemzet „nata est non facta.“ „Ha pedig olyan egyességeknek tagjai nem költsönös hajlandóságból s belső erővel, hanem más idegen külső hatalom által öszve szerkesztettek úgy, hogy a társaságnak minden következő modificatiója s kimiveltetése tsak abból a külső kútfőből származott, azt Népnak (Volk, populus) nevezzük . . . Valamint pedig a természeti (physikai) testeket orgánosokra és orgántalanokra (organische und anorganische) felosztjuk, szint' úgy a moralis testek (vagy corporatiók, társaságok) között is azt a különbséget találjuk. A' Népek tudni illik az orgántalan testek, a' Nemzetek pedig igen-is orgánosok.“ Amint a szervetlen fizikai testek csak mechanikus halmazok, aggregatumok, úgy a külső hatalom által összetartott népek is csak ilyen masszák. A szerves testekben ellenben belső életprincipium van, mely a változásokat önmagából hozza létre és a sérelmeket önként kiveti magából. Ugyanez áll a nemzetekre is: „A Nemzetben pedig az orgános erő vagy élet principiuma, áll a Nemzet lelkében. (National-Geist) azaz: tagjainak és részeinek azon erányozásaikban, amellyeket a Nemzet első eredetétől és szinte nemzésétől fogva az akkori környüállásokhoz képest kapott és azután állandóul követett.“

Érdekes visszhangot keltett ez a cikk a magyar íróvilágban. Vázlatos ismertetése is mutatja már, hogy Schedius nemcsak a felvetett probléma újszerű megoldásának nehézségével küzdött, hanem a megfelelő kifejezésekben szűkölködő magyar nyelven is nehezen fejezte ki magát, hiszen csak nemrégiben kezdett el magyarul írni.

Igy érthető Kazinczy megjegyzése Rummyhoz: „Den 1. Band des Tud. Gyűjtemény erhielt ich durch die Post. Schedius hat darin einen Aufsatz, in dem er die Idee des Nationalismus entwickelt. Ich habe während des Lesens dieses Aufsatzes geschwitzt und ihn doch schwer gefasst. Auch ist mir alles fast so schwer verständlich, wie einem Somogyi mein Ossian seyn kann. Und doch klagen diese Herren, dass ich unverständlich schreibe.“¹²

Egy másik alkalommal gróf Dessewffy József jegyzi

¹² Kazinczy lev. XV. 112. l.

meg, hogy „A Nemzetiségről írott darab tárgyának mélysége zavarba láttatik hozni szerzője képzelődését.”¹³

De a kritika sem fogadta több jóindulattal a dolgozatot. A bécsi „Chronik der österreichischen Literatur“ a nála szokott éles gúnnnyal megváltoztatja Schedius szavait, melyekkel cikkét befejezte és „Sapienti sat” helyett sokatmondóan írja: „Verfasser schliesst seinen Aufsatz mit der Formel: *Sapienti pauca*.”¹⁴ Az ismertetésben pedig mosolyog a szerzőnek magasra célzó törekvésén, mely nem kisebb dologra irányul, mint az eddigi összes téves nézeteket eloszlatni és „die gesamte gelehrte Welt mit richtigen, deutlichen und vollständigen Begriffen von Nation und Nationalität zu beschenken.”

A „Chronik” állásfoglalása teljesen érthető. Az osztrák összbírodalom gondolatának szolgálatában álló folyóirat, melynek alcímében is ott volt „für den österreichischen Kaiserstaat,” természetesen nem fogadhatta szívesen, hogy az igazán csak külső erő által összetartott „Gesamtmonarchie”-t Schedius megállapítása szerint nem lehetett a *nemzetek* közé sorozni. Azonban Schedius ekkor már teljesen a nemzeti gondolat híve lett, s irányváltoztatását, mely a viszonyok és a korszellem hatása alatt következett be, igyekezett elméletileg is megmagyarázni. Elméletét a nemzetiségről, melynek csirái a Tud. Gyűjteményben megjelent cikkben már megvannak, lassan teljesen kiépítette és beleillesztette filozófiai rendszerébe.

Latinnyelvű esztétikájának megjelenése után két évvel az ott lefektetett alapelveket a tapasztalat másik területén is akarja érvényesíteni, mintegy igazolva álláspontját, hogy a világon minden az anyag és az erő dualizmusán, illetőleg ezeknek belső és egyenlő arányú kapcsolatán alapul. 1850-ban az egyetem újjáalakításának ötvenedik évfordulója alkalmából államelméletét ismerteti, *De notione atque indole organismi tamquam principii monarchici per universam naturam vivam vigentis commentatio* (Budae 1830) című ünnepi előadásában. Ebben a Tud. Gyűjteményből ismert, a nemzetiségről szóló dolgozatának gondolatait illeszti bele szer-

¹³ u. o. XV. k. 146. l.

¹⁴ Chronik. 1817. 29. sz.

vesen filozófiai rendszerének épületébe. Gondolatmenete itt is éppen olyan elvont és önkényes, mint esztétikájában, azonban mégis érdekes egyrészt merész spekulációja, másrészt az államformára és a trónöröklésre levont következtetései miatt. Először is a szervezet (organizmus) mibenlétét határozza meg, mely, mint láttuk, nem más, mint a matéria és a potencia önkéntes, belső törvényszerűségeiből fakadó arányos kapcsolata. Finom megkülönböztetésekkel vezet fel ezután a legalacsonyabbrendű természeti vegetatív és animális szervezettől a pszichikai organizmusig, mely a testből és lélekből álló emberben jelenik meg. A szervezetek ranglétráján, azonban ez még nem az utolsó fok, mert bizonyos belső ösztön az emberi egyéneket is további szervezetek alkotására készíti. Így jönnek létre először a kisebb társaságok, majd a nagyobb egyesülések, végül az államok. A fejlődésnek ezt a lépcsőzetes menetét itt azután a végtelenbe irányítja, azaz legalább is a tapasztalható mindenség határáig terjeszti ki: „Ultra haec autem simili propensu altiores gradus organicae perfectionis concipere licet, quos nempe cum in humanarum societatum omnium communione, quo *genus humanum* continetur, tum porro quoque in cunctorum mundi corporum caelestium complexu ac compage tota, quae *Universi* nomine venit cernimus.”¹⁵ A világ tehát az organizmusok szépen rendezett hierarchikusan fölépített összessége. Szokásától eltérőleg Schedius itt gyakorlati következtetéseket is von le szépen megkonstruált elméletéből. A szervezetek vázolt törvényei az államra is vonatkoznak, tehát a matéria (itt az alsóbbrendű szervezetek) és potentia (az őket egyesítő kormányzó elv), egyesülésének egyenlőnek (aequalis) és bensőnek (intima conjunctio) kell lennie. Az első azt jelenti, hogy egy főerőnek kell a többi szervezen maga alá rendelni, úgyhogy az államszervezetben egy központi erő rendezze a benne foglalt alacsonyabb rendű szervezetek (egyesülések és egyedek) viszonyát egymáshoz és önmagához. Ebből következik, hogy a *monarchikus elv* a jól rendezett állam virágzásának egyik alaptörvénye. („Quo ipso *Principium monarchicum* Civitatibus et Regnis ad vitam

¹⁵ De notione atque indole. 24. 1.

plenam floremque adducendis et diutissime conservandis *necessarium* aperte designatur.¹⁶⁾ Másik fontos követelmény, hogy a kapcsolat *belső legyen*. Az állam szervezetére vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy tagjai egy nemzetből származnak, ezt nevezik nemzetiségnak. („Intimam vero conjunctionem, quam natura sola gignit inter Organismos inferiores mutuo nexu iungendos illud vinculum praebebat, quo homines *eadem gente nascentes* natiue continentur quod *gentilitatem, nationis ingenium* appellare licebit, alii recentiore vocabulo *nationalitatem* vocant.”¹⁷⁾

Kár, hogy Schedius már nem fejti ki bővebben, mit tart egy nemzetből való származásnak, mert így mégsem tisztázódik az a kérdés, hogyan fogta fel pl. a magyarországi németiségnek a magyar nemzethez való viszonyát. Ezen a téren megelégedett annyival, hogy magát a nemzet tagjának érezte és egész működésében azt juttatta kifejezésre. Pályája elején a felvilágosodás szellemében az állam jelentette számára a nemzetet, mint ezt már láttuk; később szinte észrevétlenül a magyar nacionalizmusra tolódott a nyomaték; ez annál könnyebb volt, hiszen a családnak magyar nemessége volt és Schedius használta is címét. Pest megye nemesei sorába már 1806-ban hivatalosan felvették és kihirdették.

Igen érdekes még dolgozatának utolsó megállapítása, a főhatalom öröklésének módjáról. Az eddig megállapított, a természet életéből vett törvények szerint természetes, hogy a szervezetek fennmaradását nem lehet önkényesen biztosítani, hanem csakis belső erejük állandó átszármaztatása tartja fenn őket. Ugyanígy az államok életét is csak a felsőbb összetartó erő folytatólagossága, vagyis az öröklés alapján való trónutódlás biztosítja. („Quae denique inter Organismos inferiores et Potentiam superiorem intercedere debet conjunctio interna organica ea *tantum Successione naturali haereditaria Imperantis* obtineri potest, quae nativam, perennem necessitudinem organicam inter Principem civesque eiusdem societatis publicae procurat.”¹⁷⁾

Ennek a rövid, de érdekes kis műnek is az lett a sorsa,

¹⁶ u. o. 25. l.

¹⁷ u. o. 26. l.

mint Schedius esztétikájának: elvont fejtegetései és latin nyelve miatt a szélesebb körök egyáltalán nem vettek róla tudomást, s az egykorú irodalomra és közvéleményre semmi hatással nem volt. Nem is igen olvashatták mások, mint az egyetemhez valamiképen közelálló, vagy Schedius közvetlen környezetéhez tartozó kis kör tagjai. Monarchista érzelmű loyalis hangja azonban legalább egy helyen feltétlen elismeréssel találkozott: a kormánykörökben. Itt már eddig is megbízható, minden tekintetben értékes vezetőférfiúnak tartották és már 1821-ben felterjesztette a helytartótanács királyi kitüntetésre.¹⁸ Most végre Cziráky Antal gróf az egyetem igazgatója erőteljesen állást foglalt ebben az ügyben és 1829-ben az egyetem állapotáról az államtanács elé terjesztett jelentésében Schedius számára királyi tanácsosi címet kért.¹⁹ Jellemzésében ezeket mondja róla: „Ein äusserst gesitteter und humaner Mann, welcher durch 39 Jahre mit unermüdetem Fleisse lehrt, seine Geistesprodukte, die eben so viel Beweise seiner gründlichen Gelehrsamkeit sind, bereits in Druck herausgab und sich die allgemeine Achtung' erwarb.“

Schedius ekkor a filozófiai fakultás seniora volt és az államtanács ezen az alapon is indítványozta kitüntetését, mely 1831-ben meg is történt.

Schedius szellemének és a kor arculatának egész más vonását mutatja a Tud. Gyűjteményben megjelent másik cikke, mely hosszú és szenvedélyes vitára adott alkalmat. A magyar Kant vitának egyik érdekes fejezete ez, mely pedagógiai kérdésből indulva ki, természetesen Kant erkölcsanát teszi bírálat tárgyává.²⁰

A „Tudományos Gyűjtemény“-nek ugyancsak első számában jelent meg Folnesics Lajosnak, a budai leánynevelő-intézet igazgatójának cikke: *A Pestalozzizmus ellen való észrevételek* címen.²¹ Folnesics kifogásolja Pestalozzi mód-

¹⁸ O. L., Helytt. Lit. pol. 1821. f. 8. p. 165.

¹⁹ Bécs, Staatsarchiv, St. R. 1829/4426.

²⁰ v. ö.: Pukánszky Béla: Kant első magyar követői és ellenfelei. Prot. Szemle 1924. 294. l.

²¹ Tud. Gyűjt. 1817. I. 83—100. l.

szerében a szemléltetés és a méricskélő öntevékenység túlzásait, mert ezek alapján a növendék végül is mindenről maga akar meggyőződni és a tekintélyek, főleg a vallási tekintély rombadőlnék a saját eszének látszólagos mindenhatósága előtt. Schedius a következő számban védelmébe veszi Pestalozzit és műveiből vett idézetekkel bizonyítja, hogy nem áll a vallástalanság alapján.²² Majd szemére veti Folnesicsnak, hogy „Pestalozzi methodusát sem egészen, sem pedig igaz értelme és lelke szerént nem esméri.”

Folnesics kifogásai azonban nem is Pestalozzi vallástalansága, hanem vallási naturalizmusa ellen irányultak. A Tudományos Gyűjtemény egy későbbi számában²³ részletesen kifejti, hogy Pestalozzi és Salzmann racionalista pedagógiája tulajdonképpen az új filozófián alapul, mely Kanttal száműzte az érzékfelettit, Fichtevel az ént teszi meg mindennek mértékévé és Schellinggel homályos őszabsolutum megnyilvánulásának tartja a világegyetemet. Ebben a rendszerben természetfölötti istenfogalomnak és kinyilatkoztatásnak helye nincs, s innen ered a mindenütt megnyilvánuló forradalmi szellem, főleg az ilyen eszméken felnőtt ifjúság körében.

Az uralkodó naturalista világnézetnek ilyen kritikájára és gyenge oldalainak ilyen alapos megtámadására Schedius, noha előbbi cikkében ígérte, már nem válaszolt semmit. De nem is válaszolhatott, mert már eddig is egymás mellett röpködtek el a vitázók fegyverei. Folnesics a dogmákon és kinyilatkoztatáson alapuló természetfölötti vallás álláspontjáról támadta az új filozófia naturalizmusát. Csak természetes, hogy sem az ész tekintélyének hódoló racionalisták, sem a német idealisták szubjektivizmusának hívei nem érthették meg ezt a természetfölötti világszemléletet, mely az ést és a tapasztalatot nem tartja a megismerés egyedül lehetséges forrásának. Folnesics fejtegetéseit Kazinczyval csak „ész nélkül való megtámadás”-nak tartották.²⁴

A vita elvi része ezzel lezáródott, de még sokáig tartott,

²² Tud. Gyűjtemény 1817. II. 115—121. l. „A Pestalozzismus ellen való észrevételekről” címen.

²³ u. o. V. k. 44. l. kk. „Kant, Fichte, Schelling, Pestalozzi” címen.

²⁴ Kazinczy lev. XV. k. 120. l.

míg azok a hullámok lecsillapodtak, melyeket a kritikában és a közvéleményben felkavartak. A bécsi „Chronik der österreichischen Literatur“ és a brünni „Hesperus“ ugyanis rendszeresen ismertették a „Tudományos Gyűjtemény“ megjelenő füzetait és a vitát éles megjegyzésekkel kísérték. Természetesen a felvilágosult Schedius mellett állnak Folnesics-csel szemben, aki szerintük olyan, mint egy „Grossinquisitor.“ A „Chronik“ ezzel fejezi be cikkének ismertetését:²⁵ „Es eckelt uns an fortzufahren und den vernünftigen Leser vielleicht fortzulesen.“ A Hesperus pedig miután Folnesics cikkének gondolatmenetét ismertette, így ír:²⁶ . . . und so geht das Ding ganze 17 Octavseiten fort. Wer wird hier nicht den Lieblingsspruch einer gewissen Klasse Menschen: Glaube oder stirb! wieder finden? Wer hat Lust im 19-ten Jahrhundert, statt sich seiner eigenen Augen zu bedienen, mit den Augen des Hrn. Folnesics zu sehen und dessen Vernunft für sich denken lassen. Wir wünschen Jedermann viel Glück dazu; aber behalten uns unsererseits vor, auf diese traurigen Surrogate zu verzichten bis wir selbst noch im Besitze der Vernunft und gesunder Augen sind . . . Es ist nur um das schöne Papier Schade, welches mit dem F.-schen Antipestalozzism beschmutzt worden; es ist zu bedauern, dass die Redaction selbst zur Ehre der ungarischen gelehrten Welt dieses Product des Obskuratism nicht abgewiesen und dem Lesepublikum nicht etwas Vernünftigeres statt dessen aufgetischt habe.“

A „Tudományos Gyűjtemény“ szerkesztősége, mely tudvalevőleg a legellentétesebb világnézetek képviselőiből állott, láthatóan zavarba jött ezekre a támadásokra. Schedius is helyet foglalt a szerkesztőségben, így ellene nem lehetett fordulni, viszont a Folnesics elleni támadás egyúttal az egész lapnak szólt és ez ellen már csak a hazai tudósvilág hirneve érdekében is védekezni kellett. A szerkesztőség tehát — igen jellemzően — hazafias kérdést csinált a dologból és a folyóirat V. kötetében „Kinyilatkoztatás“-t tett közzé,²⁷ melyben

²⁵ Chronik der öst. Lit. 1817. 43. sz.

²⁶ Hesperus. 1817. 22. sz.

²⁷ Tud. Gyűjt. 1817. V. k. 140. l.

kijelenti, hogy Schedius maga is el tudja intézni a vitáit ellenfeleivel és rosszalja, „egyik Hazánkfia” eljárását, aki Folnesics elleni támadásával és Pestalozzi védelmével a „Hesperus”-hoz ment és így a külföldet is belevonta a vitába. Majd a VI. kötetben a bécsi „Chronik” bírálatáról szól²⁸ és hasonló erélyes hangon utasítja vissza támadását: „nincs többé ideje, hogy Német Íróink Nemzetünk és Literaturánk hebonyítatlan kisebbitése által keressenek hírt és nevet külföldön.” A szerkesztőség nem fél a durva német recenzióktól, melyekkel —, mint mondja — Schwartner fenyeget²⁹ „Esmérjük már, kik és milyen Hazánkfiak despotisáznak rajtunk a Bécsi és Hálai Recenzensek palástja alatt. Azért minden vádolásaikra figyelmezni fogunk s mind untalan arra készítettük őket, hogy okokkal és tudománnyal álljanak elő, nem tsúf gúnyolódó szókkal, mint T. F. L. Urnak kissebbitője.” Nagyon természetes, hogy erre a nyilatkozatra megindult a találgatás, hogy kik a „Chronik” és a „Hesperus” magyarországi munkatársai és főleg recenzensei. Erre vall Rummy nyilatkozata, melyet a „Chronik” 1817. évfolyamában az Intelligenzblatt 65. számában „Abgenöthigte Erklärung” címen közzé tesz. Kijelenti, hogy a „Tudományos Gyűjtemény” eddigi számait nem ő bírálta, s ehhez a szerkesztőség a maga részéről hozzászól, hogy a másik hiresztelés sem igaz, mely szerint a „Tudományos Gyűjtemény” egyik munkatársa lett volna a bíráló. Ugyanitt a magyar folyóirat ellen intézett támadásokat is megtoldják. Az igazságtalan ítéletek Kant, Fichte, Schelling, Salzmann, Pestalozzi, Glatz és Schwartner ellen nagyon céltalanok: „da der Ruhm und das Verdienst dieser Männer in Deutschland längst gegründet sind und diese in *ungarischer Sprache* geschriebenen Angriffe schwerlich das allseitig ausgesprochene Urtheil Deutschlands beirren werden. Solche Ausfälle sind die letzten Zuckungen der unmächtigen vergeblichen Kraftanstrengung eines dem Tode nahen Körpers, der in manchen seiner Glieder schon bey der Geburt an sittlicher Schwäche und Deformität litt.“

Ezeknek és hasonló támadásoknak szerzőit természete-

²⁸ u. o. VI. k. 155. l.

²⁹ Statistik des Königreichs Ungarn. 1815. 3. III. r. 456. l.

sen nem lehet megállapítani az összes cikkeket névtelenül közlő folyóiratokból. A „Hesperus” egy helyen visszatér a találgatásokra és kijelenti, hogy nemcsak magyarországi németek, de született magyarok is dolgoznak a „Chronik”-ban, azonban a személyekre nézve nem ad felvilágosítást.³⁰

Ezek a személyeskedéssé és sértegetéssé fajuló viták is mutatják, milyen nehéz vállalkozás volt a „Tudományos Gyűjtemény” megindítása, mely annyira különböző irányokat akart egyesíteni. Schediusnak úgy látszik ezek is okot adtak, hogy mindinkább visszahúzódjék a részvételtől s valóban a fenti két cikkén kívül csak egy kisebb dolgozata, Kisfaludy Károly Hunyadijának bírálata szerepel a folyóirat hasábjain.³¹

A bírálat egész hangja, majd az olvasókra gyakorolt hatása mutatja, hogy Schedius ismét újult erővel és lelkesedéssel csatlakozott a legújabb irodalmi megmozduláshoz. A bírálatból mindenütt kicsendül a költővel szemben érzett rokonszenve annyira, hogy cikke már nem is bírálat, hanem magasztalóhangú ismertetés. Először is a tárgyválasztás nagyon is szembeötlő hibáját igyekszik jóindulatú magyarázattal menteni. A költő azért dolgozta fel az epikai tárgyat drámai alakban, hogy a gyönyörű hazafias tárgy széles körök számára hozzáférhető legyen. Azonban így mégsem tudja elkerülni, hogy minduntalan ki ne ütközzenek az epikai vonások. A hőst inkább a költő dicsérő szavaiból ismerjük meg, mint tetteiből, a cselekményt inkább külső, mint belső motívumok viszik előre és a darab tárgya is nem annyira Hunyadinak egy fontos cselekedete, mint az egész magyar nemzet története. Az esztétikus Schedius tehát nem sok dicsérni valót találhatott a darabban, de annál többet a hazafi. Dicséri hazafias lendületét és megállapítja, hogy a „felleséges költemény joggal nevezhető dramatikai eposéának!” Ismét Kazinczy az első, aki felháborodik a hazafias érdemeknek s a költői értékeknek azonosításán. „Nekem az igazság nemcsak a barátságnál, de még a hazánál is kedvesebb s megvallom, látván némelyeknek igazságtalan hazafiúságokat,

³⁰ Hesperus 1817. 52. sz.

³¹ Tud. Gyűjt. 1817. I. 103. l.

szégyellek úgy lenni hazafi, mint ezek. Nem éppen ilyen hazafiúság által indítatott-e Professor Schedius Ur arra, hogy a Kisfaludynak nyavajás Hunyadi Jánosát a szerént recenseálja, a hogy azt a Tudományos Gyűjtemény I. füzetében látánk.“ Más helyen pedig még a felekezeti kérdést is érinti ugyanezzel kapcsolatban: „Schedius ugyan megrecenzéálám Lutheránusosan vel in, vel sub, vel nuspiam a Kisfaludy igen rossz Hunyadi Jánosát.“³²

Kazinczy ellenszenve Kisfaludy ellen érthetővé teszi ezt az állásfoglalást. Viszont Schedius, aki maga is dunántúli származású volt és egész életén át fenntartotta a szoros kapcsolatot szűkebb hazájával, valószínűleg már kezdettől fogva közeli viszonyban volt Kisfaludyval, érdeklődéssel és jóindulattal nézte fejlődését, és mikor Kisfaludy 1818-ban Pestre jött, lelkesen csatlakozott hozzá. A „Tudományos Gyűjtemény“-be nem írt többet, ellenben az „Auróra“ első kötetében ő is, mint Kisfaludy körének tagja mutatkozik be A szépség tudománya című tanulmányával.³³ Ez a cikk több szempontból is igen fontos Schedius fejlődésében. Első rövidre fogott és népszerű összefoglalása esztétikai rendszerének, melyen már tanári hivatalába lépése óta dolgozott s melynek kinyomatását évről-évre halogatta. Míg Szerdahelyi, aki az egyetemi tanszéken elődje volt, élt, ő reá való tekintettel nem akarta kiadni esztétikáját, mint ezt Szemere Pál, egyik hallgatója említi.³⁴ Rendszere tehát már ekkor legalább is nagy vonásaiban készen állhatott (Szerdahelyi 1808-ban halt meg), erre mutat az is, hogy az egyetemi Ordo Praelectionum 1809/10-i évfolyamától kezdve „Opus proprium“ is szerepelt kézírata mellett, az előadások vezérkönyveinek jegyzékében. Sokoldalú munkássága állandóan akadályozhatta abban, hogy teljesen esztétikai rendszerének kiépítésével foglalkozzék, azonkívül önérzete sem engedte, hogy nyilvánosságra lépjen vele addig, amíg teljesen meg nem érett. „A szépség tudománya“ című értekezés csirájában már egész elméletét tartalmazza, melyet később esztéti-

³² Kazinczy lev. XV. k. 217. l. és 166. l.

³³ Auróra 1822. 312–320. l.

³⁴ Kazinczy lev. VI. 268. l.

kai főművében *Principia Philocaliae seu doctrina pulcri* (Pesthini, 1828) címen, latin nyelven rendszeresen kifejtett.³⁵

Mivel ez a mű az esztétikát metafizikailag akarja megalapozni, Schedius egész filozófiai állásfoglalása megtalálható benne. Ha ennek gyökeréig akarunk hatolni, első sorban Schedius természetfilozófiai érdeklődését kell figyelembe vennünk. A természet iránti érdeklődés nála a felvilágosodás öröksége volt. Göttingában, ahol egész szellemi fejlődése a neohumanizmus irányát vette fel, a görög-római filozófiában kereste a létező világ magyarázatát és meg is találta az ion és eleai filozófusok, majd pedig Platon és Aristoteles rendszereiben. Ezek ugyanis szerinte többé-kevésbé világosan azt vallják, hogy a világot két elvnek, a materiának és a potenciának egyesülése, kapcsolata alkotja. Ez a tanítás elhatározó volt Schedius egész elméletének kialakulására. A görög filozófusokat mint fontos tekintélyeket állandóan idézi, s egész rendszere nem más, mint ennek az elvnek, mintegy csirából való kifejlesztése, különböző újabb bölcselők, főleg Schelling és Herder hatása alatt. Ebből a dualizmusból vezeti le a fizikai és szellemi világ összes törvényeit, ezt alkalmazza államelméletében is, mint a nemzetek alakulásának okát, erre építi fel esztétikáját és egyéni életének jelszavává is ezt teszi: „Összhang mindenben.”³⁶ Az ellentétes erők kiegyenlítése, belső harmóniába hozása volt életének célja és a legjelentéktelenebb cselekedetében is erre törekedett, ezt akarta elérni. Ez az összhang pedig nem más, mint a materiának és potenciának a tárgyakban, vagy az alanyokban jelentkező belső és egyenlő arányú kapcsolata („*Materiae ac potentiae intima et aequalis conjunctio*”). Ha ez a tárgyakban jelentkezik: szépség, ha alanyokban: humanitás a neve. Ez utóbbi az emberi kultúra betetőzése: „Mennél inkább kifejlődik az Embernek érzéki természete tulajdon törvényei szerint, úgy mindazonáltal, hogy a lelki valósága is benne szintén egyarányos előmenetellel tökélete-

³⁵ Ennek kimerítő ismertetését adja: Jánosi Béla: Schedius Lajos esztétikai elmélete. Bp. 1916. Itt csak Schedius németsege szempontjából lényeges gondolatait ismertetem.

³⁶ I. Emlékszavak 2. l.

sül: annál nagyobb disszel ragyog külső jelenése, annál magasabb polcát éri el a tökéletes Szépségnek.”³⁷

Ez a gondolkör, amint az antik kultura alapjain nyugszik, ép olyan rokonságban van a német neohumanizmus és irodalmi klasszicizmus szellemével. Winckelmann, Goethe, Schiller, Herder, Humboldt hatottak különösen ennek a humanitas-ideálnak kialakulására.

Schedius esztétikai elmélete eredeti kísérlet önálló esztétikai rendszer felépítésére, nagy fogyatékosága azonban, hogy a tapasztalat területét elhagyva, teljesen a spekuláció mezőire téved, vas következetességgel keresztülvitt mesterkéltségre és latin nyelve, igen nehezen érthetővé tették, s így már megjelenésekor csaknem teljesen hatás nélkül maradt. Azonban a kor szellemét fejezi ki, s itt is mintegy tipust kell benne látnunk. Összehasonlítva az esztétikai tan-székért folyamodó dolgozatának merőben pszichológizáló eszmefuttatásait a „Principia Philocaliae” vakmerő gondolat-épületével, ugyanazt a különbséget látjuk, mint Baumgarten és a popularfilozófusok esztétikája és a német idealizmus nagy rendszerei között.

Érdekes, hogy Schedius élete végén teljesen beolvadva a magyar irodalom életébe átdolgozta esztétikáját magyar nyelvre, sőt egy akadémiai ülésen 1847-ben egész filozófiai rendszerének magyar nyelven való kidolgozását is megígérte.³⁸ Azonban természetes, hogy magas kora ebben már megakadályozta s ha kéziratban meg is volt ez a munka, nem maradt reánk.

A Kisfaludy Károly köré csoportosuló írók és költők Auróra-körében ott találjuk Schediust is.³⁹ Ehhez a főleg dunántúli, katolikus, részben nemesi és főuri származású társasághoz több szál is fűzhette. Elsősorban pesti írók tartoztak ide, mi sem természetesebb, tehát, mint az, hogy Schedius, aki már csaknem negyedszázada jelentékeny szerepet vitt a pesti társaságban, itt is alapító tagként szerepelt. Politikailag is az udvarhoz közelebb álló réteget foglalta magában ez a társaság, s különösen a nádor magyar-

³⁷ A szépség tudománya. Aurora. 1822. 318. l.

³⁸ Ujabbkori Ismeretek Tára. VI. 173., M. Akadémiai Értesítő. 1847.

³⁹ v. ö. Farkas Gyula i. m. 92. l. kk.

barátsága és a hazafiakat támogató közvetítő szerepe volt alkalmas arra, hogy a magyar szellemű törekvések a kormányzattal ne kerüljenek ellentétbe, sőt a legnagyobb harmónia jegyében nyilvánuljanak meg. Schediusnak itt is fontos szerepe volt, annál is inkább, mivel ez csaknem észrevétlenül jutott neki. A századfordulótól kezdve kedvelt, megbízhatónak tartott embere volt a kormánynak, közeli viszonyban volt a nádorral, a közjó emelésére irányult fáradozásai általánosan ismertek voltak. Egész multja biztosíték volt arra, hogy újabban mindinkább nemzeti törekvései sem kerülnek ellentétbe a birodalom érdekeivel. Egész személyisége és társadalmi helyzete alkalmas volt arra, hogy kisebb sürölődásokat elsímítsen, ellentéteket kiegyenlítsen, közbenjárását és pártfogását minden irányban jótékonyan éreztesse. Az Auróra-kör terveibe is hamarosan bekapcsolódik, nála soha nem szűnő energiával. Döbrentei Gábor Kisfaludy társaságában „Árpádiász” címen folyóiratot akar kiadni 1823 januárjában.⁴⁰ A „mulattatva tanító folyóírást” saját szavai szerint olyan embereknek szánja, akik a tudományos értekezéseket nem szeretik és „asszonyaink számára.” A pesti főúri társaság körében is élénk érdeklődést keltett a terv, báró Podmaniczky József, Majláth János, Teleki Ferenc és József grófok is serkentették, Schedius pedig, aki szintén lelkesen csatlakozott az ideához a nádornét nyerte meg, kinek magyar nyelvtanára volt. Mária Dorottya tapsolva fogadta e tervet és ettől kezdve maga lett az ügy főpártfogója. Mikor a szerkesztők késtek a kérvénynek a helytartótanács-hoz való beadásával, melytől az engedély függött, maga küldte Schediust és Döbrenteit, hogy személyesen vigyék a folyamodványt gróf Pálffy Fidél kancellárhoz, akit viszont már Teleki Ferenc gróffal előkészítettetett rá. A helytartótanácsból meg is kapták az engedélyt, úgyhogy a kancelláriához már nem is kellett folyamodniok, azonban ekkor mégis megakadt a folyóirat ügye.

*

Röviddel ezután az egész magyar tudományos és irodalmi életre kiható fontos munkálatokban vesz részt Sche-

⁴⁰ Kazinczy lev. XVIII. k. 84. l.

dius: a Magyar Tudományos Akadémia előkészítő bizottságának tárgyalásain. A bizottság tagjait 1827. november 30-án nevezte ki a nádor, hogy közös munkával megállapítsák az alapszabályokat.⁴¹ A bizottság 22 tagja túlnyomóan a pesti írók már ismert társaságából került ki, közülük főleg tiszántúli vezetőegyeniségek voltak benne. Találónan jellemezte ezt az igen különböző összetételű társaságot Rudnai Sándor hercegprimás: „Inclyta haec deputatio fere similis est sagenae missae in mare, sed omnes sumus patriotae!”⁴² Az 1828 március 15-től április 17-ig tartott üléseken eleinte éles viták támadtak a katolikusok és protestánsok között, végül azonban meglehetősen elnéptelenedtek az összejövetelek. Az alapszabályok megszövegezését Fejér György prépostra, Kis János evangélikus szuperintendensre, Schediusra, Kövy Sándor sárospataki és Bitnicz Lajos szombathelyi premontrai tanárra bízta, ami szintén Schedius közvetítő szerepére vet világot. Bitnicz Lajos feljegyzései szerint Schedius a latin nyelv használatát javasolta; valószínűleg itt is csak a külföldi kapcsolatokat tartotta szemmel, mert ekkor már lelkes híve volt a magyar nyelvnek. Az Akadémia első nagygyűlésén, 1831 február 14-én Schediust is megválasztották tiszteletbeli taggá. Érdekes, hogy az Akadémia első tagjai között csak Schedel (Toldy) Ferenc a nyelvtudományi osztály rendes tagja és Schedius tiszteletbeli tag szerepelnek a hazai német írók közül. A magyar közéletben és irodalomban ekkor diadalra jutó büszke nemzeti öntudat teszi érthetővé, hogy elsősorban neves magyar írók és költők foglaltak helyet az Akadémia tagjai között még olyan osztályokban is, melyeknek egészen más volt a tárgyköre. Így került Kazinczy és Kis János a történettudományi osztályba.

Az 1792-ben felvetett és azóta megvalósításra váró tanügyi reformtervek átvizsgálására és az újabb igények szerint való átdolgozására báró Mednyánszky Alajos vezetése alatt bizottságot küldtek ki.⁴³ Schedius, mint az egyetemi ügyeknek és általában az egész magyar közoktatásügynek alapos

⁴¹ Szász Károly i. m. 145. l. kk.

⁴² I. Lipp Vilmos: Bitnicz Lajos hátrahagyott irataiból. Fővárosi Lapok 1871. 192–193. sz. V. ö. Máté ev. 13. 47.

⁴³ I. Kornis i. m. II. 29. l.

ismerője, elismert szaktekintély volt ezen a téren s Mednyánszky kérésére tanácsaival és felvilágosításaival támogatta. Szereplése ezekben a munkálatokban ismét jellemző. Pedagógiai tapasztalatai, európai látóköre, de főleg kipróbált, megbízható politikai állásfoglalása, nem utolsó sorban pedig német származása alkalmassá tették, hogy ebben a fontos ügyben adott „bizalmas feleletei” az udvar és a nemzet tetszését egyaránt megnyerjék. A bölcsészeti és a jogi kar vizsgarendjére és tananyagára vonatkozó megjegyzései közül különösen három érdemel figyelmet. Mednyánszkyhoz intézett levelében⁴⁴ panaszkodik, hogy a középfokú iskolákból nagyon kevés tudással, előkészületlenül jön az ifjuság az egyetemre. Megfelelő tanárok képzésével lehetne ezen segíteni, mint ahogyan Mária Terézia idejében igen bölcs intézkedés volt a „collegium repetentium” két évfolyama, melyekben az egyetemről kikerülő, tanári pályára készülő ifjakat részesítették megfelelő kiképzésben. A Ratio Educationis említett tanfolyama mellett kétségkívül Heyne göttingai szemináriumának mintaszerű tanárképzése lebeghetett itt Schedius szeme előtt. Másik érdekes gondolata az egyetem kiadásában megjelenő tudományos folyóirat megindításának terve. Mivel az egyetem erre magától nem vállalkozik, egyszerűen kötelességévé kellene tenni. Schedius az egykori folyóiratszerkesztő, akinek később is csaknem minden írása folyóiratok hasábjain jelent meg, itt sem tagadja meg az egész működésében megnyilvánuló felvilágosodott szellemet s a folyóiratok szerepét nélkülözhetetlennek tartja a szellemi élet irányításában.

A bölcsészeti fakultás tananyagára vonatkozó megjegyzéseiben is megnyilvánul a felvilágosodás hatása. Szükséges tárgynak tartja a tudomány és a filozófia enciklopédiáját és az általános irodalomtörténetet.

A magyar nemzeti törekvésekhez való lelkes csatlakozására azonban legjellemzőbb a magyar tanítási nyelv sokat vitatott kérdésében való állásfoglalása. Mednyánszky

⁴⁴ Levele és javaslatai a „Materialia ad elaboratum Subdeputationis in Literariis. 1827.” című gyűjteményes kötetben a br. Eötvös Kollégium könyvtárában.

arra a kérdésére, hogy lehetségesnek tartja-e, hogy az egyetemen rendes tárgyak magyarul adassanak elő, föltéve, hogy a gimnáziumokban ugyanennek elrendelésével már előkészítenék rá az ifjúságot, szóról szóra ezt feleli: „Possunt, imo id *maxime urgendum foret*, nunc quidem adhuc libertate hac relictis Professoribus, qui linguae patriae gnari essent.“

Életének ebben az utolsó szakaszában, tehát már teljesen magyar nemzeti törekvések szolgálatában látjuk Schediust s ebben mintegy típusa a hasonló körülmények között magyarrá lett művelt német polgárság nagy részének. Fiatalkorában sokoldalú személyes kapcsolatai a németországi tudósokkal csaknem teljesen megszűntek. Természetes oka ennek, hogy a magas kort elért Schedius mellől sorban haltak el német barátai és tisztelői, de nem is érezte most már szükségét annak, hogy ezeket a levelezésen alapuló szellemi kapcsolatokat fönntartsa vagy újakkal pótolja. Amíg a magyar kulturális és irodalmi élet még kezdetleges és kialakulóban volt, addig a német kultúrán felnevelkedett német származású hazafiaink egész működése és szellemi élete a német kultúra függvénye, annak hű átplántálása volt. Ehhez szükségesek voltak azok a közvetlen kapcsolatok, amilyenek a század elején Schediushoz hasonlóan másokat is fűztek a német tudósvilághoz. De mióta a magyar nemzeti szellem felébredésével itthon is megindult a fejlődés minden téren, a külföldi kapcsolatok egy időre megritkultak, hogy azután teljesen más formában éledjenek fel újra. És Schedius, kinek félszázados működése a legmozgalmasabb időbe esik, még megérte ennek az újabb kornak a kezdetét is. Csak szűkszavú hír értesít az 1841-ben Bonnban tartott tudós-gyűlésen való részvételéről, melyen magas kora ellenére megjelent, hogy Magyarországot képviselje.⁴⁵ Hogy mennyire megszakadt ekkor már az érintkezés a német szellemi központok és Magyarország között, mutatja Hermann göttingai egyetemi tanár levele Schediushoz, akivel a bonni gyűlésen a véletlen összehozta.⁴⁶ A „Göttingische Gelehrte Gesellschaft“ nagyszámú magyar levelező tagja már nagyrészt megszaki-

⁴⁵ Szinnyei i. m. 336. h.

⁴⁶ Levele a M. T. Akadémia levéltárában: M. Irod. Lev. 4 r. 154.

totta az érintkezést a társasággal, úgy hogy Hermann ezt a véletlen találkozást fölhasználva Schedius-hoz fordul felvilágosításért több magyar tag holléte, foglalkozása vagy esetleges elhalálozásának híre felől. Hogy Schedius utána járt-e a kérdéseknek, nem valószínű, mert a levél kelte után két évvel már nem élt.

Közvetlen személyes kapcsolatai tehát megszűntek Németországgal, megmaradt azonban szellemi kapcsolata, mely új formát öltve nemcsak Schedius szellemi fejlődésének betetőzése, hanem egyuttal új folyamat kezdete is. Ezt a fordulópontot jelzi *Albrecht Dürer* című értekezése, mely az „*Österreichisches Archiv*“ 1852. évfolyamában jelent meg.⁴⁷

Mig pályája kezdetén a német kultúra értékeit közvetítette Magyarországnak, addig most a magyar szellemi élet virágzását megérve, ennek gyökereit, sűrűn előforduló német kapcsolatait akarja felkutatni és megvizsgálni. Ezzel voltaképpen előfutárja annak a tervszerű kutatómunkának, mely a német kapcsolatokat keresi a magyar szellemi életben. Ennek az új törekvésnek körvonalaait az értekezés bevezetésében Schedius így ismerteti: „Zur genauen Charakterisierung einer Nation und zur Aufhellung ihrer innern Geschichte gehört wohl vorzüglich die Bemerkung der Art und Weise, wie sie zu verschiedenen Zeiten mit andern Nationen in nähere Berührung und Verbindung gekommen, und der Folgen, die daraus für sie entstanden sind. Durch solche gegenseitige Einwirkungen wird gleichsam, wie durch chemische Reagentien, die natürliche Beschaffenheit nationeller Corporationen an das Licht gezogen.“

Érdekesen nyilvánul meg ezekben a sorokban Schediusnak már előbbi dolgozataiból (*A Nemzetiségről, De notione atque indole*) ismert állam és nemzetelmélete, mely ezeket az alakulatokat teljesen az anyagi világ mintájára képzei el. Ez a meglehetősen sekélyes és mechanisztikus elképzelés még a felvilágosodásban gyökerezik, melytől Schedius élete végéig sem szakadt el, azonban ideológiáját igyekezett összhangba

⁴⁷ Österreichisches Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur 1852. 148. sz.

hozni a gondolkodás újabb irányjaival. Itt is ezt a kompromisszumot látjuk, mely azonban mindenestre alkalmas volt arra, hogy az újonnan meginduló kutatómunkának alapja legyen. A szellem nem mechanizálható s a különféle kölcsönhatások aprólékos vizsgálata közben lassan kiderült, hogy itt több van, mint „chemiai hatás” s ezzel a szellemi folyamatok magasabb szempontból és nagyobb távlatból való áttekintése vált szükségessé. Ennek a hosszú fejlődésnek kezdetén állt Schedius, midőn helyes érzékkel rámutatott azokra a külföldi kapcsolatokra, melyeknek felderítése a magyar szellemi élet teljesebb megismerését teszi lehetővé.

Mindezekre — mondja Schedius — eddig senki sem volt figyelemmel. A történészek csak a háborúkat vagy egyéb külső surlódásokon alapuló összeütközéseket, úgyszólván a történesek fizikáját regisztrálták. Pedig mennyi aktív és passzív belső kapcsolatban volt a magyarság a történelem folyamán az európai szellemmel, mennyit adott és kapott a nemzet egész eddigi életében. Ezeknek felderítésére néhány német írón kívül (Eder, Schlösser, Schwartner) senki sem tett még semmit.

Látszólagos rendszertelenséggel, a feladat nagysága miatt szinte kapkodva sorol fel egyes érdekesebb problémákat, melyek most az újabb kutatások eredményeképpen már valóban nagyrészt megoldva állanak előttünk. Szól az idegenek bevándorlásáról, a telepítésekről, a török háborúk hatásairól, kereskedelmi kapcsolatokról, a tanulmánygó ifjúság kültöldi egyetemi éveiről és ezeknek szellemi hatásairól, stb. Majd példa gyanánt csaknem félszáz nevet sorol fel, jórészt teljesen homályba merült, elfeledett egyéniségeket, akiknek külföldi kapcsolatai hatással voltak a magyar szellemi élet kialakulására.

Ennek a nagyvonalúan elgondolt programnak megvilágításához akar Dürerről szóló dolgozatával egy kis adalékot szolgáltatni. Könyvtári és levéltári adatok alapján igyekszik Dürer származására, főleg közelebbi családi viszonyaira fényt deríteni.

Értekezése az „Öster. Archiv” 1832. évfolyamában jelent meg, ennek azonban különösebb jelentőséget nem

tulajdoníthatunk. Schedius nem tartozott az Archiv-nak, előbbi években pedig a Chronik-nak és az Annalen-nak az osztrák állameszme szolgálatában álló írói körébe. Ez az egyetlen cikke az Archivban, s ennek megjelenését részint a tárgy érdekessége és alkalmas volta, részint Schediusnak ezekkel a körökkel szemben támasztott bizonyos udvarias magatartása magyarázza.

Hogy Schedius nem mint az összmonarchia egyik nemzeti szempontból közömbös tagját akarta a magyar szellemi életet a külfölddel megismertetni, hanem mint önálló, eredeti nemzeti lélek kifejezőjét, azt mutatja az is, hogy cikke később a *Jahrbuch des deutschen Elements in Ungarn* 1846-i kötetében is megjelent,⁴⁸ melynek szerkesztője Benkert (Kertbeny) Károly Mária az előszóban már határozottan Schedius előbb vázolt álláspontját foglalja el.⁴⁹ Teljesen jogosnak tartja a nemzeti érzésű magyar közvélemény követelményét, hogy a magyar szellem és magyar nyelv mindenütt elfoglalja az országban az őt megillető helyet. Hiszen „Vernunft und Erfahrung lehren, dass ein Volk nur da gross werden kann, wenn es eine Sprache und ein Interesse hat.“ Azonban a művelt németségnek, mely már évszázadok óta a nemzet tagja, szintén van szerepe a magyar irodalomban. „Ein guter Familienvater weiss alle Kräfte seiner Kinder nach verschiedenen Richtungen wie sie denselben eben angemessen, zu gebrauchen. Soll eine Nation nicht eben so handeln?“ Német íróink működési körét a következőkben körvonalazza: „Während die ungarischen Schriftsteller das Haus bauen, wollen wir den Wald lichten um eine freie Aussicht zum nächsten Nachbar zu haben... Mögen die ungarischen Schriftsteller die innere Entwicklung des Landes immerhin zum Vorwurf behalten und mit Liebe und Geduld aus diesem königlichen Marmor einen Tempel des Fortschrittes und der Wahrheit aufbauen,

⁴⁸ *Jahrbuch des deutschen Elements in Ungarn* 1846. Hg. v. Karl Maria Benkert. 19—24. l.

⁴⁹ Az évkönyv, mint Benkert előszava mondja, a hazai német írókat akarja közös célkitűzéssel egyesíteni. Schediuson kívül Hugo Károly, Rummy György, gr. Majláth János és Pyrker László szerepelnek benne az ismertebb írók közül.

wir deutsche Schriftsteller Ungarns wollen unsere Heimat dem Ausland gegenüber vertreten, jene Wechselverbindung des geistigen Lebens — die Goethe in seiner Idee zur Weltliteratur so herrlich kroquierte — für unseren Teil zwischen Ungarn und Deutschland heben, den Austauschkanal unserer nationalen Verständigung öhlen, selbst uns offen dem Nachbar zeigen, damit er nicht nötig habe Fabeln zu glauben und so auf Beider Kosten für Beide Nutzen erzielen. Wir gehorchen damit der Bürgerpflicht gegen unsere jetzige Heimat und tragen zugleich Dank an Deutschland ab, von dessen Milch wir unseren Geist genährt.“

Benkert programja tehát annyiban egyezik Schediuséval, hogy a külföldi kapcsolatokra fordítja a figyelmet. De amit Benkert német öntudattal hangoztatott, azt Schedius elsősorban, mint a magyar szellemiség munkása tartja szükségesnek. Ő már nem tartja magát német írónak. Szellemiségének gyökerei természetesen a németiségbe nyúlnak vissza, de ezt ekkor már ő maga sem érzi, annyira összeforrott saját lelkének fejlődési vonala a magyar nemzeti szellem fejlődésével az alatt az 50 év alatt, mely mindkettő számára a kibontakozást jelentette.

Schedius egyéniségét ezen az utolsó állomáson hiven tükrözi az a rövid beszéd, mellyel 1842-ben a Kisfaludy-Társaság VI. közgyűlését megnyitotta.⁵⁰ Nyilvános életpályájának utolsó szakaszában úgy érzi, hogy tulajdonképpen vissza kellene vonulnia, mégis lehetetlen, hogy a Társaság működését ne kísérje éber figyelemmel. Hanyatló erejét, utolsó lehetőségig a Társaság céljainak szolgálatába akarja állítani, hiszen azok az ő céljai is. Annál is inkább, mivel „édes hazánk jelen belső szellemi mozgása, mely sokféle, jó szándékú ugyan de nem tisztán felfogott elveken alapult, különböző és idomtalan ösztönzések, egyenetlen határait által, az igaz előrehaladásnak, tudniillik a nemzeti jellemzés és miveltségnek fő útjából észrevétlenül a civilisatio vagy polgáriasodás csálóka és veszélyes mellékösvényeire tolongattatik.“ Pedig csak a klasszikus műveltség, irodalom és művészet emeli igazi műveltségre a nemzeteket, mely egybeolvasztja az emberi ter-

⁵⁰ Kisfaludy Társaság Évlapjai. III. 1841—42. 81. l.

mészet kettősségét a képzelőerő által. Azért kell Schiller szavai szerint a költőknek példával és énekeikkel a nemzet nemesítésére, szépítésére törekedniök.

Ezek a szavak mintegy szintézisét adják azoknak a különböző erőknek és irányoknak, melyek Schediusra egész élete folyamán hatottak s most öregkorában szép összhangban csendültek össze. Fiatalkorából magával hozta a felvilágosodás tudásszomját, kultúraéhségét. Kielégítését a kiegyensúlyozott, minden ellentétes erőt harmoniába hozó klasszikus műveltségben, az igazi humanításban találta. Ennek volt apostola egész életén át, eleinte a korszellemnek megfelelően a nemzetek felett álló általános emberi műveltség érdekében, majd később úgy találta, hogy ennek hordozója mégis csak az egyes nemzet s így vált a magyar nemzeti köntösben megvalósítandó klasszikus műveltség hirdetőjévé.

Schedius a magyarországi német értelmiségnek érdekes típusa, mely a német kultúrában gyökerezve annak számtalan értékét közvetítette a magyar szellemi élettel szivós munkássága és végül a nemzetbe való lassú beolvadása által. Ebben a kulturtörténeti folyamatban a középen foglal helyet Windisch Károly Gottlieb, s a korabeli német írók működése és az ő nyomdokaiba lépő, a magyarságban mindinkább felolvadó német származású értelmiség, irodalmi tevékenysége között.⁵¹

⁵¹ v. ö. Bleyer Jakab: Heinrich Gusztáv. Budapesti Szemle. 1922. 233. l.

LUDWIG VON SCHEDIUS ALS DEUTSCH- UNGARISCHER KULTURVERMITTLER.

(DEUTSCHER AUSZUG.)

Vorliegende Arbeit behandelt das Leben und Wirken des deutsch-ungarischen Kulturvermittlers Ludwig von Schedius, der als bezeichnender Vertreter einer ganzen ungarländischen deutschen Generation zu Beginn des XIX. Jahrhunderts betrachtet werden kann. Dem Deutschtum entstammend, im deutschen Geistesleben wurzelnd ist diese Generation zuerst bewußter Vermittler der deutschen Kultur an Ungarn; durch das gleichzeitige Aufblühen des ungarischen Geisteslebens wird sie aber — ohne ihre Eigenart aufzugeben — immer mehr in den Bereich desselben eingezogen um schließlich durch die Verschmelzung mit dem Ungartum und durch die Erforschung der Grenzgebiete zwischen deutschem und ungarischem Geistesleben, die Arbeit der Kulturvermittlung fortzusetzen.

Ludwig von Schedius (1768—1847) dem deutschen Bürgerstande in Ungarn entstammend, führte seine Vorfahren bis auf den bekannten Humanisten Paul Schede-Melissus zurück. Durch seine Schulbildung an den großen evangelischen Lehranstalten zu Preßburg und Ödenburg kam er frühzeitig mit den herrschenden Richtungen des deutschen Geisteslebens, mit der Aufklärung und dem Neuhumanismus in Berührung und dieser Einfluß wurde durch seine Studien an der Universität Göttingen vertieft. Als Mitglied des philologischen Seminars machte er sich unter persönlicher Leitung Christian Gottlob Heynes dessen Ideen vollkommen zu eigen, um sie nach seiner Heimkehr im Vaterlande zur Geltung zu bringen. (S. 3—17.) Als Professor der Ästhetik an der Pester Universität, macht er sich als echter Aufklärer bald um verschiedene zivilisatorische Unternehmungen verdient.

Durch seine nach deutschem Vorbild herausgegebenen Meßkataloge will er den Buchhandel fördern, sein „Literarischer Anzeiger für Ungern“ (1798—99.) soll der literarischen Kritik Bahn brechen, während seine „Zeitschrift von und für Ungern“ (1802—1804) neben der Pflege der Natur-, Geschichts- und Literaturwissenschaft hauptsächlich eine Vermittelung zwischen dem ungarischen und deutschen Geistesleben zum Ziele setzt. (S. 18—63)

Den Erfolg seiner Bemühungen beweist die günstige Aufnahme seiner Veröffentlichungen in Deutschland und der rege Briefwechsel, der sich zwischen deutschen Gelehrten und Schedius anknüpfte. Es wendeten sich — um nur die bedeutendsten zu nennen — Christian Gottlob Heyne, Johann Gottfried Eichhorn, Jakob Grimm, Wilhelm Hegel, Friedrich Schlegel und andere Gelehrte in wissenschaftlichen, hauptsächlich Ungarn berührenden Fragen an ihn. (S. 64—72)

Diese unmittelbare Berührung mit dem deutschen Geistesleben trat später allmählich unter dem Einfluß der politischen Zustände hinter einer mehr praktischen, das Gemeinwohl der österreichischen Gesamtmonarchie bezweckenden Tätigkeit zurück. Als Staatspatriot im Sinne der Aufklärung machte sich Schedius die Reformpläne des Wiener Hofes zu eigen und richtete sein Augenmerk auf die Verbesserung der Landwirtschaft, auf die Einführung der Seidenzucht und die Anpflanzung der Baumwollstaude in Ungarn. (S. 73—83)

Inzwischen blüht in den ersten Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts das ungarische Geistesleben mächtig auf. Schedius, bereits eine angesehene Persönlichkeit im Pester literarischen Leben, schließt sich den ungarischen patriotischen Kreisen immer mehr an. Seine Aufsätze erscheinen nun in den neugegründeten ungarischen Zeitschriften und Josef Freiherr von Hormayr, der Führer des Wiener dynastischen Patriotismus wirbt bereits im Jahr 1816 vergebens um seine Mitwirkung an dem Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, das ein „gelehrtes Österreich“ zustande bringen wollte. Aber trotz dieser seelischen Umwandlung verleugnet Schedius sein Deutschtum nicht. Er

richtet sein Augenmerk auf die deutsch-ungarischen Wechselbeziehungen auf literarischem, geschichtlichem, politischem und wirtschaftlichem Gebiete und stellt die Erforschung dieser Grenzgebiete als die natürliche Aufgabe der deutsch-ungarischen Gelehrten und Schriftsteller hin. So gehört er zu den Begründern der ungarischen Deutschforschung. (S. 84—108.)

NÉVMUTATÓ.

<p> Abbt Tamás 37
 Aesopus 39
 Aigner Ferenc 27
 Anakreon 39
 Aranka György 56
 Aretin Kristóf br. 71
 Aristoteles 98

 Barcafalvi Szabó Dávid 12
 Barics Béla 33, 34, 35
 Baróti Szabó Dávid 54
 Báróczy Sándor 78
 Batteux 24
 Batthyány Vince gr. 56, 79, 81
 Baumgarten 21, 23, 24, 99
 Bayer József 31
 Beck Dániel 68, 71
 Bél Mátyás 5, 13
 Beleznay Miklós 31
 Belnay György 24, 55
 Benkert 106, 107, 1. még Kertbeny
 Beregszászi Pál 52, 56
 Bertuch, Friedrich 67
 Berzeviczy Gergely 80, 81, 82
 Berzsenyi Dániel 85
 Bessenyei György 59
 Bitnicz Lajos 101
 Bleyer Jakab 76, 108
 Bod Péter 59
 Bodnár Zsigmond 31
 Bogdanich Dániel 55, 63, 65
 Bogsch János 41
 Bonstetten Károly Viktor 87
 Breyer Károly Vilmos 71
 Broxtermann Teobald Vilmos 15
 Brunswick Antal gr. 23, 25
 Buday Ezsaiás 12 </p> | <p> Chateaubriand 54
 Cicero 66
 Collin József br. 74, 76
 Collin, Matthäus von 79
 Csokonai 54, 57
 Cziráky Antal gr. 92

 Dayka 78
 Deling Antal 35
 Dessewffy József gr. 88
 Doleschall C. A. 41
 Domanovszky Sándor 33, 34
 Döbrentei Gábor 100
 Dugonics András 20, 29, 49, 54
 Dürer, Albrecht 104, 105

 Eckhardt Sándor 30
 Éder József abbé 56, 105
 Eger államtanácsos 26, 34
 Eichhorn János Gottfried 7, 12, 68, 69
 Eichstädt Henrik Károly 70
 Emmert Ádám 79
 Endrődy János 32
 Engel János Jakab 37
 Engel Keresztély 15, 49, 56
 Erdődy József gr. 63
 Esterházy József gr. 60

 Farkas Gyula 57, 84, 86, 99
 Fáy András 84
 Fejér György 19, 84, 86, 101
 I. Ferenc 26
 Fessler Ignác Aurél 13, 37, 71
 Festetich János gr. 62
 Fichte 93, 95
 Fináczy Ernő 59
 Fischer Dávid 59
 Folnesics Lajos 92—95 </p> |
|--|---|

Folyóiratok: a) Magyarok:

Auróra 97, 99
 Hadi és Más Nevezetes Történe-
 tek 14
 Hazai és Külföldi Tudósítások 62
 Kisfaludy Társaság Évtapjai 107
 Magyar Akadémiai Értesítő 99
 Magyar Hírmondó 26
 Magyar Kurir 38
 Orpheus 38
 Tudományos Gyűjtemény 86—89,
 92—97
 Uránia 31—33

b) Magyarországi németek:

Literärischer Anzeiger 45, 47—50,
 53, 61, 65
 Merkur von Ungarn 50
 Neuer Courir aus Ungarn 47
 Privilegierte Anzeigen 50
 Siebenbürgische Quartalschrift 50
 Ungarisches Magazin 50
 Zeitschrift von und für Ungern
 38, 45, 49—59, 61, 68, 71, 72

c) Németek és osztrákok:

Allgemeine Geographische Ephe-
 meriden 64, 65, 67
 Allgemeine Literatur Zeitung (Hal-
 le) 58, 70
 Allgemeine Literatur Zeitung (Je-
 na) 47, 48, 70, 71
 Annalen der österreichischen Li-
 teratur 53, 54, 58, 74, 76, 77, 106
 Archiv für Geographie, Historie,
 Staats- und Kriegskunst 27,
 79—82
 Bamberger Zeitung 70
 Chronik der österreichischen Lite-
 ratur 89, 94—96, 106
 Göttingische Gelehrte Anzeigen
 57, 68
 Hesperus 94—96
 Leipziger Literatur Zeitung 71
 Monatliche Correspondenz 67

Neuer Allgemeiner Anzeiger (Mün-
 chen) 71

Österreichisches Archiv für Ge-
 schichte, Erdbeschreibung, Staa-
 tenkunde, Kunst und Literatur
 104—106

Vaterländische Blätter 27, 58, 74,
 76

Wiener Diarium 53

Gaal Jenő 80

Gabelhofer 20, 26, 28, 36

Gárdonyi Albert 44

Gellert 37, 55

Genersich János 51

Genersich Keresztély 12, 56

Gentz Frigyes 76

Gerold, Johann és Karl 44

Gesner János Mátyás 6, 10

Giseke Miklós Detre 38

Glatz Jakab 95

Gleim 37

Goethe 15, 33, 70, 99, 107

Goldsmith 8

Griesbach János Jakab 7

Grimm Jakab 72

Gross János 5

Gvadányi József 56

III. György angol király 15

Hager József 57, 71

Haliczky András 29, 33, 34

Hamberger György Kristóf 46

Hammer—Purgstall, Joseph Frh.
 von 71

Hanskarl Erzsébet 59

Haydn József 49

Hegel 70

Heinrich Gusztáv 19, 38, 72, 108

Helmezy Mihály 84

Heltai Gáspár 38

Helvetius 8

Heydenreich Károly Henrik 24

Heyne 6, 7, 10—14, 16, 22, 23, 38,
 41, 57, 68, 73, 102

Herder 10, 22, 23, 37, 87, 98, 99

Hermann, Karl Friedrich 103, 104

- Homeros 7, 11, 23, 39
 Horatius 7, 11, 23, 33, 40
 Hormayr József br. 27, 76, 78—80, 82, 83
 Horváth István 76, 77, 84, 85
 Hugó Károly 106
 Humboldt Vilmos 99
 Hunfalvy Pál 39

 Iléssy János 4
 Izdenczy államtanácsos 26, 34, 62

 Jankovich Miklós 84
 János, szt. evangélista 7
 Jánosi Béla 21, 98
 Jerusalem János Frigyes 37
 II. József 4, 18, 19, 26
 József nádor 33, 60, 63, 65

 Kant 24, 92, 93, 95
 Kanya Pál 5
 Kármán 30—32
 Károly főherceg 74
 Kazinczy 16, 33, 38, 40, 52—54, 57, 72, 77, 78, 81, 82, 84—86, 88, 93, 96, 97, 100, 101
 Kelemen László 31
 Kertbeny 5, 29, 41, 106 l. még Benkert
 Kietabel Pál 49, 56, 62, 65
 Kilián Konrád Joákim 68, 71
 Kilián testvérek könyvkiadó 44
 Kis János 6, 7, 9, 12, 16, 49, 52, 78, 101
 Kisfaludy Károly 96, 97, 99, 100
 Kisfaludy Sándor 54, 78, 81, 84
 Koppi Károly 20, 28, 33, 34
 Kornis Gyula 7, 9, 12, 39, 72, 101
 Koszó János 13
 Kovachich Márton 49
 Kölcsey 78
 Kövy Sándor 101
 Krisztus 24
 Kulesár István 52, 62, 84
 Kürschák Piroška 59

 Laban, Ferdinand 74

 Lám Frigyes 4
 Landerer nyomda 44, 45
 La Roche, Sophie (Gutermann) 37
 Leibniz 21
 Lessing 22, 23, 37
 Liedemann Márton 12, 16, 55, 56
 Liedemann Sámuel 30
 I. Lipót 3
 Lipp Vilmos 101
 Lipszky János 55, 65, 65
 Lotze, Hermann 21
 Lovich Ádám 72
 Lukesics Pál 6

 Macchiavelli 8
 Majláth György gr. 63
 Majláth János gr. 80—82, 100, 106
 Majláth József gr. 34
 Mályusz Elemér 26, 27, 30, 33, 35, 41
 Martinovics 33—35, 43
 Mária Dorottya 100
 Mária Terézia 9, 18, 61, 66, 102
 Máté, szt., evangélista 101
 Mednyánszky Alajos br. 81, 82, 101, 102
 Melissus (Schede) Pál 3
 Mendelssohn Mózes 37
 Merker, Paul 47, 70
 Meusel János György 46
 Mikes 37
 Miller Jakab 50, 53, 55, 59, 60
 Mitterpacher Lajos 29
 Molnár János 18, 30, 38, 41
 Montesquieu 8, 87
 Müller, Johannes von 71

 Napoleon 80
 Németh János 34
 Németh László 16
 Nicolai 47
 Novotny Honoratus 64

 Öz Pál 34

 Pálffy Fidél gr. 100
 Pasquich János 64

Pauer György 11
 Pauler Tivadar 18, 38
 Paulsen, Friedrich 6, 9, 10, 23
 Payr Sándor 6
 Pestalozzi 72, 73, 92, 93, 95
 Pethe Ferenc 86
 Petrarca 54
 Petz Gedeon 52
 Pindaros 11, 23
 Plank Katalin 4
 Platon 98
 Plutarchos 39
 Podmaniczky Anna br. 31
 Podmaniczky József br. 31, 79, 100
 Pray György 38
 Prónay Miksa és János br. 68
 Prónay Sándor br. 29, 52, 74, 84
 Pukánszky Béla 25, 35, 92
 Pyrker László 106

 Rabener 37
 Rácz Károly 3
 Ráday Pál gr. 31
 Rakwitz Károly 6
 Ráth Mátyás 38
 Reischach br. államtanácsos 26
 Révai Miklós 52, 54, 59, 77
 Rousseau 8
 Rösler Kristóf 55
 Rudnai Sándor 101
 Rumy Károly György 51, 81, 82, 88, 95, 106

 Sabel István 5
 Sándor Lipót főherceg nádor 26, 33, 35
 Salzmann Keresztély 93, 95
 Sas Andor 70
 Schauf könyvkiadó 44
 Schedel 101, l. még Toldy
 Schedius Ferdinánd 4
 Schedius György és Illés 3
 Schedius Klára 4
 Schedius Kristóf 3, 4
 Schelling 93, 95, 98
 Schiller 23, 33, 38, 85, 99, 108
 Schlegel Frigyes 76, 77

Schlözer, August Ludwig 38, 105
 Schmidt György 62
 Schönwisner 20, 24, 29, 56
 Schraud Ferenc 56, 62
 Schütz Keresztély Gottfried 7
 Schwartzner 6—9, 12—14, 27, 29, 49, 56, 71, 95, 105
 Shakespeare 23
 Sigray Jakab gr. 33
 Sonnenfels 27, 37
 Spittler Lajos 38
 Stammler, Wolfgang 47, 70
 Strohmeier 28
 Szász Károly 59, 101
 Széchenyi Ferenc gr. 56, 62
 Szekér Joákim 38
 Szekfű Gyula 5, 26, 28, 53, 62, 87
 Szemere Pál 40, 77, 78, 84, 97
 Szentjóbi Szabó László 22
 Szentmarjai Ferenc 33
 Szerdahelyi György 18, 40, 97
 Szinnyi József 3, 4, 15, 18, 24—26, 29, 56, 72, 103
 Szolárcsik Sándor 33

 Tekusch Mihály 25
 Teleki Ferenc gr. 100
 Teleki József gr. 52, 84, 100
 Teleki László gr. 84
 Tersztyánszky Dániel 59
 Tertina Mihály 56
 Tessedik Sámuel 49, 56
 Thold Dezső 4
 Toldy Ferenc 29, 30, 84, 101
 Tomtsányi Ádám 62
 Tóth Farkas 26
 Trattner János Tamás 44
 Triesnecker Ferenc 64

 Unger János Károly 56
 Ungvárnémeti Tóth László 84
 Uz János Péter 37

 Váczy János 16
 Végh Péter 33
 Vergilius 7, 23, 36
 Verseghy 38

Veszelszky Antal 49	Wihan, Joseph 79
Villers Károly 87	Winckelmann 6, 10, 37, 99
Virág Benedek 54, 84	Windisch Erzsébet 29
Vitkovits Mihály 84	Windisch Károly Gottlieb 29, 59,
108
Voltaire 8	Winterl János Jakab 59, 62
Weber Arthur 51	Wurzbach 15, 66, 68, 71, 79, 80
Weber Simon kiadó 44	
Weingand könyvkereskedő 44	Zach Ferenc 46, 64—67
Werthes Frigyes Ágost 18, 19	Zimmermann János György 37, 87
Wieland 18, 37	Zinzendorf államtanácsos 54
Wietoris Jonatán 6—8	Zuber Marianne 47, 50, 59

TARTALOM.

	Oldal
I. Schedius Lajos származása és tanulói	3
II. Schedius a kilencvenes évek pesti irodalmi életében	18
III. Schedius a bécsi patriotikus törekvések szolgálatában	43
IV. Schedius a magyar nemzeti reformtörekvések szolgálatában	84
<i>Német kivonat (Deutscher Auszug)</i>	109
<i>Névmutató</i>	112
<i>Tartalom</i>	117

- XXII. **Szilasi Klára:** Stöckel Lénárd Zsuzsanna-drámája és a bártfai német iskolai színház a XVI. században. [Leonhard Stöckels Susanna-Drama und das deutsche Schuldrama in Bartfeld (in Ungarn) im 16. Jahrhundert.] 1918. ... 3.50 P
- XXIII. **Pukánszky Béla:** Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. (Herder in Ungarn. I. Herder und die volkscundliche Richtung.) 1918. Elfogyott. Vergriffen.
- XXIV. **Szepessy Ilona:** Grubenfeld Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése. (Leben und literarisches Wirken des deutsch-ungarischen Schriftstellers Karl Anton Gruber von Grubenfelds.) 1919. ... Elfogyott. Vergriffen.
- XXV. **Schmidt Gizella:** Szepesi német népdalok és népies énekek (Zipser deutsche Volkslieder und volkstümliche Lieder.) Elfogyott. Vergriffen.
- XXVI. **Nagy Anna:** Heine ballada költészete és hatása a magyar balladára. (Heines Balladendichtung und sein Einfluss auf die ungarische Ballade.) 1919. ... 3.— P
- XXVII. **Gerő Zsófia:** Hartmann Móric mint politikai költő, különös tekintettel a magyarsághoz való viszonyára. (Moritz Hartmann als politischer Dichter und sein Verhältnis zum Ungarum.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXVIII. **Dr. Motz Atanáz S. O. Cist.:** Oswald von Wolkenstein élete és költészete. (O. von Wolkensteins Leben und Dichten.) 1915. ... 2.— P
- XXIX. **Dr. Pukánszky Kádár Jolán:** A pesti és a budai német színészet története II. rész. 1812—1847. (Gesch. des deutschen Theaters in Pest und Ofen. II. Teil 1812—1847.) 1923. ... 4.50 P
- XXX. **Dr. Koszó János:** Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. A felvilágosodástól a romantikáig. (Aurel Ignaz Fessler, der Romanschriftsteller und Historiker. Von der Aufklärung bis zur Romantik.) 1923. ... 4.50 P
- XXXI. **Dr. Pukánszky Béla:** A magyarországi német irodalom története. A legrégibb időktől 1848-ig. (Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Von den ältesten Zeiten bis 1848.) 1926. ... 8.— P
- XXXII. **Flórián Kata:** A kassai német színészet története 1816-ig. (Geschichte des Kaschauer deutschen Theaters bis 1816.) 1927. ... 3.— P
- XXXIII. **Bernfeld Magdolna:** A németiség Jókai Mór megvilágításában. (Das Deutschum bei Maurus Jókai.) 1927. ... 3.— P
- XXXIV. **Basch F. Antal:** Preyer Nep. János. Egy elfeledett bánati német író. (Johann Nep. Preyer. Ein vergessener Banater deutscher Schriftsteller.) 1927. ... 3.50 P
- XXXV. **Neuhauser Frigyes:** A zirci német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der d. Mundart von Zirc.) 1927. ... 2.— P
- XXXVI. **Márer Erzsébet:** Schiller és a fiatal Nietzsche szellemtörténeti kapcsolatai. (Geistesgeschichtl. Berührungen zw. Schiller u. dem jungen Nietzsche.) 1928. ... 2.— P
- XXXVII. **Kurzweil Géza O. S. B.:** A forma mint kifejezőeszköz Klopstock ódaköltészetében. (Die poetische Form als Ausdrucksmittel in Klopstocks Odendichtung.) 1928. ... 3.— P
- XXXVIII. **Dr. Hermann Egyed:** A bátaszéki németek és népdalaik. (Die Deutschen von Báticasék und ihre Volkslieder.) 1929. ... 3.50 P
- XXXIX. **Vass Klára:** Buda német utcanevei. A Vár és Ujlak utcanevei. 1696—1872. (Ofens deutsche Gassenamen. Die Gassenamen der Stadtteile Festung und Neustift von 1696 bis 1872.) 1929. ... 4.— P
- XL. **Vatter Ilona:** A soproni német színészet története 1841-ig. (Die Geschichte des deutschen Theaters in Sopron-Oedenburg bis 1841.) 1929. ... 3.50 P
- XLI. **Eszterle M. Edit:** A budakeszi német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der deutschen Mundart von Budakeszi.) 1929. ... 3.— P
- XLII. **Weidlein János:** A murgai német nyelvjárás alaktana. (Formenlehre der deutschen Mundart von Murga [Kom. Tolna.]) 1930. ... 2.50 P
- XLIII. **Didovác György:** A budai jogkönyv (Ofner Stadtrecht) hangtana. (Lautlehre des Ofner Stadtrechts.) 1930. ... 2.50 P
- XLIV. **Berzenczey Margit:** Wildgans-tanulmányok. (Wildgans-Studien.) 1930. ... 3.— P

- XLV. **Oszttern Rózsa:** Zsidó újságírók és szepírók a hazai németnyelvű időszaki sajtóban a „Pester Lloyd“ megalapításáig, 1854-ig. (Jüdische Journalisten und Schriftsteller in der deutsch-ungarischen periodischen Presse bis zur Gründung des Pester Lloyd, 1854.) 1930. 3.— P
- XLVI. **Monsberger Ulrik O. S. B.:** A hazai német naptáriróadalom története 1821-ig. (Geschichte der deutschen Kalenderliteratur in Ungarn bis 1821.) 1931. 2.— P
- XLVII. **Szemző Piroska:** Német írók és pesti kiadók a XIX. században. (1812—1878.) (Deutsche und österreichische Schriftsteller und ihre Pester Verleger im 19. Jahrhundert. 1812—1878.) 1931. 3.50 P
- XLVIII. **Erdődi József:** A finnugor és indogermán népek legrégebb érintkezésének néhány bizonyítéka. (Einige Beweise für die ältesten Beziehungen zwischen den finnischugrischen und indogermanischen Völkern.) 1931. 2.50 P
- XLIX. **Jenőfi Éva:** Adatok a szegedi német telepesek és céheik történetéhez. (Beiträge zur Geschichte der Deutschen Siedler und ihre Zünfte in Szeged.) 1932. 3.— P
- L. **Fürst Ilona:** Dóczy Lajos mint német író. Egy zsidó írói nemzedék típusa. (Ludwig Dóczy als deutscher Schriftsteller. Typus einer jüdischen Schriftstellergeneration.) 1932. 3.50 P
- LI. **Kardos Emília:** A pécsi német sajtó és színészet története. (Geschichte der deutschen Presse und des deutschen Theaters in Fünfkirchen.) 1932. 3.50 P
- LII. **Schilling Rogér S. O. Cist.:** Dunakömlöd és Nemetkér telepítés-, népiség- és nyelvtörténete. (Siedlungs-, Volkstums- und Sprachgeschichte der beiden deutschen Gemeinden Dunakömlöd und Nemetkér, Kom. Tolna.) 1933. 8.— P
- LIII. **Bonomi Jenő:** Az egyházi év Budaörs német község nyelvi és szokásanyagában, tekintettel Budaörs környékére. (Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs, mit Rücksicht auf die Umgegend.) 1933. 3.50 P
- LIV. **Riedl Ferenc:** A budaörsi német (középbajor) nyelvjárás alakтана. (Formenlehre der deutschen [mittel-bayrischen] Mundart von Budaörs.) 1933. 4.— P
- LV. **Schnitzl Erzsébet:** Adatok Nagytőszeg telepítéstörténetéhez és nép-rajzához. (Beiträge zur Siedlungsgeschichte und Volkskunde der Gemeinde Nagytőszeg. [Heufeld.]) 1933. 2.50 P
- LVI. **Doromby Karola:** Schedius Lajos mint német-magyar kultúrközvetítő. (Ludwig von Schedius als deutsch-ungarischer Kulturvermittler.) 1933. 3.50 P

Megrendelhetők a Pfeifer-féle könyvkereskedésben (Zeidler testv.).
(Zu beziehen durch die Ferdinand Pfeifer'sche Buchhandlung, Gebr. Zeidler.)
Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 5. sz.
